ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИ «ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КӮЛОБ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ»

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД– 37.0+371.4+671(2 – тоҷ)

ЁРМАТЗОДА АЛИШЕР ҶОЛМАТ

ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ҲАМКОРИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ БО ОИЛА ДАР ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ ХОНАНДАГОН

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 13.00.01-Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ)

Роҳбари илмӣ:
Иззатова Муҳаббат Иноятовна,
доктори илмҳои педагогӣ,
и.в. профессор

КӮЛОБ - 2025

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА……………………………………………..................................4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ ……………………..……………..…...10
БОБИ 1. АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ФАЪОЛИЯТИ ЯКҶОЯИ МАКТАБ ВА ОИЛА ДАР ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ 19
1.1. Тавсифи асосии мафҳуми худшиносӣ ҳамчун падидаи фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ ..……………………………….............………...…19
1.2. Заминаҳои назариявӣ ва методологии тарбия намудани худшиносӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ…..................…...44
1.3. Ҳамкории мактаб ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагони синфҳои 5-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ……....……….....….65
Хулосаи боби якум 91
БОБИ 2. ВАЗЪИ ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ (ДАР МИСОЛИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ) 95
2.1. Коркарди омории маълумоти санҷишии бадастомада оид ба тарбияи хонандагон дар руҳияи худшиносӣ дар раванди таълим…......................95
2.2. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ доир ба тарбияи хонандагон дар руҳияи худшиносӣ…..116
2.3. Натиҷагирӣ аз корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ….....130
Хулосаи боби дуюм 153
ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ....……………..………………………..151
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо ……...............................…159
РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА ….……………….....….161
ИНТИШОРОТ АЗ РӮӢ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ ………………..…175
ЗАМИМАҲО …………………………………………………………...…181

ИХТИСОРАҲО

ВАО – васоити ахбори омма

ГН – гурӯҳи назоратӣ

ГО – гурӯҳи озмоишӣ

ГТ – гурӯҳи таҷрибавӣ

ДТИБКСМ–Донишкадаи такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

МТ – муассисаҳои таълимӣ

МТА – муассисаи таҳсилоти асосӣ

МТМУ – муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

МТОК – муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

СУС – Созмони Умумиҷаҳонии Саломатӣ

ХМ – худшиносии миллӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва миллати бофарҳанги тоҷик баҳри мустаҳкам намудани давлати соҳибистиқлоли демократӣ, ки дар рушду нумуи маданияти миллӣ ва умумибашарӣ қадамҳои устувор гузоштааст, ҷаҳд бар он доранд, ки Тоҷикистони азизамон дар радифи мамлакатҳои пешқадаму мутараққии дунё ҷойгир бошад. Албатта, муваффақиятҳои дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт, иҷтимоиёт, илму фарҳанг, маориф, адабиёту санъат бадастомада ва ҳифзу муқаддасоти он, пеш аз ҳама, ба таълиму тарбия ва рушди ҷаҳони маънавию маърифатнокии ҳар як шаҳрванди тоҷику тоҷикистонӣ, алалхусус, наслҳои наврасу ҷавон вобаста аст. Ташаккули маънавии насли навраси муосир аз натиҷаҳои фаъолияти педагогию ҷамъиятӣ, тайёрии касбӣ ва масъулиятнокӣ, худшиносиву худогоҳии омӯзгор вобаста буда, дар асоси риояи принсипҳои умумибашарӣ, адолатпарварӣ, масъулиятшиносӣ, таҳаммулпазирӣ, хайрхоҳӣ, озодандешӣ ва амсол ба инҳо бунёд меёбад.

Инчунин, дар руҳияи донишандӯзию маърифатнокӣ ва ахлоқи ҳамида тарбия намудани насли наврас намунаҳои беҳтарини мероси адабӣ, илмӣ, фалсафӣ ва педагогии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик, аз қабили Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Унсурулмаолии Кайковус, Абуҳомиди Ғазолӣ, Саъдии Шерозию Абдураҳмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Аҳмади Донишу Тошхуҷаи Асирӣ, Шамсуддин Шоҳину Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзодав ва Бобоҷон Ғафуров, ки дар асарҳои худ оид ба паҳлуҳои мухталифи таълиму тарбияи насли наврас, роҳу равиш ва усулҳои тарбияи худшиносию худогоҳии миллӣ афкори волою пурарзиш баён кардаанд, нақши муҳим доранд.

Ҷомеаи демократии кунунии мо дар назди омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна бо ҷиддияти махсус вазифаи тарбия намудани наслҳои дар руҳияи хислатҳои наҷиби инсонӣ камолёфтаро гузоштааст. Аз ин

лиҳоз, ба омӯзгорон зарурат пеш меояд, ки муқаррароти нав дар соҳаи маорифро дар ҳаёт татбиқ намоянд ва барои амалӣ намудани он ҳаматарафа омода бошанд.

Ташаккули сифатҳои ахлоқи ҳаммида, алалхусус, дар руҳияи ватандӯстию ватанпарварӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ тарбия намудани насли наврас дар даврони муосир аҳамияти басо муҳимро касб кардааст. Дар шароити кунунии пешрафту тараққии илму техника ва технологияи муосир олимону омӯзгорони пешқадами ҷумҳурӣ мазмуну мундариҷаи таълиму тарбияро мукаммал гардонида, роҳ ва усулҳои самараовари сифатҳои ахлоқии хонандагонро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Бинобар ин, масъалаи ташаккули тарбияи худшиносӣ ва ба камол расонидани шахсиятҳои комил масъалаи муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳли ҷомеаи кунунӣ ба шумор меравад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба омӯзгорон лозим меояд, ки ба масъалаи дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон дар раванди таълиму тарбия аҳаммияти махсус равона намоянд, зеро ин давраи синнусолӣ марҳилаест, ки дар онҳо пай дар пай хусусиятҳои шахсӣ, аз ҷумла, худшиносӣ тадриҷан ташаккул меёбад. Барои амалӣ гардидани ин мақсад дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ вазифаи ниҳоят муҳим-тарбияи насли наврас дар руҳияи хислатҳои наҷиби инсонӣ ва ахлоқи шоистаи ҷавобгӯй ба меъёрҳо ва талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ истодааст. Дар тарҳрезию корбаст намудани ин вазифаҳо, пеш аз ҳама, нақши омӯзгор ниҳоят калон аст. Ӯ бояд методикаи корҳои тарбиявиро хуб донад ва онро дар амал самаранок татбиқ карда тавонад, худ соҳиби донишҳои пухтаи илмӣ, маънавиёти баланд, ахлоқи ҳамида, ҷаҳонбинии васеъ ва таҷрибаи кофӣ бошад.

Дар раванди ҷаҳонишавии замони муосир доираи муносибатҳои байналмилалӣ ва майдони равобити фарҳангӣ фароху доманадор гардида, зарурати тарбияи насли наврасро дар руҳияи худшиносию худогоҳии миллӣ, ватандӯстию ватанпарварӣ тақозо менамояд. Арҷ

гузоштан ба таърих ва тамаддуни ниёгон, нигоҳ доштани расму оин ва анъанаҳои неку мероси адабӣ, илмӣ, маданӣ, ҳунарҳои мардумӣ ва ҳифз намудан, рушду такомули онҳо дар замони муосир, дониш маҳорат ва ташаккули ҷаҳони маънавию эҷодкориро тақозо менамояд. Вале, чуноне ки натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, дар тарбияи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷиҳати равонӣ ва амалӣ ба масъалаи худшиносиву худогоҳӣ дар раванди таълим чандон диққати ҷиддӣ дода намешавад. Тибқи талаботи мундариҷаи таълим бояд таваҷҷуҳи асосӣ ба таъмини худидоракунӣ ва худшиносӣ, фароҳам овардани шароит барои амалисозии он, инчунин баланд бардоштани сифати омодагии омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, бахусус, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ то сатҳи даркорӣ, ташаккули муносибатҳои нав, истифодаи технологияи навин дар фазои созандагию ҷустуҷӯӣ, эҷодкорӣ, навоварӣ, ҷалби хонандагон ба арзишҳои умумибашарии инсонӣ, ки асрҳо боз тарҳрезӣ ва корбаст гардидаанд, равона карда шавад. Дар ҳалли ин қазия муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба сифати яке аз қисмҳои асосии соҳаи тарбия бояд мусоидат намояд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи ба таври назарӣ ва амалӣ тайёр намудани хонандагон дар руҳияи худшиносӣ, ташаккули шахсият дар як қатор корҳои илмӣ ва асарҳои файласуфону иҷтимоиётшиносон (сотсиологҳо) М. П. Гурякова, А. И. Акулова, В. Т. Лисовский, А. И. Антонова, И. С. Кон, Г. Г. Силлосте, В. Я. Титоренко, А. Г. Харива, Б. Н. Битинас, В. Г. Бочарова, В. З. Вулфов, С.И. Григорев, А. В. Мудрик, Д. Бернз, Б. Гернн, Г. Бернлер, Р. Рамзей, Д. Сноу, Я. Юссон ва дигарон баён шудаанд. Масъалаи ташаккули худшиносии хонандагон дар раванди таълим аз нуктаи назари илмӣ аз тарафи олимони рус Николаев В.А., Василсова З.П., Волков Г.Н., Станчинский Г.А., А. В. Луначарский, А.С. Макаренко, Н.К. Крупская, Ананев Б.Г., Груздев П. Н., Данилов М. А., Занков Л. В., Шаповаленко. С Г., Есипов Б. П., Лернер И.Я,

Махмутов М.И., Скаткин М.Н., И.Т. Огородников, П.И., В.В. Краевский, аз тарафи олимони тоҷик М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Р. Хайрулло, Нуров А., М. Орифӣ, Ф.Гулмадов, М, Иззатова М.И., Х. Афзалов, А. Содиқов, Д. Расулов, А. Муллоев ва дигарон мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ дар соҳаҳои педагогика ва психология М. Лутфуллоев, Х. Раҳимзода, И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода, М. Орифӣ, И. Обидов, С. Қодиров, С. Исоев, Б. Раҳимов, А. Нуров, Х. Авзалов, К. Қодиров, Т. Атахонов, С. Сулаймонӣ, Н. Раҳимзода, А. Мирализода, Б. Маҷидова, П.М. Лутфуллоева, А. Ҳалимов ва дигарон паҳлуҳои асосии худшиносӣ ва фаъолияти омӯзгорону хонандагон дар шаклгирии худшиносии хонандагон, масъалаҳои тарбияи худшиносию худогоҳии хонандагон дар оила ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ ва умумибашарӣ, назарияи тарбияи таълими ҳамгиро бо назардошти тарбияи хонандагон дар раванди таълим, назарияи пайдоиши афкори педагогии халқи тоҷик дар давраҳои гуногун, арзишҳои этнофарҳангӣ ва умумиинсонии наврасон ва ҷавонон бо таври умумӣ арзёбӣ гардидаанд.

Таҳқиқоти диссертатсионии мо асосан дар асоси технологияи педагогии ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон дар муҳити муассисаҳои таълимӣ ва оила сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, мо ба масъалаҳои зерини технологияи педагогии ҳамкорӣ аҳаммияти махсус додем:

1. Асосҳои методологии ҳамкории муассисаҳои таълимӣ бо оила дар асоси субъектҳои таъсиррасон, аз қабили мазмуни ҳамкорӣ, воситаҳои ҳамкорӣ, шакл ва методҳои ҳамкории педагогӣ.

2. Ҳамкории мутақобилаи педагогӣ ва субъекти раванди таълим дар кори якҷояи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила, ки ба ташаккули донишҳои худшиносии хонандагон нигаронида шудааст.

3. Баланд бардоштани фарҳанги психологӣ-педагогӣ ва заминаи худшиносии падару модарон тавассути ташкили семинарҳо, маърузаҳо оид ба тарбияи худшиносӣ, такмили ихтисоси омӯзгорон аз тариқи дарсҳои тарбиявии намунавӣ бахшида ба мавзуъҳои худшиносӣ, ҳамчунин ворид намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) ба раванди худтарбиякунӣ, худрушддиҳӣ, худтакмилдиҳии худшиносӣ ва ғайра.

4. Муаррифии анъана ва расму оинҳои мардумӣ ва таҷрибаи тарбияи худшиносӣ дар муҳити педагогии оила зери таъсири ахбори умум (телевизион, радио, нашрияҳои педагогии даврӣ ва ғайра), мубоҳисаҳо, мубодилаи афкор оид ба тарбияи худшиносӣ ҳамчун шакли баланд бардоштани фарҳанги худшиносии падару модарон, ташкили тренингҳои омӯзишӣ барои падару модарон оид ба азхудкунии технологияи ҳамкории педагогӣ бо МТМУ дар тарбияи худшиносӣ.

5. Шаклҳои ғайрианъанавии ҳамкории (рӯзномаю маҷалаҳои электронӣ, дарсҳо тавассути ролик ва тахтаҳои электронӣ, телефон ва ғайра) педагогии оила ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон ва тарбияи ҳисси худшиносӣ.

Илова бар ин, мо ақидаи муҳаққиқон Ф. Гулмадов ва А. Шариповро дар таърифи самтҳои асосии татбиқи раванди идоракунии сифати ҳамкорӣ-баланд бардоштани салоҳиятнокии педагогҳо дар соҳаи ташкили ҳамкорӣ бо падару модарон, такмил додани салоҳиятнокии касбию педагогии роҳбарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди идоракунии сифат, баланд бардоштани фарҳанги педагогии падару модаронро ҷонибдорӣ менамоем.

Таҳлили дониш, тасаввурот ва малакаҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб (ш. Кӯлоб, ноҳияҳои Восеъ ва Темурмалик) оид ба тарбия ва ташаккули худшиносӣ дар хонандагон шаҳодат доданд, ки вазъи фаъолияти

омӯзгорону волидон, дониш, маҳорат ва малакаҳои кории онҳо беҳтар намудани мундариҷа, шакл ва роҳу воситаҳои тарбияи хонандагон, ташаккулдиҳии сифати худшиносиро дар онҳо талаб менамояд. Ин вазъият гувоҳи он аст, ки дар МТМУ масъалаи худшиносии хонандагон ба дараҷаи даркорӣ ба роҳ монда нашудааст, ҳамчунин аксари муаллимон ба ин қазия ба таври умумӣ назар доранд. Дар тарбияи худшиносии хонандагон, махсусан дар ҳамкории омӯзгорон бо оила ихтилофоте ба назар мерасанд, ки онҳо коркард ва истифодаи технологияи таъсиррасони мақсаднокро талаб мекунанд. Чунончи:

1.Талаботи ҷомеаи муосири босуръат тағйирёбанда ва таъсири он ба ташаккули шахсияти хонандагон ва дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудани ин раванд дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

2. Таъсири сатҳи омодагии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва падару модарон дар тарбияи худшиносӣ ва суст будани ҳамкории онҳо;

3.Баланд бардоштани сатҳу сифати дониш ва тасаввуроти хонандагон нисбати худшиносӣ ва ба таври самарабахш истифода нагардидани технологияи ҳамкории омӯзгорон ва оила.

Ихтилофоти зикргардида мавзуи таҳқиқотии моро чунин муайян намуд: «**Технологияи педагогии ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон**».

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзуъҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии кафедраи педагогика барои солҳои 2019–2023 дар мавзуи «Хамкории мактаб, оила ва аҳли ҷомеа дар тарбияи худшиносии хонандагон» ва муқаррароти асосии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.03.2006», Қонуни Ҷуҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011), Консепсияи миллии маълумоти

Ҷумҳурии Тоҷикистон (2002), Барномаи давлатии «Тарбияи ватанпарастии ҷавонон барои солҳои 2006–2010» аз 31 октябри соли 2005 №421, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» аз 24 декабри соли 2022, №1920 ва дигар санадҳои амалкунандаи меъёрии соҳаи таълиму тарбия иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: муайян намудани асосҳои назариявии тарбияи худшиносӣ дар афкори педагогии халқи тоҷик ва дар амал санҷидани самарабахшии технологияи ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1. Омӯзишу таҳқиқи афкори педагогии мутафаккирони асрҳои гузаштаву замони муосири тоҷику форс ҳамчун заминаи назариявӣ ва методологии рушди худшиносии хонандагон.

2.Таҳлили заминаҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномавӣ-методӣ оид ба тарбияи худшиносии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умуӣ дар ҳамкорӣ бо оила.

3. Тарбияи худшиносии хонандагон ва оила дар таҷрибаи амалии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

4. Коркард ва амалӣ намудани технологияи тарбияи худшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҳамкорӣ бо оила.

5.Натиҷагирӣ аз корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба самарабахшии технологияи тарбияи худшиносии хонандагон.

6. Таҳия, хулосаҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои методӣ барои омӯзгорон ва волидони хонандагон роҷеъ ба ташаккулдиҳии корҳои таълиму тарбия ва ташаккули худшиносӣ дар хонандагони МТМУ.

Объекти таҳқиқот: раванди тарбияи худшиносӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот: технологияи педагогии ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар ташаккули худшиносии хонандагон

Фарзияи таҳқиқот: ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон он вақт самарабахш мегардад, ки агар:

– тавсифи худшиносӣ аз нигоҳи фалсафӣ, педагогӣ ва психологӣ ба хонандагон дар заминаи омӯхтан, таҳлил ва баррасӣ намудани афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик дастрас карда шавад;

– дар раванди кори таълиму тарбия аз тарафи омӯзгорон тарбияи худшиносӣ мақсаднок, мунтазам, бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагон ташкилу амалӣ гардонида шавад;

– дар тарбияи худшиносии хонандагон ҳамкории педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила бо таври мақсаднок ва мунтазам ташкил карда шавад;

– мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ бо мақсаду вазифаҳои тарбияи худшиносии хонандагон мувофиқат намоянд ва самарабахшии онҳо дар корҳои таҷрибавӣ - озмоишӣ санҷида, мавриди арзёбӣ қарор дода шавад.

Марҳилаҳои таҳқиқот (2017–2024). Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Марҳилаи якум (солҳои 2017–2019) мақсад, вазифа, фарзия ва методологияи таҳқиқот, омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ, муайян намудани вазъи тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии асосиро дар ҳамкорӣ бо оила дар бар гирифт. Инчунин, нақшаи тайёр намудани маводҳои давраи муқарраркунанда ва кори таҷрибавӣ–озмоишӣ таҳия карда шуданд.

Марҳилаи дуюм (2020 – 2022) давраи муқарраркунанда ва таҷрибавӣ-озмоиширо дар бар мегирад. Дар ин давра технологияи педагогии ҳамкории МТМУ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон таҳия ва татбиқ гардида, дар заминаи онҳо нақши омӯзгор

дар истифодаи анъанаҳо, инноватсияҳои нави таълим, ташкилу баргузории корҳои беруназсинфӣ дар тарбияи худшиносии хонандагон муайян ва дар шароити педагогии ҳамкории мактаб бо оила мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифт.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2023 – 2024) ташкилу баргузории корҳои тарбиявӣ-озмоишӣ анҷом дода шуда, натиҷаҳои онҳо бо мақсади санҷиши ҷанбаҳои фарзияи таҳқиқот, хулосаҳои умумӣ, коркарди тавсияҳои илмӣ - методӣ барои омӯзгорони МТМУ оид ба амалӣ гардонидани технологияи педагогии ҳамкорӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон коркард гардид. Рисолаи диссертатсионӣ ва автореферати он ба расмият дароварда шуд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот: Асосҳои назариявии таҳқиқотро маълумоти фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ оид ба ташаккули худшиносӣ дар раванди таълиму тарбия дар МТМУ ва оила; таъсири мақсадноки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва зерсохторҳои он – муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар тарбия ва рушди шахсияти хонандагон; маҷмуи омилҳои таъсиррасон дар мутобиқат бо хусусиятҳои синнусолии хонандагон; технологияи педагогии мусоидати ҳамкории муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила дар худшиносии хонандагон ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот: асосҳои методологии таҳқиқотро ғоя, андешаҳои мутафаккирони адабиёти тоҷик (А. Рӯдакӣ, А. Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, А. Ҷомӣ, С. Айнӣ, Б. Ғафуров ва дигарон), таҳқиқоти олимони ватанӣ (М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Б. Раҳимов, А. Нуров, И.Х. Каримова, Х. Афзалов ва дигарон) ва хориҷӣ (В.В. Краевский, Б.П. Есипов, П.И. Пидкасистин ва дигарон) оид ба истифодаи роҳу усул, тарзу воситаҳои таъсиррасонии педагогии муассисаҳои таҳсилотӣ, нақши оила дар таълим ва тарбияи худшиносӣ, ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон ташкил менамоянд. Ҳамчунин, ҳангоми кори таҳқиқотӣ талаботи ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқии соҳаи маориф, Қонуни Ҷумҳурии

Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи кӯдак”, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паём ва суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб гирифта шудаанд.

Сарчашмаҳои маълумот:

1. Осори классикони тоҷик ҳамчун сарчашмаи асосӣ бахшида ба масъалаҳои таълиму тарбияи худшиносӣ.

2. Адабиёти илмии фалсафӣ – таърихӣ (Н. Неъматов, Б.Ғ. Ғафуров Н. Амиршоҳӣ, А.М. Баҳоваддинов, А. Мирбобоев ва дигарон), психологию педагогӣ (М. Лутфуллоев, И.О. Обидов, М. Орифов, Х.С. Афзалов, И.Х. Каримова, А.И. Пискунов, А. Паҳлавонов, А.Э. Измайлов, К. Қодиров, А.Нуров, Қ. Хоҷаев, С.А. Раҷабов, А. Муллоев ва дигарон) ва корҳои илмӣ–таҳқиқотии олимони ватанӣ ва хориҷӣ бахшида ба тарбияи худшиносӣ ҳамчун ҷузъи таркибии сифатҳои шахсии инсон, ташаккули он тавассути фаъолияти таълимию тарбиявии МТМУ, оила ва ҷомеа.

3. Таҷдиди системаи ақидаҳои педагогии мутафаккирони гузаштаву муосир ва ҷамъбасти санадҳои ба даст овардашуда.

4. Ташкил ва гузаронидани суҳбату мубоҳисаҳо дар рафти таҳқиқот бо хонандагону падару модарони онҳо ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро иҷрои вазифаҳо, татбиқи фарзияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, усулҳои эмпирикӣ–мантиқӣ таҳлили мафҳумҳо, усулҳои умуминазариявии таҳлил ва синтез, мушаххаскунӣ ва ҷамъбасткунӣ, шакливазкунӣ ва тағйирдиҳӣ, усулҳои амсиласозии ҳолатҳои имконпазир, методи арзёбӣ, методикаи банақшагирии самараноки таҷрибаҳо, назарпурсӣ, мусоҳиба, суҳбат, мушоҳида, корҳои таҷрибавӣ–озмоишӣ ва натиҷагирӣ аз роҳу методҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ташкил менамоянд.

Пойгоҳи таҳқиқот: Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишии тайи солҳои 2017–2022 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии (МТМУ) №№ 3, 9, 40, 41–и ш. Кӯлоб; №№15,55–и. н. Восеъ; №23–и н. Темурмалик; №№ 16, 26–и н. Ховалинг ва №№ 10, 16, н. Муъминобод гузаронида шуданд. Дар он 453 нафар хонандагон иштирок намуданд, ки 213–нафари онҳо хонандагони МТМУ–и ш. Кӯлоб ва 70 нафар хонанда аз МТМУ–и н. Восеъ, 50 нафар хонанда аз МТМУ–и н. Темурмалик, 68 нафар аз муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии н. Ховалинг, 52 нафар хонанда аз МТМУ–и н. Муъминобод буданд.

Навгониҳои илмии таҳқиқот: Навгонии илмии таҳқиқот аз нуктаҳои зерин бармеояд:

1. Андешаҳои консептуалӣ оид ба тарбияи худшиносии хонандагон бо истифодаи андешаҳои мутафаккирони адабиёти тоҷику форс вобаста ба талаботи пешрафти ҷомеаи муосир таҳлилу баррасӣ гардидаанд, коркард шуд.

2. Асосҳои педагогии фаъолияти якҷояи муассисаҳои таълимӣ ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷиҳати назариявӣ таҳлил ва технологияи амалигардонии он ба таври озмоишӣ таҳқиқу баррасӣ карда шудааст.

3. Роҳу усул ва технологияи педагогии фаъолияти муштараки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагон коркард ва мавриди озмоиш қарор дода шуда, самаранокии он исбот карда шуд.

4. Дар доираи таҳқиқоти назариявӣ ва натиҷагирӣ аз кори таҷрибавӣ-озмоишӣ мазмуни фаъолияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагон муайян ва тавсияҳои методӣ барои самарабахшии ин раванд коркард гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда: Барои ҳимоя нуктаҳои зерин пешниҳод мегарданд:

1. Мафҳуми худшиносӣ падидаи фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ буда, тарбия ва ташаккули он ҳамчун вазифаи муҳимми муассисаҳои таълимӣ дар ҳамкорӣ бо оила имконпазир аст.

2. Дар раванди тарбияи худшиносии хонандагон, омӯзгорон ва волидон аз осори мутафаккирони адабиёти тоҷику форс, маводҳои таълимии фаннӣ истифода намуда, дар бартараф кардани мушкилиҳо ҳамкорӣ менамоянд.

3. Амалӣ гардондани технологияи педагогии ҳамкории омӯзгорони МТМУ бо оила бо роҳи ташкилу баргузории корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ баҳри беҳтар гардидани сатҳу сифати худшиносии хонандагон мусоидат менамояд.

4. Тарбия ва ташаккули худшиносии хонандагон дар ягонагӣ бо фаъолияти таълимӣ тавассути корҳои тарбиявии беруназсинфӣ дар алоқамандӣ таъмин карда мешаванд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар такмили назарияи илмии фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ оид ба тарбияи худшиносӣ ифода ёфта, нуктаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Андешаю ғояҳои мутафаккирони адабиёти тоҷику форс ҳамчун асоси методологии таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ дар педагогикаи муосир, махсусан, тарбияи худшиносии хонандагони МТМУ таҳлил карда шуд.

2. Исбот карда шуд, ки тарбияи худшиносии хонандагон раванди педагогии ягонаи таъсиррасони МТМУ ва оиларо талаб менамояд ва иҷрои ин вазифа дар асоси технологияи педагогии ҳамкории ин ду ниҳоди иҷтимоӣ амалӣ мегардад.

3. Аниқ карда шуд, ки раванди тарбияи худшиносии хонандагон раванди мураккаб буда, низоми ҳамкории доимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оиларо талаб намуда, дар он фаъолияти таълимӣ ва беруназдарсӣ, яъне ҳангоми ташкилу баргузории корҳои беруназсинфӣ амалӣ карда мешавад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Волидону омӯзгорон дар фаъолияти худ аз технологияи ҳамкории МТМУ ва оила, ки онро муҳаққиқ таҳия ва амалӣ гардонидааст, ба таври эҷодӣ, вобаста ба хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии хонандагон ба таври эҷодӣ дар раванди таълим ва фаъолияти беруназсинфии хонандагон истифода бурда, таҷриба ва фарҳангу маърифатии тарбиявии хешро қавӣ мегардонданд. Он инчунин дар тарбия ва ташаккули ҳисси хештаншиносӣ, ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, ки аз талабати Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» (2022) бармеояд, мусоидат мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро ҳангоми таълими фанҳои «Педагогика», «Технологияи педагогӣ», «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» ва дигар фанҳои тахассусӣ дар коллеҷ ва донишгоҳҳои омӯзгорӣ, курсҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони соҳаи маориф, иҷрои корҳои курсӣ, рисолаҳои хатмкунӣ, магистрӣ, ташвиқу тарғиби донишҳои педагогӣ ва баланд бардоштани фарҳанги тарбиявии волидон истифода бурдан мумкин аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро инҳо таъмин намуданд: истифодаи заминаҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқот, асосноккунии усулҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот, ки ба мавзуъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мувофиқат менамоянд, таҳлили шароиту имкониятҳои ҳамкории педагогии МТМУ бо оила, натиҷагирӣ аз кори таҷрибавӣ-озмоишӣ, тасдиқи андешаҳо, ки дар фарзия ва нуктаҳои барои ҳимоя пешниҳодшуда ифода ёфтаанд, интихобу истифодаи методҳои таҳқиқотии мувофиқ бо мақсади таҳқиқот ва таҳлилу баррасии миқдори сифатии маълумоти бадастоварда.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ кори диссертатсионӣ бо мазмуни бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 13.00.01-Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот (илмҳои педагогӣ) мувофиқ мебошад.

Банди 1– «Методологияи таҳқиқотҳои педагогӣ» (равишҳои таҳқиқотӣ дар рушди илми педагогика, ҳамбастагӣ ва ҳудудҳои татбиқпазирии онҳо; усулҳои таҳқиқотҳои педагогӣ);

Банди 6 – «Консепсияи таҳсилот» (сифати таҳсилот ва арзёбии технологияҳои он; равандҳои инноватсионӣ дар таҳсилот);

Банди 7 – «Педагогикаи амалӣ» (ҷамъбасткунии таҷрибаи педагогии пешқадам; ҳаракати инноватсионӣ дар таҳсилот; фаъолияти озмоишию таҷрибавии муассисаҳои таълимӣ).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ. Оид ба муайян намудани мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объект, аниқ намудани масъалаҳои мубрами таҳқиқот, бо ҳам мантиқан алоқаманд намудани масъалаҳои асосии он, дар омезиши дурусти таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ, таҳлили микдорӣ ва сифатии маводҳо, истифодаи маҷмуи методҳои самарабахши таъсиррасон ва коркарду татбики технологияи педагогии ҳамкории МТМУ ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагон, натиҷагирӣ аз корҳои таҷрибавӣ- озмоишӣ, пешниҳоди усулҳои самарабахши тарбияи худшиносӣ дар иртибот бо омӯзгорону падару модарон, ҳиссагузорӣ ба назария ва амалияи тарбияи худшиносӣ ва ватандӯстии хонандагон, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва дар таҳияи диссертатсия таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Дар рафти таҳқиқот масъалаҳо оид ба мушкилот, хусусият, роҳу усули тарбияи худшиносии хонандагони МТМУ дар ҳамкорӣ бо оила коркард ва санҷида шуда, натиҷаҳои қаноаткунанда ба даст омаданд, ки онҳо дар барномаи таҳқиқотӣ ҷой дода шуда буданд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли маъруза дар семинарҳои илмӣ ва конфронсҳои илмӣ–амалии ҳайати профессорону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (солҳои 2016 -2022) ва конференсияи илмӣ ва амалии ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (2019, 2020, 2021);

конференсияи илмӣ–амалии ҷумҳуриявӣ (2021, 2021, 2022, 2023, 2024); дар конференсия–фестивали эҷодиёти илмии ҷавонон «Ҷавонон ва оянда» (2014 – 2015, Кӯлоб); конференсияи илмӣ–амалии Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (2020, 2021) ироа шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия: Натиҷаи таҳқиқоти мазкур мавриди баррасӣ ва муҳокимаи доираи васеи мутахассисон гардид. Маводи таҳқиқотӣ дар интишороти муаллиф дар нашри мақолаҳо, дастурҳои методӣ, дар маҷмуъ 30 номгӯй таҳия, нашр ва дастраси хонандагон гардид. Аз ин шумора 2 дастури методӣ ва дастури таълимӣ, 1 монография ва 13 мақолаҳои дар нашрияҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд. Инчунин маводи илмӣ ва илмиву методӣ дар нашрияҳо ва маводи конференсияҳои назариявӣ ва илмӣ–амалӣ чоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз бахшҳои муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулосаҳои бобҳо ва хулосаи умумӣ, тавсияҳои методӣ оид ба амалигардонии натиҷаҳои таҳқиқот, номгӯйи адабиёт ва замимаҳо, 14 ҷадвалу 10 расм иборат буда, 184 саҳифаро дар бар гирифтааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 184 номгӯйро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ФАЪОЛИЯТИ ЯКҶОЯИ МАКТАБ ВА ОИЛА ДАР ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

1.1. Тавсифи асосии мафҳуми худшиносӣ ҳамчун падидаи фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ

Мушкилоти дар руҳияи худшиносӣ тарбия ва ба воя расонидани насли наврас яке аз масъалаҳои бағоят муҳимми соҳаи педагогика психология, фалсафа, сиёсатшиносӣ ва сотсиология буда, он як қисми таркибии фарҳанги маънавии миллати тоҷик маҳсуб меёбад ва наслҳои ҷавон, бахусус, наврасонро, ки ояндаи асосии субъекти миллӣ мебошанд, мутааллиқ будани онҳоро ба таърих ва пайдоиши ин миллати куҳанбунёд ва рушду нумуи он асоснок мекунад.

Дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудану ба воя расонидани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи серпаҳлую мураккаб буда, он роҳу воситаҳои гуногун ва корбариро тақозо дорад. Дар руҳияи худшиносию худогоҳӣ тарбия намудани наврасон аз давраҳои гузаштаи дури ниёгонамон маншаъ мегирад. Ҳанӯз шуруъ аз давраҳои пеш мутафаккирону муҳаққиқон, донишмандону адибони тоҷику форс ба масъалаи тарбияи насли наврас диққати ассосӣ дода, таҷриба, маҳорат, дониш ва осори гаронбаҳои худро сарфи ин намуди тарбия намудаанд. Таърихи зиёда аз ҳазорсолаи адабиёт, тамаддун ва педагогикаи халқи тоҷик тавонист, ки аз қаъри ин асрҳо беҳтарин хислат ва рафтору одоби ба инсони комил мансубу мутааллиқро тавассути мероси оламшумули фарзандони бофарҳанги хеш ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Аз рӯзҳои соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хосатан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

ба масъалаи тарбияи ҳаматарафаи наслҳои наврасу ҷавон дар руҳияи худшиносию худогоҳӣ тарбия намудани онҳо диққати ҷиддӣ дода, масъалаи мазкурро яке аз омилҳои асосии рушди кишвар донистаанд ва тарбияи солимро маҳаки муҳимму асосии ҷомеаи тозабунёдамон шуморидаанд: «Ҷавҳари худшиносии миллӣ аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсияти дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад» [180, с. 18].

Тавассути тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ шаҳрванд бояд дӯст доштани миллат, давлати соҳибистиқлол, соҳиби Ватан ва ҳуқуқу озодиҳо будани худро дарк кунад ва онҳоро эҳтиром намояд. Ӯ донад, ки вазифаҳое, ки дар назди давлат, ҷамъият ва оила гузошта шудааст аз чӣ иборат аст ва баҳри иҷрои онҳо ҷидду ҷаҳд намояд. Манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва оила пайваста тавонад. Шаҳрванд бояд қадру қимати худро донад ва онро ҳимоя намояд. Аз миллат, таърих ва фарҳанги худ бохабар бошад ва онҳоро гиромӣ дорад.

Вобаста ба масъалаи мазкур Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Тоҷикон дар оинаи таърих» (аз Ориён то Сомониён) чунин ибрози ақида намудаанд: «Худогоҳӣ аз бедории миллии шаҳрванд ба миён меояд ва ӯро ба сӯи ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд. Ӯро барои хизмат кардан ба Ватан ва миллат сафарбар мекунад, ба райъи ӯ ғизои ахлоқию маънавӣ ворид месозад. Шаҳрванди худшинос ва худогоҳ истиқлолияти давлатии кишвари хешро чун гавҳараки чашм ҳимоя мекунад ва дар ҷодаи ғанӣ гардидани боигарии моддию маънавӣ ва фарҳангии миллат саҳм босазои худро гузошта, ифодагари манфиатҳои миллат мебошад» [172, с. 15].

Тули се даҳсола мешавад, ки масъалаи дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудан ва ба воя расонидани насли наврас диққати аҳли адаб, муаллимони МТМУ ва миёнаи махсус, олимону файласуфон, мутафаккирон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус, Асосгузори

сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро бештар ба худ ҷалб намуда истодааст ва албатта, ин бесабаб нест. Аз як тараф, таъсири ҷанги таҳмилии солҳои навадуми асри XX бошад, аз тарафи дигар, ба коҳишёбии рушди иқтисодӣ гирифтор шудани ҷумҳурӣ, ки боис ба костагӣ ва таназзули илму маориф гардида буд, мебошад. Баъди паси сар шудани бесарусомониҳо ва мустаҳкаму барқарор гардидани давлати тоҷикон тамоми қувваю кӯшиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мактабу маориф ва тарбияи ҳаматарафаи наслҳои наврас нигаронида шуд.

«Мардуми хирадманду тамаддунофар ҳанӯз дар он дуриҳои дур масъалаи худшиносию худогоҳӣ ва ташаккули шахсиятро тавассути нақлу ривоятҳо, панду андарзҳо, чистонҳо, зарбулмасалу афсонаҳо ва амсоли инҳо роҳандозӣ менамуданд. Ҳарчанд дар он давраҳо ин мафҳум бо истилоҳи худшиносӣ маъруфият надошт ва дӯст доштани марзу бум, обу хоки Ватан, донистани таърихи ниёгони худ ва назари некбинона ба оянда, тавассути ақлу хирад ва донишу ахлоқи ҳамида зистан рукнҳои худшиносию худогоҳии миллӣ мансуб меёбанд, ки ин ҳама гуфтаҳо дар осори шифоҳию хаттии хирадмандон, мутафаккирон, адибону шоирон ва нависандагони барҷастаи тоҷику форс тарҳрезӣ ва корбаст гардидаанд»[5, с. 182].

Худшиносӣ ба маънои маҳдуд, қабл аз ҳама, донистани ному насаби худ, падару модар хешу ақраб, зодгоҳу маҳал, миллату кишвар, забони модариву Ватан ва дарку донистани одоби тандурустӣ ва ғайраҳост. Аммо худшиносиро ба маънои васеаш ба зеҳни наврасон ғунҷонидан заҳмати зиёду чандинсола дар мактабу оила хоҳад буд, вагарна кӯдак наметавонад, ки баробари шунидани калимаи «тоҷик», «Ватан», «Тоҷикистон», «Модар» ҳамоно ифтихор намояд ва дар қалбаш ғурур ҷӯш занад. Ифтихори ҳақиқӣ ба қалби кӯдак зарра-зарра роҳ меёбад ва бо камолоти солиму маънавиаш торафт бузургтар мегардад. Шаҳрванди худшинос ва худогоҳ истиқлолияти давлатии кишвари хешро

чун гавҳараки чашм ҳимоя мекунад ва дар ҷодаи ғанӣ гардидани бойигарии моддию маънавӣ ва фарҳангии миллат саҳм мегузорад, ифодагари манфиатҳои миллат ва ватани аҷдодии худ мебошад.

Ҳарчанд мафҳумҳои «худшиносӣ» барои хонандагон шиносанд, вале чандон фаҳмо ва қобили дарки онҳо нест. Зеро дар барномаҳои таълимии МТМУ вобаста ба тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ соатҳои алоҳида ҷудо карда нашудааст.

Дар руҳияи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ ба воя расонидани насли наврасу ҷавон ва рушди ҷомеаи демократӣ яке аз мақсадҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Тоҷикистони соҳибистиқлол зери роҳбарии тоҷикони ҷаҳон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ бо таърих ва фарҳанги бой мавқеи шинохтаро ишғол менамояд. Аз ин рӯ, муаллимони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва зерсохтори он таҳсилоти асосӣ ва ибтидоиро, ки дар таълиму тарбияи хислатҳои ҳамидаи инсонӣ нақши асосӣ мебозанд, зарур аст, ки тавассути дониши баланд ва таҷрибаи бойи педагогӣ ба ҷаҳони маънавии хонандагон таъсири мусбат расонида, дар ҳифзу рушди ин дастовардҳо ҳиссагузор ва идомабахши музаффариятҳои насли бузургсоли худ бошанд.

Хонандагон тавассути дониши баланд бо таърихи ташаккули миллати худ, тамаддун ва гуногунии таъриху фарҳанги ниёкону муосир бархурдор мегарданд. Ҳангоми омӯзиши фанҳои таълимӣ хонандагон дар бораи шахсияти беҳтарин, нақши шахсиятҳои алоҳида дар рушди адабиёт, маданият, тамаддун, фарҳанг, арзишҳои ахлоқӣ ва зебоипарастӣ (эстетикӣ) ва нақши онҳо дар ҳаёти инсон ба донишу фаҳмишҳои ҷадид ноил мегарданд.

Дар омодасозии худшиносии хонандагони синфҳои 5–9 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нақши муҳим доранд. Ҳангоми омӯзиш дар МТМУ хонандагон дониш ва малакаҳои заруриро оид ба

худшиносӣ тавассути донишу маҳорат ва таҷрибаи баланди омӯзгор аз худ менамоянд.

Аз ин рӯ, диққати махсус ба омода кардани хонандагон дар руҳияи худогоҳию худшиносӣ ва ташаккули неруи ақлонию зеҳнии онҳо равона карда мешавад. Бинобар ин, бисёр муҳим аст, ки муаллимони МТМУ бояд дорои дониши воло, ҷаҳонбинии илмӣ, худогоҳу худшинос, донандаи хуби таърихи гузаштаву ҳозира, фарҳанги ниёгону муосир бошанд. Омӯзгоронро мебояд худшиносиро дар замири ҳар як насли наврас тавассути таълиму тарбияи бардавом рӯи кор биёранд.

Миллати тоҷик дар замони шуравӣ аз бобати худшиносиву худогоҳии миллӣ дур монда буданд, яъне ба ин неъмати бебаҳо кам аҳаммият дода мешуд ва ҳукуматдорони даврони шуравӣ ба масъалаи худшиносию худогоҳии миллатҳои гуногуни зертобеи худ чандон аҳамият намедоданд. Бедории халқияту миллатҳои дигари Иттиҳоди Шуравиро чандон зарур намедонистанд. Дар ҳар як давру замон ин ё он давлати абарқудрат ҳамеша ҷаҳд бар он менамуд, ки дар мадди аввал сиёсат ва ақоиди хешро гузошта, миллатҳои ғайрро аз ҳар ҷиҳат нигарони худ намояд. Ин мушкилот бар сари мардуми куҳанфарҳангу соҳибтамаддуни тоҷик низ омада буд.

Таърих ва гузаштаи миллати тоҷик бо мурури асрҳо баробари дигар мардуми эронинажод басо печида ва пуршебу фароз аст. Тоҷикон бахри расидан ба озодӣ, ба созандагӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ ва бунёдкорӣ бо ақлу заковати фарзандони нобиғааш дар арсаи илму адаб, сиёсат, бо расидан ба даврони эҳёи давлатдорӣ таърихи худро ғаниву рангин сохтааст. Пӯшида нест, ки солҳои тулонӣ дар замони шуравӣ, мо аз омӯзиши мероси таърихии халқи худ то андозае дур мондем. Дар МТМУ ва МТМА, дар донишгоҳҳо, донишкадаҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, коллеҷҳои тиббӣ ва монанди инҳо ба наслҳои наврасу ҷавон ба ҷои таъриху фарҳанги халқи тоҷик бештар таърихи халқҳои дигар, бахусус, русро меомӯзонданд. Бешак, яке аз сабабҳои аз асли хеш каме

дур мондан ва аз таъриху фарҳанги миллат камтар огаҳ гардидану паст рафтани маънавиёт дар ҳамин буд.

Миллати соҳибтамаддуни тоҷик тавассути асарҳои оламшумули фарзандони донишманду баору номуси худ, чун устод – Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров ҳамин норасоиро эҳсос карданд. Ин мутафаккирони бузурги тоҷик тадриҷан пайи ислоҳи он шуданд. Устод С. Айнӣ бо рисола ва мақолаҳои зиёдаш дар хусуси зиндагӣ ва эҷодиёти шахсиятҳои илму фарҳанг ва сиёсату давлатдорӣ мардумро бо гузаштаи пурифтихор ва фарзандони некноми миллат ошно сохт.

Ҳамчунин, алома Бобоҷон Ғафуров тавассути асари илмии худ – «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» (соли 1947) ва шоҳасари безавол – «Тоҷикон» (соли 1978) на танҳо хонандагонро ба таърихи пайдоиш, тамаддун, расму оин, фаъолияти эъмори бунёди давлату давлатдорӣ шинос намуд, балки онҳоро дар руҳияи худшиносию худогоҳӣ, ҳидоят намуд ва хонандаи тоҷик тавассути ин асари безавол аз мақоми худшиносию худогоҳии миллӣ ба омӯхтани таърихи гузаштаи худ рӯ овард. Донистани гузаштаи худ як рукни худшиносии миллӣ маҳсуб меёбад. Агар мо, аз таърихи гузаштаи миллати худ ба пуррагӣ огаҳ мебудем, шояд ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, ки мо ба он дучор омадем, чунин ранг намегирифт. Бешубҳа, як сарчашмаи худшиносии миллӣ маҳз шиносоӣ бо мероси таърихӣ аст. То хотираи қавии таърихиро, ки дар осори фарҳангиву илмии бостон маҳфуз аст, ҷомеа аз худ накунад, аз хираду заковати гузаштагон баҳраманд нашавад, дар тамоми риштаҳои зиндагӣ ба дастовардҳои дилхоҳ ноил шуда наметавонад. Яъне, миллат, бахусус, насли наврасу ҷавон бояд аз гузаштаи худ сабақ гиранд ва дурнамоиояндаашонро муайян созанд.

Чуноне аз таърихи гузашта ва таҷрибаҳо бармеояд, ҳар давлату миллат онвақт ба музаффарияту муваффақият ноил мегардад, ки соҳиби ҳофизаи таърихӣ ва эҳсоси баланди худшиносӣ бошад. Шинохти худшиносии миллӣ ва дарки арзишҳои маънавӣ кори саҳлу осон нест.

Қабл аз он ки дар баланд бардоштани руҳияи худшиносии миллӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ дар давраи ҷаҳонишавии тамаддунҳо ва вазъи начандон мусоиди даврони муосир, ки ҳавои илмию ахлоқии он ба кишвари мо низ бе таъсир намемонад, ибрози ақида намоем, зарур донистем, ки перомуни мафҳуми «худшиносӣ» тавaққуф намоем.

Худшиносӣ аз ҷониби олимону файласуфони ҷаҳони қадим ва муосир ба мактаби пуриқтидоре монанд шудааст, ки дар роҳи парвариши завқи маънавипарастӣ ва тарбияи шахси хирадманду оқил нақши барҷастае дорад. «Худро шинохтан, яъне худро ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, на ҳамчун шахси ҷудогона, балки, умуман, инсон шинохтан ташкил мекунад» [10 – М].

Ба ин маънӣ пешвои собиқ таълимоти марксистӣ Карл Маркс худшиносиро аввалин шарти хирадмандӣ медонад. Чун сухан аз худшиносӣ меравад, дар мадди аввал яке аз пояҳои он ахлоқи ҳамидаи инсонӣ маҳсуб мeёбад. Ҳақиқатан ҳам фард, ки як узви ҷомеа аст, таърихи ниёгони худ, маданияту тамаддун, миллат ва аҷдодони гузаштаи худро ба хубӣ нашиносаду ба ватан ва марзу буми аҷдодӣ арҷгузорӣ накунанд, мавқеи худро дар ҷомеа муайян карда натавонад, ӯ ба ҳеҷ ваҷҳ худшинос шуда наметавонад.

«Худогоҳӣ, худшиносӣ ва хештаншиносӣ», ки ҳар се як мафҳумро ифода мекунанд, маънои васеъ дорад, яъне худшиносию худогоҳӣ:

– худро дарк кардан;
– худро ҳамчун шахс фаҳмидан;
– мувофиқи фаъолияту аъмоли худ муносибат кардан;
– ба кору кирдори худ, тафаккур ва ҳиссиёти худ, хоҳишу ҳаваси худ, донишу доираи назари худ баҳо дода тавонистан аст. Чун шахс ин фазилатҳоро доро мешавад ва худро то андозае мешиносад, тақдирашро бо тақдири миллату меҳан мепайвандад ва дар шахс хоҳ-нохоҳ дархости ба қадри Ватану миллати худ, забон ва адабиёти худ, таъриху фарҳанги кишвари худ, анъана, расму оинҳои волои халқи худ

расидан, ба хотири халқу Ватани азизи худ ҷон сипар кардан пайдо мешавад» – овардааст педагоги шинохтаи тоҷик М. Лутфуллоев [74, с. 268].

Мафҳуми худшиносӣ таърихи дуру дароз, маъно ва мазмуни васею фарох дорад ва ба муҳтавои он на ҳама хонанда ба таври зарурӣ ва ба пуррагӣ сарфаҳм меравад. Мушоҳидаҳо ва муқоисаю ташхиси омӯзгорону олимон нишон медиҳанд, ки аксари хонандагон дар дарки худшиносӣ тасаввуроти умумӣ доранд, вале ба умқи ин масъала ба дараҷаи даркорӣ сарфаҳм намераванд. Ба ақидаи мо, сабаб дар он аст, ки на ҳама муаллимони МТМУ, на дар ҳама дарсу машғулиятҳо ба масъалаи дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон диққати ҷиддӣ медиҳанд. Ин аст, ки масъалаи худшиносии хонандагон ба талаботи давр чандон ба пуррагӣ ҷавобгӯ нест ва вазъи мазкур аз муаллимон корбарии доимиро тақозо дорад.

«Худшиносии мардуми мо решаҳои амиқи таърихӣ дошта бошад ҳам, мо ҳанӯз худро ба пуррагӣ нашинохтаем... маҳз дар натиҷаи ҳамин, яъне худро надонистану нашинохтан гоҳо мешавад, ки ҳам ба худ зарар меоварему ҳам ба мулку соҳа» [73, с. 268].

Дар замони ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ таҳти сарварӣ ва сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешравиҳои назаррасе соҳиб гардид, ки дар тули ҳафтод соли ҳукумати Шуравӣ ба он мушарраф нашуда буд, бахусус, дар роҳи худшиносиву ватанпарастӣ тарбия ёфтани насли наврас, ки дар он замон насли наврасу ҷавон аз ин неъмат бархурдор набуданд. Ҳар як давлату миллат дар он сурат пешрафту мутараққӣ мегардад, ки соҳиби ҳофизаи таърихӣ ва эҳсоси баланди худшиносӣ бошад. Танҳо бо ҳамин дарку шинохт метавонем ватанамонро аз ҳар гуна хатарҳои идеологӣ эмин нигаҳ дорем. Аён аст, ки рӯз аз рӯз таҳдидҳои идеологияҳои фиребандаву мухталифи моҷароҷӯёна ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш оварда, таъсири манфии худро дар қишрҳои

гуногуни башарият гузошта истодааст. Ин масъала моро ҳушдор медиҳад, ки ба маънии аслии вожаҳои худшиносӣ, ватанпарастӣ, дӯст доштани марзу буми худ, эҳтиром ва бузургдошти арзишҳои маънавию миллӣ бирасем ва чунин арзишҳоро ба хубӣ шиносем. Дилбар Самадова дар мақолаи худ «Пешвои миллат ва худшиносии миллӣ» меорад, ки «Худшиносӣ аз ҷониби олимону файласуфони ҷаҳони қадим ва муосир ба мактаби пуриқтидоре монанд шудааст, ки дар роҳи парвариши завқи маънавипарастӣ ва тарбияи шахси хирадманду оқил нақши барҷастае дорад. Ҳангоме, ки сухан аз ахлоқи поки инсонӣ меравад, дар мадди аввал яке аз пояҳои ин ахлоқ – худшиносӣ ба миён меояд». Дар ҳақиқат, фарде, ки як узви ҷомеа аст, худро нашиносад, мавқеи худро муайян карда натавонад, чӣ гуна ӯ метавонад аз ахлоқи ҳамида бархурдор бошад.

Худшиносӣ амалиёти шахсӣ ва натиҷаи он аст, ки аз дуриҳои дури асрҳо инҷониб фикру андешаҳои файласуфон ва шоирону нависандагони бузургро ба худ ҷалб намудаем. Чунон ки файласуфи машҳури рус Бердяев М.А. навиштааст, «Юнониҳо ибтидои фалсафаро дар худшиносӣ дида буданд» ва идомаи фикрашон чунин аст: («Шахси ман як воқеияти таҳияшуда нест, ман худ шахси худро дар он ҳангоме, ки ба шинохтани худ машғул ҳастам, меофарам») [18, с. 316].

«Мафҳуми худшиносӣ дар шахсе зуҳур меёбад, ки дар воқеъ объективона арзи вуҷуд кардааст, ишора ба ҳолате мекунад, ки барои ин худшиносӣ, худшиносии дигаре вуҷуд дорад», - овардааст олими немис Горелик В.Ф. [40, с. 87].

Дар луғати «Русско-таджикский словарь» «худшиносӣ» ба маънои «самосознание» омадааст ва чунин шарҳ ёфтааст: худогоҳӣ [120, с. 987].

Маҳфуми худшиносӣ дар луғати ахлоқ бо таъбири «самосознание» («худшиносӣ») омада, чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: «Худшиносӣ – дар фаъолияти иҷтимоӣ худро ҳамчун шахс шинохтани инсон ва дар ин ҷамъият шинохтани мавқеи худ аст. Дар натиҷаи худшиносӣ инсон

қобилияти худназораткуниро ба даст меорад, имконияте пайдо мекунад, ки рафтори худро мустақилона идора ва назорат кунад ва худро тарбия намояд» [130, с. 299].

Вожаи худшиносӣ аз замони мавриди истифода қарор гирифтанаш то кунун дар ҳама сохти ҷомеавӣ ифодагари як маъно аст. Инсон бояд худшинос бошад. Барои чунин шинохт ҳам аз муҳити иҷтимоӣ ва ҳам аз омилҳои шахсии худ бояд истифода намояд. Имом Ғаззолӣ дар «Кимиёи саодат» худшиносиро яке аз унвонҳои аввалини чоргонаи асоси мусалмонӣ («пайдо кардани чаҳор унвони мусалмонӣ») медонад: «Оғози китоб дар пайдо кардани унвони мусалмонӣ ва он чаҳор аст. Унвони аввал шинохти хештан аст. Бидон, ки калиди маърифати Эзид маърифати нафси хеш аст. Пас туро ҳақиқати худ талаб бояд кард, то худ бифаҳмӣ чӣ чизӣ ва аз куҷо омадаӣ ва куҷо хоҳӣ рафт ва андарин манзилгоҳ ба чӣ кор омадаӣ, туро ба чӣ кор офаридаанд ва саодати ту чист» (Эмом Ғазолӣ “Кимиёи саодат”).

Хонандагони даврони соҳибистиқлолӣ ҳамчун пешбарандаиояндаи миллат ва давлат, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо ба ақл, фаросат ва донишу ҷаҳони маънавии онҳо эътимоди қавӣ дорад ва бовар ба он аст, ки онҳо дар ҳифз ва талқин намудани фарҳангу тамаддун ва арзишҳои миллию анъанавӣ дар байни имрӯзуояндаи ҷомеа саҳмгузор шуда, тавассути ақли расо, донишу маҳорат, малакаю қобилият ва ахлоқи ҳамидаву ҷаҳонбинии васеъ, метавонанд дар пешбурди ҷомеа иштироки фаъолона намоянд ва аз беҳтарин такягоҳи халқу миллат бошанд. Хонандагон, бахусус, ҷавонон, ки қувваи бузург шинохта шудаанд, метавонанд, ин қувваро танҳо дар ягонагӣ ва ҳаммаслаку ҳамроҳ будан тақвият бахшанд ва ба манфиати ҷомеаи тозабунёдамон тарҳрезию корбаст намоянд. Тавассути фарҳанги воло, дониши қаноаткунанда ва ахлоқи ҳамида ба худшиносию худогоҳии миллӣ метавон расид. Бинобар ин, ин андешаву хулосаҳо моро водор мекунад, ки боз ҳам ҳамкориву ҳамоҳангсозии фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва

ғайридавлатиро ба хотири беҳбудии вазъи хонандагони имрӯз, ки фардои миллат ва шукуфоии он аз онҳо вобастагӣ дорад, тараққӣ диҳем. Таълиму тарбияи ҷавонон дар руҳияи ватанпарварӣ, худшиносию худогоҳии миллӣ, тамаддунофарӣ, илму фарҳангдӯстӣ ва арзишҳои демократӣ на танҳо дар МТМУ, балки дар мадди назари ҳукумат, давлат ва ҷомеа низ диққати аввалиндараҷа дошта бошад.

Аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намудан ба тарбияи насли наврас аз як тараф боис ба соҳибхираду соҳибдониш ва ба аҳлоқи ҳамидаи инсонӣ ноил гардидани онҳо гардад, аз тарафи дигар яке аз омилҳои мубориза бар зидди падидаи нанговари ҷомеаи имрӯза – терроризм ва ифротгароӣ низ маҳсуб меёбад. Ба ибораи дигар гӯем, хонандагон идомадиҳанда ва посдорандаи арзишҳои инсонӣ маҳсуб меёбанд ва дар сурати тарбияи дурусту солим ки ҷаҳони маънавӣ ва сиёсию фарҳангии онҳо ба ин омилҳо сахт марбут аст, рушду нумуи кишвар аз онҳо вобастагии зиёд дорад. Бешак рисолатиояндаи ҷомеа аз онҳо низ вобастагӣ дорад. Умуман, хонандагон дорои қувваи зиёди ҷисмонӣ, маънавӣ, захираи асосии зеҳнӣ ва мехнатӣ буда, ба ҳама дигаргуниҳои ҳаёт, ки тавассути ақли расову гиро роҳандозӣ мегарданд, тобовар мебошанд. Худшиносӣ раванди фаҳмишу дарк ва эътироф намудан аст, ки он тавассути дониш, фаҳмишу хулосабарориҳо ва таассуроти шахсӣ мукаммал мегардад.

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор Маҷидова Б.А., қайд намудааст: «...худшиносӣ раванди фаҳмидан, дарк намудан, эътироф кардан, муҳокимаронии шахс оид ба сабабҳои амал, кирдор, рафтор таассуротҳое мебошад, ки ӯ онҳоро дар шаклҳои махсус дар лаҳзаҳои гуногуни ҳаётӣ аз сар гузаронидааст» [86, с. 175].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, калимаи худшиносӣ ба маънои худро омӯхтан ва санҷидан омадааст [149, с. 475].

Олими рус, профессор В.Т. Лихачёв дар «Назарияи тарбияи эстетикии хонандагон» ном асари худ зикр кардааст, ки «Ҳар як миллат

дорои анъана ва урфу одати худ мебошад, ки дар худ табиати тарбиявӣ доранд» [31, с. 264].

Аз он вақте, ки инсон соҳибдонишу соҳибилм ва дорои ҷаҳони маърифат гардид, дар баробари дигар хислатҳои неки инсонӣ ба ташаккули худшиносии насли наврас низ диққати даркорӣ равона мекард. Аслан, бароҳмонанда ва ташвиқгару тарғибкунандаи яке аз хислатҳои неки инсонӣ – худшиносию худогоҳӣ худи халқ, фарзандони барӯмандашон – мутафаккирону файласуфон, адибону шоирон ҳастанд, ки ақида, афкор, ғоя ва андешаҳои неки онҳоро тавассути мутафаккирону адибон сайқал дода, то ба даврони мо расонидаанд, ки дар тарбияи насли наврас нақши бориз доранд.

Дар радиф ба ин маънӣ педагоги шинохтаи рус К.Д. Ушинский овардааст: «Маориф ва омӯзиш дар халқ ҳамон қадар садсолаҳо вуҷуд дорад, ки худи халқ ҳамон қадар вуҷуд дорад – бо халқ пайдо шудааст, бо халқ рушд намудааст, дар худ таърихи халқ, тамоми сифатҳои беҳтарини омӯзгори халқро таҷассум намудааст» [148, с. 167]. Инчунин, ӯ вобаста ба масъалаи фавқ поёнтар зикр намудааст: «ҳар як миллат дорои низоми махсуси миллӣ, ҳадафи худ ва воситаҳои махсус барои расидан ба ин мақсад мебошад» [148, с. 168].

Яке аз омилҳои муҳимми мавҷудияту бақои миллат, сарчашмаи тамоми хушбахтиҳо ва музаффарияту шукуфоии ҷомеа, ҳувияти миллӣ неруи муттаҳид будани насли наврас, бахусус, насли ҷавон маҳсуб меёбад. Рушду тараққӣ ва пешрафти ҷомеа дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, аз ҷумла дар соҳаи илму маориф аз сукунати доимии озод ва оромию ободии ҷомеа вобастагии калон дорад. Донишомӯзони имрӯзаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ), ки оянда ба камол расида, неруи бузург ва қувваи бузургро ташкил медиҳанд, дар ҳар давру замон маҳаки асосии ҳар як ҷомеа маҳсуб меёбанд. Дар руҳияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ ба камол расонидани насли наврас вазифаи аввалиндараҷаи МТМУ ба шумор меравад, зеро тавассути тарбияи

дуруст дидану дониши баланди ба талаботи давр ҷавобгӯ гирифтан онҳо дар пешрафт ва нашъунамои ҷомеаи кунунӣ нақши муассир гузошта метавонанд.

Дар руҳияи худшиносӣ, хештаншиносию худогоҳии миллӣ, ватанпарварию ватандӯстӣ, илму фарҳангдӯстӣ ва арзишҳои миллию демократӣ ба воя расонидани хонандагон МТМУ нақши аввалиндараҷа доранд.

Пас, аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир намудан дар тарбияи насли наврас марбути ин мушкилот (проблема) яке аз омилҳои асосии дар руҳияи худшиносӣ худогоҳии миллӣ тарбия намудани хонандагон маҳсуб меёбад. Насли наврас идомадиҳанда ва посдорандаи арзишҳои инсонӣ мебошанд, ки бар ин васила рисолати ояндаи ҷомеа аз онҳо вобастагӣ дорад.

Умуман, хонандагон неруи зиёди ҷисмонӣ ва маънавиро доро буда, ба ҳама дигаргуниҳои ҳаёт тобовар мебошанд ва онҳо дар оянда дар он сурат муҳофизони боэътимоди Ватан, амнияти давлату ҷомеа ва сарчашмаи ташаббусҳо ба воя мерасанд, ки дар МТМУ вобаста ба худшиносӣ дониши хуб гирифта, тарбияи дурусти ҷавобгӯ ба талаботи даврро дида бошанд.

Дар руҳияи худшиносӣ ба воя расидани хонандагон дониш, маҳорат, таҷриба ва санъати баланду волои омӯзгорро тақозо дорад. Чи хеле ки дарахт аз реша ғизо мегирад, хонанда аз дониш, фаҳмиш, ҷаҳони сиёсию адабӣ ва мадании омӯзгор ва падару модарон ғизои маънавӣ мегирад ва вобаста ба он дар оянда кору фаъолият менамояд.

Худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ аст, ки комёбиҳои нав ба навро мардуми соҳибтамаддуни тоҷик, махсусан, ҷавонон дар сиёсат, иқтисод, фарҳанг ва варзиш ба даст меоранд ва бо ин номи кишвари азизамонро дар арсаи байналхалқӣ муаррифӣ мекунанд. Имрӯз ҷаҳон дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ қарор дорад, ки он дар тараққиёту пешрафти дунё нақши бузург дорад. Аз ин рӯ, ҷавонон, бахусус, хонандагонро зарур аст,

тавассути донишу заковати хеш худро аз ҳар гуна равандҳои номатлуб эмин доранд. Аз таърихи гузашта ва арзишҳои миллии халқи худ ва дигар халқу миллатҳо воқиф бошад.

Марбут ба ин гуфтаҳо таърихи гузаштаи халқ, арзишҳои ахлоқии он, ки дар байни онҳо арзишҳои тарбиявӣ, хосатан, тарбияи худшиносӣ дар маркази таваҷҷуҳи давлату ҳукумат мебошад, бояд мавриди диққати махсуси таҳсилоти муосир бошад. Алоқаманд ба масъалаи мазкур дар нигориши профессор Г.Н. Волков ба мавқеъ омадааст: «Бе хотирот (таърих) анъана нест, бе анъана фарҳанг нест, бе фарҳанг тарбия нест, бе тарбия маънавиёт нест, бе маънавиёт шахс нест, бе шахс халқ нест, ки формулаи тиллоии педагогикаи халқӣ мебошад» [36, с. 34].

Дар чаҳорчӯбаи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ зистану ба ҷо овардани расму оин ва суннатҳои миллӣ, бохабар будан аз таъриху тамаддун, адабиёту санъат ва амсоли инҳо, ки тақвиятдиҳандагон дар руҳияи худшиносӣ ба воя расонидани насли наврас ва ҷавонон мебошанд, ҳамзамон дар мухолифат бо хислатҳои пасту зишти инсонӣ фаҳмонида додан, яке аз талаботи педагогикаи миллӣ маҳсуб меёбад.

Моҳияти педагогикаи миллии тоҷикро академики муҳтарам М. Лутфуллоев дар шароити ҷомеаи муосир чунин овардаанд:

«Барои педагогикаи миллии халқи тоҷик, ки аз умқи психология ва табиати мардуми мо бармеояд, вожа ва мафҳумҳои ҷанг, хиёнат, хунрезӣ, хушунату хусумат, лату кӯб, доду фиғон, ҷазои ҷисмонӣ, паст задани шаъну шарафи шахс, фаҳшу дурӯғ, пораю тарс, бевафоию ваъдахилофӣ, нашъаю нашъамандӣ, макру найранг, зулму таҳдид, таънаю пичинг, кинаю надомат ва ғайра бегона буда, мафҳумҳои сулҳу оромӣ, нармию мулоимӣ, талқину гуфтугӯ, хушбаёнию хушбинӣ, муросою мадоро, тоқатпазирӣ, сабру таҳаммул, адлу адолатхоҳӣ, рушду ташаккул, андешаю нангу номуси миллӣ хос мебошад. [74, с. 703]. Инчунин, таъкид карда мешавад, ки тарбия ва ташаккули худшиносӣ ин:

1. Талқини инсони озод, созанда, офаранда, сарфарозию сарбаландии он.

2. Рушд ва ташаккули ҷисму рух, ягонагии шаклу мазмун, яъне дар ҷойи аввал на тутивор ва қориёна аз ёд кардан, балки мазмунро фаҳмидан, фикрро равнақ бахшидан.

3. Тарбия ва ташаккули худшиносӣ, ватандӯстӣ иттиҳод ва ваҳдати миллӣ: ҳифзи арзишҳои таърихӣ, миллию умумибашарӣ ва масъулиятшиносӣ.

4. Фалсафаи педагогикаи миллӣ ба ақидаи конструктивизм такя мекунад, ки асоси онро фаъолияти фикрронии хонанда (калонсолон ҳам) ташкил медиҳад. Ин чунин маъно дорад, ки хонанда дар ҷараёни таълим шахси фаъол аст, заҳмат кашида, фикр карда, ба донишҳои навбунёд мегузорад» [72, с. 5].

Худшиносӣ, нахуст аз ҳама, ба он мусоидат менамояд, ки хонандагон дар бораи гузаштагони худ, пайдоиши онҳо ва арзишҳои ахлоқӣ, ватандӯстӣ иттиҳод ва ваҳдати миллӣ, арзишҳои миллию умумибашарӣ ва амсоли инҳо дониши хуб дошта, ҷойгоҳи фарҳанги миллии худро мушаххасан муайян карда тавонанд ва ба расму оину фарҳангҳои дигар давлатҳо эҳтиром дошта бошанд. Хонандае, ки адабиёт, маданият, санъати миллӣ, хоки аҷдодӣ ва муқаддасоти миллии ватани худро намедонаду намефаҳмад, ҳеҷ гоҳ ӯ қодир нест, ки адабиёт, маданият, санъат ва фарҳангу анъанаҳои миллии дигар халқияту миллатҳоро ҳис намояд ва ба вазъи руҳии миллатҳои дигар сарфаҳм равад.

Дар раванди самараноки омӯзиши ҳар як фанни таълимӣ асоси азхудкунии донишҳои зарурии хоси худшиносӣ гузошта мешавад. Ба ақидаи мо, ба омӯзгор зарур аст, ки аз ҷониби ӯ асосҳои фанни таълимӣ бо завқу шавқ ва бо шуурона ҳазм ва ба хонандагон дастрас карда шавад, ҳангоми баррасӣ намудани маводи таълимӣ бештар аз панду ҳикматҳои ба хислатҳои ҳамидаи инсонӣ бахшидаи адибону

мутафаккирони классику муосири тоҷик ва бузургони дигар халқияту миллатҳо такя намояд ва ин василаи беҳтаринест барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон.

Бунёди ҷомеаи демократӣ тақозо менамояд, ки муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии замони муосир дар ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон, бахусус, дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани насли наврас кӯшиши зиёд ба харҷ диҳад, зеро тарбияи ҳаматарафаи хонандагон кори саҳл нест ва он ба осонӣ ба даст намеояд. Ҳамчунин, пешрафти технологияи муосир ҳар як омӯзгорро водор месозад, ки барои ба камол расонидани худшиноси асил навовар бошаду эҷодкор ва донандаи технологияи ҷадид. Ҷомеаи кунунӣ ҳар як омӯзгорро новобаста аз фанни таълимӣ ҳушдор месозад, ки дар ташаккули шахсияти озодандеш, созанда, эҷодкор ва навовар, ватандӯсту ватанпарвар саҳмгузор бошад ва барои корбарӣ намудани он саҳми арзанда гузорад. Чунин шахсиятҳо дар ҳолате тарбиядида ба воя мерасанд, агар дар мазмуни таҳсилот ва шаклу усулҳои таълим дигаргуниҳои сифати таълим ба вуқуъ пайвандад ва таълим дар асоси намунаи нави муносибатҳо –яъне муносибати фаъолу созанда тархрезӣ ва корбандӣ гарданд.

Марбут ба масъалаи дар боло зикрнамуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимӣ борҳо таъкид намудаанд. чунин омадааст: «Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ на ба шумора, балки ба сифати он диққат дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем. Аз ин рӯ, муҳайё намудани заминаи моддӣ – техникии таълимӣ, таъминоти кадрӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилот омилҳои асосии

тарбия намудани мутахассисони касбии ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ шарти асосӣ ба ҳисоб меравад» [180,с.15].

Тарбияи худшиносӣ як қисмати ташаккули ҳамаҷониба ва инкишофи мутаносиби шахсият мансуб меёбад, ки он силсилаи инкишофи мақсадҳои наҷибу нек ва завқу ҳаваси насли наврасро дар худ таҷассум мекунад, ки он дар муассисаҳои таълимӣ ташаккул меёбад.

Ба ақидаи мо, шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардани вазифаҳои тарбияи худшиносӣ ба мақсад мувофиқ ояд. Эҳёву мустаҳкам намудани донишҳои назариявӣ дар натиҷаи худшиносию худогоҳӣ ва ташаккул додани маҳорату сифати худшиносӣ ба нафъи худ ва ҷомеа.

Шинос намудани хонандагон бо паҳлуҳои муҳиму зарур ва масъалаҳои асосии марбут ба худшиносӣ хеле зарур буда, ба гурӯҳи аввал ва дар ҳаёти ҳаррӯза сидқан ва ба нафъи ҷомеа меҳнат намудан, ҳамзамон дар амалӣ намудани талаботу меъёрҳои ҷомеаи муосир риоя ва азхудкунии ахлоқи ҳамидаи инсонӣ аз рӯи хиради солим амал намудан мутааллиқ аст. Гурӯҳи аввал (шиносоӣ), асосан, иҷрои чунин вазифаҳоро дар бар мегирад:

– баландбардории донишҳои бастаи худшиносӣ барои хонандагон;

– бо сифати баланд ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ;

– аз худ намудан ва ташаккули дониши андӯхта оид ба таърихи ниёгону муосир ва адабиёту маданияти миллӣ ва халқияту миллатҳои бурунмарзӣ;

– тавъам алоқаманд намудани худшиносӣ ба воқеият ва ҳақиқат;

– бедор намудани завқу рағбат нисбат ба худшиносӣ;

– ташаккули дарку фаҳм ва эътирофи қадр, меҳнат ва заҳмати дигарон;

– роҳандозӣ намудани мақсади худшиносӣ;

– корбандӣ намудани худшиносӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ;

Вазифаҳои гурӯҳи дуюм аз инҳо иборат аст:

– тавассути ақлу хиради волои хеш зиндагӣ кардан дар ҷомеа;

– вобаста ба риояи ахлоқи ҳамида кору фаъолият намудан;
– ҳиссагузорӣ намудан дар ғолиб омадани ахлоқи ҳамида;
– ба меъёр ва қонунҳои амалкунандаи кишвар риоя намудан.

Ҷомеа ҳамон вақт рушд меёбад, тараққӣ мекунад ва дар радифи мамлакатҳои тараққикарда ҷойгир ва пешрав мегардад, ки наслҳои наврасу ҷавон ва кулли шаҳрвандони он дар ҷодаи аз худ намудани илму техникаи муосир музаффар ва тамоми хислатҳои ҳамидаи инсониро доро буда, нахуст аз ҳама худшиносу худогоҳ ва ватанпарвару ватандӯст бошанд. Албатта, худшиносу худогоҳ ва ватанпарвару ватандӯст он касе шуда метавонад, ки соҳибақлу хирадманд аст ва тавассути ақлу хиради солим кору фаъолият менамояд.

«Дар рушду камолоти ҳамаҷонибаи шахсият ҳамаи пайвастагии намудҳои тарбия ҳатман дар мадди назар дошта мешавад, ки асоси онро тарбия ташкил медиҳад. Дар шароити кунунии ҷумҳурии мо ташаккули шахсият ва инкишофи ҳамаҷонибаи он дар заминаи демократӣ бояд сурат гирад. Аз ин лиҳоз, омӯзгор бояд дар бораи мақсад ва вазифаҳои тарбияи шаҳрвандӣ, ифтихори миллӣ, ваҳдати миллӣ, ҳисси баланди ватандӯстӣ саҳми фаъол гузорад, то шогирдонаш хусусиятҳои ҳисси дунявии ин сохти ҷамъиятиро дар худ комилан инъикос карда тавонанд» [72, с. 58-64].

Дар сурати дуруст тарҳрезию корбандӣ намудани гуфтаҳои фавқ омӯзгорони МТМУ дар руҳияи худогоҳию худшиносӣ ва ташаккули неруи ақлонию зеҳнӣ тарбия намудани хонандагонро таъмин карда метавонанд. Омӯзгорон вазифадоранд, ки наслҳои наврасро дар руҳияи худшиносӣ, ки ин яке аз талаботи замони кунунӣ аст, ки он барои давлати миллии мо хос аст, тарбия намояд.

Ба ҳамин маъно, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 9 сентябри соли 1991 Истиқлолияти давлатии худро ба гӯши оламиён расонид, як ҷумҳурии муқаррарӣ набуда, пеш аз ҳама давлати миллист, ки он бо муқаддасот, рамзҳо ва рукнҳои давлатдориаш, аз як тараф барои офаридани

педагогикаи миллӣ замина шавад ва аз тарафи дигар, тамоми шароитҳоро бахри тарбияи насли наврас ва умуман сокинони кишвар муҳайё созад [72, с. 5].

Файласуфи бузург, Арасту навишта буд: «Ғамхории тарбияи шаҳрвандон бояд вазифаи умумидавлатӣ қарор гирад, на кори хусусӣ ё соҳавӣ. Набояд андешид, ки ҳар як шаҳрванд ба ҳоли худ аст, ҳеҷ гоҳ ҳамаи шаҳрвандон мутааллиқанд ба давлат, зеро ҳар яке аз онҳо ҳиссае аз давлат аст. Ғамхорӣ дар ҳаққи ҳар ҳисса, ғамхорӣ нисбат ба ҳамагон аст» [112, с.5].

Барои тарбия намудан ва ба воя расонидани насли наврас дар руҳияи худшиносӣ мутахассисони касбии аз ҷиҳати дониш, маҳорат ва ҷаҳони илмии васеъдошта зарурат доранд ва ҳар як фанни таълимӣ мутахассиси донишмандро тақозо дорад.

Дар сурати тавассути фанҳои таълимӣ дуруст ба роҳ мондану дуруст хулосабарорӣ ва ҷамъбаст намудани ин ё он мавзуъ, албатта, ҷаҳонбинии ҳар як хонанда инкишофу ташаккул меёбад. Ҳар қадаре, ки ҷаҳонбинии хонандагон васеъ гардад, дарки худшиносӣ ҳамон қадар рушд ёфта, ҷаҳони маънавӣ ва олами илмии онҳо ташаккул ёфта, дарки бо шууронаи табиату ҳодисаҳои он, ватандорию ватандӯстӣ, арҷ гузоштан ба таърихи гузаштаву имрӯза ва бедории сиёсию худогоҳии миллӣ равнақ меёбад.

Ҷаҳонбинӣ системаи ақидаҳои шахс ба табиат, ҷамъият, меҳнат, дарки онҳо, аслиҳаи тавоно нисбат ба эҷодкорӣ ва дигаргун кардани фаъолияти шахс буда, тибқи ҷаҳонбинии илмӣ шахс ҳодисаҳои табиат ва ҷамъиятро чуқур фаҳмида мегирад, ташаккули маҳорати бошуурона фаҳмонидани падидаҳо ва муайян кардани муносибати худро ба онҳо мепайвандад: амалиёти ҳаётии хешро бошуурона равона мекунад.

Тавассути дуруст ва бо мақсади муайян ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ (дар асоси мавзуъҳои таълимӣ) бошуурона аз худ намудани маводи таълимӣ, ташаккули дониш, инкишофи тафаккур, хотира,

ташаккули ҷаҳони маънавӣ, тасаввурот, дарки табиат ва ҳодисаву зебоиҳои он, қобилияти ақлӣ, эҳсоси Ватану ватандорӣ ва расидан ба қадри бузургони ниёгону муосир, расму оин боис гардида, дар ташаккули ҷаҳони маънавию илмии хонандагон таъсири амиқу мусбат мерасонад.

Олимон Раҳимов Х. ва Нуров А. бар он ақидаанд, ки самаранок ва илман корбандӣ намудани тарбияи худшиносӣ баҳри азхудкунии ҳаҷми донишҳои муайяни илмӣ, ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ, инкишофи неруи ақлӣ, қобилият ва истеъдод, рағбати идрок, ташаккули фаъолияти фаҳмидагирӣ, инкишофи талаботи мунтазам сайқал додани дониш, баланд бардоштани дараҷаи тайёрии маълумоти ибтидоӣ, умумӣ ва касбӣ замина мегузорад [118, с. 64].

Доктори илмҳои сиёсӣ, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Саймумин Ятимов дар мақолаи худ «Хирадсолорӣ ва оини ватандорӣ» овардааст, ки «дар баёни маъниҳои худшиносӣ ва ваҳдат Сарвари давлат андешаи миллиро дар мадди аввал мегузорад ва таъкид мекунад, ки чунин тасаввурот вақте зуҳур меёбад ва аз худ қотеона дарак медиҳад, ки мафҳумҳои «замини аҷдодӣ», «Ватан», масъулияти шинохт ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ ба ҷузъиёти муҳимми ҷаҳонбинии шаҳрвандон мубаддал гардад».

Ҳамчунин, қайд кардан ба маврид аст, ки тарбияи худшиносии хонандагон сохти муайян дошта, ҳамчунин он аз якчанд қисмат ва ё компонентҳои ба худ хос иборат мебошад. Вобаста ба масъалаи мазкур муҳаққиқ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Нуров А., се қисмат ва ё компоненти худшиносиро дар асари худ бо чунин шарҳ пешниҳод намудааст:

1. Қисмати маърифатӣ – ни донишҳои объективӣ ва фаҳмишу тасаввуроти субъективӣ дар бораи иттиҳодияҳо ё гурӯҳҳои этникии халқи худ ва бегонагонро дар бар мегирад.

2. Қисмати эмотсионалӣ – баҳодиҳӣ- баҳо додан ба сифати худ ва муносибат ба аъзоён ё зарурат ва аҳаммияти ин узвият барои ҳар як инсон.

3. Қисмати рафторӣ – на танҳо фаҳмидану донистани мутобиқати этникии ҳақиқӣ, балки худро ҳамчун аъзои этноси муайян донистан, ба ҳайати иҷтимоии он дохил буданро муайян мекунад [100, с. 216].

Инсон барои дарки моҳияти вуҷуди худ офарида шудааст, аз ин хотир, барои ӯ фарогирии моҳияти вуҷуди худ ва гирду атроф, ҷомеа ва олам арзиши созанда дорад. Огаҳӣ пайдо кардан аз рӯзгори инсонӣ, заминаи устуворест барои шинохти шахсияти ҳар як хонанда. Вақте дар бораи худшиносии миллии тоҷикон, бунёди маънавии халқҳо, аз ҷумла ориёнажод ва сайри таърихии ин қавм дар паҳнои таърих андеша меронем, бе ихтиёр навиштаҳои Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба решаҳои таърихии ин халқи кӯҳанбунёд, ки дар асари пурарзиши «Тоҷикон дар оинаи таърих» овардааст, пеши назар меояд: «Мо кистем, аз куҷоем ва дар кадом дудмон сабзидаем? Нахустаҷдодамон киҳо буданд, аз куҷо омадаанд ва дар кадом бум ошён доштанд? Ташаккули фарҳангу тамаддун ва давлату давлатдории тоҷикон кай оғоз ёфта ва аз кадом сарчашма ибтидо мегирад? Мақому ҳиссаи таърихии миллати мо дар пайдоишу пешрафти тамаддуни муштараки ориёнажодҳо то куҷост? Забони модарӣ, расму оини аҷдодӣ, мероси таърихию фарҳангӣ ва усули давлатдории мо бунёди миллӣ дорад ё аз дигар халқиятҳои соҳибтамаддун ба мо гузашта?» [172, с. 5].

Худшиносию соҳибтамаддунӣ ягона роҳи ба маърифати инсон ва ҷомеа расидан мебошад. Бохабар будан аз таърих ва гузаштаи аслу насаби хеш, ин яке аз шартҳои асосии худшиносӣ аст, ки барои дарки амиқи моҳияти маънавии инсон ва мақоми ӯ дар ҷомеа заминаи мусоид фароҳам меоварад. Арҷ гузоштан ба илму маърифат, маънавиёт ва фарҳанги пешину муосири миллат, эҳтироми хос ба таърихи қадима ва бою рангини тоҷикон ва садоқати бузург ба ватандорӣ яке аз омилҳои

муҳимми рукнҳои худшиносӣ маҳсуб меёбанд. Мардуми хирадманду тамаддунофар ҳанӯз дар он дуриҳои дур масъалаи худшиносию худогоҳиро тавассути нақлу ривоятҳо, панду андарзҳо, чистонҳо, зарбулмасалу афсонаҳо ва амсоли инҳо роҳандозӣ менамуданд. Ҳарчанд ки дар он давраҳо ин маҳфум бо номи худшиносию худогоҳии миллӣ маъруфият надошт ва дӯст доштани марзу бум, обу хоки ватан, донистани таърихи ниёкони худ ва назари некбинона ба оянда тавассути ақлу хирад ва донишу ахлоқи ҳамида зистан рукнҳои худшиносию худогоҳии миллӣ маҳсуб меёбанд, ки ин ҳама гуфтаҳо дар осори шифоҳию хаттии хирадмандон, мутафаккирон, адибону шоирони барҷастаамон фаровон истифода шудааст.

«Тоҷикон аз қадимтарин халқҳои ҷаҳон буда, таърихи ғанӣ ва маданияти бою рангин доранд. Таърих гувоҳ ва ҳаёт собит менамояд, ки мардуми тоҷику форс ҳанӯз дар садаҳои ду ва яки то милод соҳиби афкори баланд ва ниҳодҳои омӯзишӣ буданд» [174, с. 3].

Худшиносӣ баҳри ташаккули ҷаҳони маънавӣ, дарки ватану ватандорӣ, дӯст доштани марзу буми аҷдодӣ, мустақилияти фарду истиқлоли давлат хизмат карда, дар замири ҳар як фард, бахусус, хонандагон меҳру муҳаббатро нисбат ба халқу миллат ва ватани аҷдодӣ зиёда мегардонад. Агар хонандагонро аз хурдӣ бо мафҳуми «худшиносӣ» ошно намуда, дар руҳияи ахлоқи ҳамида ва хислатҳои наҷиби инсонӣ тарбия намоем, мақсади аслии худшиносиро, ки камоли маънавию ахлоқист, амиқ дарк менамоянд.

«Худшиносӣ мушкилиҳо ва дараҷаю зинаҳо дорад. Ҳар кас, ки дар ин роҳ қадам мегузорад, ногузир бояд дараҷа ба дараҷа се зинаро паси сар намояд:

1) худро шинохтан;
2) дигаронро шинохтан;
3) ҳақро шинохтан.

Барои чӣ баъди худро шинохтан, дигаронро шинохтан аст? Барои он ки натиҷаи худогоҳӣ ё худшиносии зинаи аввал, аллакай ҷилва додан мегирад ва инсон дарк мекунад, ки дар ҷомеа наметавон танҳо зиндагӣ кард. Дигаронро шинохтан, онҳоро фаҳмидану ба қадрашон расидан чунин маъно дорад, ки пардаи «ман»- ро дарида ба «мо» ҳамроҳ мешавем ва ин ҷӯйчаро мемонад, ки ба шохоб ва баъд ба дарёи азим ҳамроҳ мешавад, дар шахсияти дигарон иттиҳоду иттифоқ меҷӯем»-зикр намудааст педагоги шинохтаи тоҷик М. Лутфуллоев [73, с. 268].

Хонандагон низ як узви ҷомеа ҳастанд ва онҳо бешак, вобаста ба синну сол ва мавқеи худ дар ҷомеа зиндагӣ ва фаъолият мекунанд, бо одамон муносибату муошират карда, ин ё он нақши иҷтимоиро ба ҷо меоранд ва дар ин гуна мавридҳо мавқеи онҳо гуногун аст: дар корҳои дастҷамъона (коллективона) бо қаноатмандию фаъолона ширкат меварзанд ва ё баръакс дар иштирок ба корҳои дастҷамъона чандон рағбат надоранд, худро канор мегиранд, ба аксарият итоат мекунанд ё саркашӣ менамоянд, бо ҳамсинфону дӯстон ҳамраъю ҳамфикр мешаванд ё муқобил амал менамоянд. Бад – ин минвол, хислатҳои ҳамида, хосатан, худшиносии хонандагон дар он сурат рушду тараққӣ меёбад, ки он дар ҷараёни таълим самаранок ва бо мақсади муайяну мушаххас ба роҳ монда шавад. Аз ин ҷиҳат, муаллим вазифадор аст, ки ҷиҳати рӯҳӣ (психологӣ) ва инкишофи ҳаматарафаи хонандагонро ба инобат гирифта, ба ин ҷиҳати тарбия дар ҳар як дарс диққати ҷиддӣ равона намояд, зеро хонанда бе роҳбарӣ, маслиҳату машварат ва корҳои фаҳмондадиҳии муаллим дар ин бора чандон донишу фаҳмише ҳосил карда наметавонад.

Фанҳои таълимӣ дар омодасозии хонандагон ба худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ нақши ниҳоят бориз доранд. Ҳангоми омӯзиш ва самаранок ба роҳ мондани таълими ин фанҳо хонандагон дониш ва малакаҳои зарурӣ ба даст меоранд. Дар илми педагогика назари махсус оид ба тайёр кардани мутахассисони дорои дониши баланду ҳаматарафа

ташаккулёфта, нақши иҷтимоии ӯ дар тарбияи ҳаматарафа дидани насли наврас равона карда шудааст. Биноан, боис ба зарурат аст, ки мутахассисони дорои дараҷаи баланди шахсияти миллӣ, дониши чуқури илман асоснок буда, донандаи хуби таърих ва тамаддуни гузаштаи миллати хеш ва дигар миллату қавмҳо, донандаи фарҳанги имрӯзаю дирӯзаи гузаштагони хеш, расму оин ва сунатҳои миллии мардумиро дӯст медоранд, бошанд.

Худшиносӣ яке аз хислатҳои ҳамидаи инсонӣ буда, мансуб ба унсурҳои таркибии тарбияи миллист. Академик, М. Лутфуллоев унсурҳои таркибии тарбияи миллиро чунин тарҳрезӣ ва ба қисмҳо ҷудо намудаанд: «тарбияи ғоявӣ, тарбияи миллӣ, тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ, ватанпарастӣ, ахлоқию маънавӣ маърифатӣ, ҳуқуқӣ, гуманистӣ, зебоипарастӣ, меҳнатӣ ва интихоби касб, иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ, ҷисмонӣ, тафаккури интиқодӣ, тарбияи таҳаммул ва тоқатпазирӣ, масъулиятшиносӣ, ҳаёти солим, дар руҳи рамзҳои давлатию миллӣ» [73, с. 211].

Аз гуфтаҳои академик М. Лутфуллоев равшану возеҳ бармеояд, ки тарбияи худшиносиро дар ҷараёни таълими ҳар як фан ба роҳ мондан имконпазир аст. Ин амал аз муаллимон танҳо маҳорат, малака ва дониши васеъ ва ҳаматарафаи касбиро тақозо дорад. Худшиносӣ, ки яке аз ҷузъҳои ташаккули шахсият буда, рукнҳои зиёд дорад ва ростию ростгорӣ яке аз рукнҳои он буда, муқобил аст ба кибру ғурур, худбехабарӣ, ғаррашавӣ, азхудравӣ ва амсоли он унсурҳои инсонӣ бошад, ки маҷмуи ӯ таҷассуми баръалои ҷаҳлу ҷоҳилӣ ва ҷаҳолатпарастӣ бувад. Бешубҳа, касе, ки ростгӯву росткор, ҳақиқатнигору ҳақиқатҷӯ нест ва ин хислати наҷиби инсонӣ дар замираш побарҷо набошад, чи гуна аз худ бохабару ба нафъи халқу миллати хеш хизмат карда метавонад? Чун дар ниҳоди касоне, ки дурӯғ гуфтан, фиреб додану фитнаҳо ангехтан, хиёнат кардану ҷаҳлу ҷоҳилӣ ва бухсу кинаю ҷаҳл маъво гирифта бошад, ҳеҷ гоҳ худшинос шуда наметавонад. Ҳар ҳар як инсони солимақл,

хосатан, наслҳои наврасу ҷавон бояд ростқавлу ростгӯю росткор, соҳибмаърифату соҳибилм, хушодобу фурӯтан ва хоксору дурандеш бошанд, ҳастии худро баҳри аз беху бун баркандани буғзу кина, адоват, бадкорию бахилӣ кибру ғурур ва рибохӯриву ҳасудӣ равона карда, ба нафъи ҷомеа хизмат намояд. Ростию росткориро пешаи худ созанд, зеро дарахт аз обу замин ва шахси аз илму дониш, тамаддуни баланду фарҳанги воло, ростию росткорӣ баҳра мегираду камол меёбад.

«Ростию росткорӣ дар готҳо ва сурудҳои «Авасто» ҳамчун идеяҳои ахлоқӣ суруда мешуданд. Аз ҷумла Зардушт мефармояд: «Роҳ дар ҷаҳон якест ва он роҳ ростист ва дигар роҳҳо ҳама бе роҳаанд»[78,с.126].

Солҳои охир таҳқиқоти зиёди илмӣ-оммавӣ оид ба вазъи сиёсии ҷомеа, алалхусус, сиёсати давлатии ҷавонон ва худшиносию худогоҳии миллӣ бахшида шудаанд. Як қатор олимони кишварҳои ИДМ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон А.П. Бутенко, И.М. Илинский, И.К. Асадуллоев, С. Ятимов, А.Н. Маҳмадов, А.А. Шамолов, С.Б. Ашуров ва амсол ба инҳо ба масъалаи мазкур дахл карда, афкори муфид баён кардаанд. Ташаккул додани ҷаҳони маънавию шахсияти хонанда ва дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани он дурударoз ва кори басо душвор асту заҳматлаб ва аз муаллимони МТМУ дониши казоӣ, ҷидду ҷаҳд ва заҳмати зиёдро нигарон аст. Ба ҳар як муаллимону аҳли соҳибхиради ҷомеа зарур аст, ки шогирдону фарзандони худро дар руҳияи ахлоқҳои наҷиби инсонӣ ба воя расонанд. Зеро кишвари тозаистиқлоли мо ба наслҳои ҷавони ҳаматарафа инкишофёфта ва соҳибмаърифату ҳамқадами илму фарҳанги замони муосир ниёзманд аст.

1.2. Заминаҳои назариявӣ ва методологии тарбия намудани худшиносӣ дар хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» омадааст. «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ду марҳила амалӣ мегардад:

1. Марҳилаи таҳсилоти миёнаи асосӣ (МТМА);
2. Марҳилаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ).

Муҳлати таҳсил дар марҳилаҳои маълумоти асосӣ 9 сол буда, хонандагони синну соли 7-15 соларо дар бар мегирад. Ин марҳила аз ду зина иборат аст:

1. Зинаи аввал – маълумоти ибтидоӣ (синфҳои 1- 4).
2. Зинаи дуюм – маълумоти асосӣ (синфҳои 5 -9) [179, с. 4].

Ҳар кадоми ин зинаҳо мақсаду вазифаҳои худро дошта, вобаста ба маҳалли таҳсили хонандагон ва шумораи онҳо алоҳида ва ё дар таркиби як таълимгоҳ ҳамчун муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) вуҷуд дошта метавонанд.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» маълумоти миёнаи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ буда, тамоми хонандагони синну соли мактабиро фаро мегирад» [179, с. 8].

Дар Стратегияи миллии рушди маориф ва Стандарти давлатии муассисаҳои таҳсилоти асосӣ омадааст, ки муаллимони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ вазифадоранд, ки хонандагонро бо назардошти вижагиҳои фанҳои тадрисшаванда таълим ва тарбия диҳанд; ба ташаккули фарҳанги умумии шахсият ва азхудкунии барномаҳои таълимӣ мусоидат намоянд; аз роҳу усулҳо ва воситаҳои гуногуни таълим истифода баранд; сатҳи омодагии хонандагонро ба талаботи стандарти давлатии таҳсилот таъмин намоянд [176, с. 3].

Ҳангоми таҳлили нақшаи таълимии давлатии МТМУ, инчунин, барномаҳои таълимӣ самтҳои зерини тарбияи худшиносӣ муайян карда шуданд:

– ниёзмандӣ ба тарбияи худшиносию худогоҳии миллӣ ҳамчун заминаи асосии ташаккули шахсияти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

– аз самара ва сифати таҳсилот қаноатмандӣ ҳосил намудани хонандагони МТМУ, ки ба талаботи давру замон ҷавобгӯ аст;

– зуҳуроти рушди инфиродӣ ва ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон;

– таъмини талаботи ҳаматарафаи муассисаҳои таълимӣ, оила ва ҷомеа.

Аз мутолиа, баррасӣ ва ба роҳбарӣ гирифтани ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба таълим ва тарбияи хонандагони МТМУ бармеояд, ки имконият ва василаҳои дар руҳияи худшиносию худогоҳии миллӣ ба самар расонидани онҳо хеле зиёд аст. Маврид ба зикр аст, ки бо вуҷуди он дар осори ҳамаи адибону мутафаккирон корбандӣ гардидани мавзуи худшиносию худогоҳии миллӣ, ки шарҳу эзоҳ ва ҷамъбасту хулосабарории он ба метод ва усули корбарии омӯзгорон вобаста аст, дар барномаи таълимӣ доир ба таълими он соати алоҳида ҷудо нашудааст. Аз диди мо, шояд сабаб дар ҳамин бошад, ки ба масъалаи худшиносии хонандагон аз ҷониби омӯзгорони фанҳои таълимӣ чандон диққати ҷиддӣ дода намешавад.

Таълими самаранок, ин бевосита дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар алоқамандии кулли фанҳои таълимӣ тарҳрезию корбаст намудан мумкин аст, хосатан, дар таълими фанҳои забони тоҷикӣ (дар синфҳои ибтидоӣ), таърихи Тоҷикистон, ҷуғрофия, адабиёти тоҷик ва амсоли инҳо.

Аз рӯи мушоҳида ва андешаи мо, дар ин раванд истифодаи шакл ва усулҳои фаъоли таълим мавқеи хосро ишғол мекунанд, ки дар ин

раванд чунин шаклҳои кор арзишманд мебошанд: ба роҳ мондани шабҳои саволу ҷавоб, баҳсу мунозираҳои адабӣ – бадеӣ, мубоҳисаҳо дар атрофи мавзуъҳои марбут ба худшиносию худогоҳии миллӣ, ба роҳ мондани эҷоди иншо вобаста ба мавзуи мазкур, гузаронидани озмунҳо, конфронсҳои адабӣ, баргузории вохӯриҳо бо олимону пирони рӯзгордида, ходимони давлатӣ – ҷамъиятӣ ва даъвати онҳо ба МТМУ ва ғайраҳо.

Таҳлили санадҳои меъёрӣ, барномаҳои таҳсилотӣ, стандарти давлатии фаннӣ, нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, инчунин, натиҷаҳои пурсиши хонандагони МТМУ-и дар шаҳр ва деҳот таҳсилкунанда, имкон медиҳанд ба хулосае оем, ки тарбияи худшиносӣ ҷузъи таркибии ташаккули шахсият ва умуман, тарбияи инсони комил буда, барои тайёр кардани ворисони сазовори давр, ки рушду пешрафти ҷомеаи навинамон ба онҳо сахт марбут аст, нақши муҳим мебозад. Ҳамин минвол, татбиқи ин ҷараён имконият медиҳад, ки ҳангоми тарбияи худшиносӣ дар хонандагони МТМУ чунин чораҳо амалӣ гардонида шаванд:

– таъмин намудани шароит ва имконияти мусоид марбут ба таълиму тарбияи худшиносӣ;

– додани дониши қаноаткунанда доир ба таърих, анъана ва тамаддуни гузаштаву муосири тоҷик;

– тавассути истифодаи анъанаҳо ва арзишҳои миллии халқи тоҷик тарбия намудани хонандагон;

– тарбияи мақсаднок дар раванди таълими мавзуъҳои марбут ба худшиносии миллӣ;

– ташаккули тарбияи худшиносӣ дар заминаи омӯхтан, азхудкунии дониш, ки бо ҳамбастагии самарабахши дониш ва малака дар намудҳои гуногуни тарбияи хонандагон имконпазир аст;

– аз тарафи омӯзгор истифодаи маҳорати педагогӣ ҳамчун асос барои ба даст овардани дониш ва малакаҳои худшиносӣ;

– дар раванди таълим оид ба тарбияи худшиносии хонандагон равона кардани диққат;

Аз лиҳози рушду ташаккули худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълим омӯзиши мунтазами онҳо дар заминаи тамаддуни фарҳангиву педагогӣ зарур аст.

Тарбияи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ ин як навъ амалҳои гуногуни ватандӯстонаи шахс ба манфиати давлату миллат аст. Он бо фаъолияти иҷтимоӣ, ки ба таҳкими қудрати иқтисодӣ ва сиёсии давлати худ, эҳтиром ба табиати ватан, таърих ва анъанаҳои он, фаъолнокии шаҳрвандӣ ва худшиносӣ нигаронида шудааст, тавсиф меёбад.

Тавре Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд: «Ҷавҳари худшиносии миллӣ аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад» [173, с. 37].

Тоҷикистон дар тули таърих ба дастовардҳои моддию маънавӣ, фитрати фарҳангофарӣ ва маърифатбунёдии худ дар ҷаҳони муосир бо дарёфти мақому манзалат ифтихорангез ноил гардидааст. Ифтихор аз таърихи куҳанбунёди хеш вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шукуҳмандӣ бидонӣ, зеро ки надонистани таърихи фарҳангу тамаддун, забон, адабиёт, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ дар пешгаҳи қавми ноогоҳ ҳукми мурдаро дорад. Саҳифаи пурмуҳтавою рангин ва рӯзгори равшани миллати мо дар тули таърих бо талошу муборизаҳои ҷавонмардони шуҷои миллат, сарлашкарон ва садҳо зиёиёну сиёсатмадорони шарафманди дигар алоқаманд мебошад.

Ҳар як шаҳрванди кишвар бояд ҳисси миллӣ дошта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огаҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбия намудани ҷавонон ба худшиносӣ ва ватандӯстӣ, мебошад. Маҳз ҳамин худшиносии миллӣ ва устувории иқтисоди миллӣ

буд, ки моро дар арсаи ҷаҳонӣ эътироф намуда, даъвати Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои ворид шудан ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) пазируфтанд. Ин манофеъ ба рушди бонизоми иқтисодию иҷтимоии мамлакат мусоидат намуда, Тоҷикистони соҳибистиқлолро боз ҳам дар арсаи байналмилалӣ машҳуру маъруф мекунад [182, с. 14].

Ҳамин тавр, масоили дар боло зикргардида, ҳар як хонандаро ҳушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва ватанпарастиро шиори доимии хеш қарор дода, дар оянда баҳри ободию устувории давлати соҳибистиқлоламон саҳми арзандаи хешро гузорем.

Ташаккули рафтори ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ яке аз вазифаҳои асосии тарбияи ватандӯстӣ мебошад, ки он аз шаклгирии худогоҳӣ оғоз мегардад. Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти таҳқиқоти мавҷуда, робитаи натиҷаҳои онҳо бо маълумоти ба даст овардаамон исбот кард, ки он мумкин аст, ҳамчун сохтори ватандӯстӣ бо чунин ҷузъҳо муайян карда шавад:

1) шуури ватандӯстона ва ифтихори миллӣ ҳамчун якҷоякунии ҳиссиётӣ – эмотсионалӣ ва сатҳи оқилона ва идеологии инъикоси зуҳуроти Ватан, ки дар он маҷмуи донишҳо оид ба самти тарбияи ватандӯстии онҳо равона шудааст, ташаккул меёбад.

2) тамоюли ватандӯстии шахс ҳамчун маҷмуи ниёзҳои ватандӯстӣ, ангезаҳои устувор, омодагӣ ба фаъолияти ватандӯстӣ ;

3) рафтори ватандӯстона ва ифтихори миллӣ ҳамчун маҷмуи намудҳои гуногуни фаъолият ба манфиати давлат, ҷамъият, аҳолӣ.

Дар илми муосир якчанд самтҳои тарбияи ватандӯстӣ ва худшиносӣ муайян карда шудаанд. Таълими шаҳрвандӣ – ватандӯстӣ, ки ҳадафашон тарбияи ватандӯстии шаҳрвандони давлати демократӣ мебошад ҷузъи таркибии тарбияи ахлоқӣ ташкил медиҳад. Эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд дарки масъулият барои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат, дастгирии волоияти қонун ва мудофиаи кишвар дар он мавқеи хоса дорад.

Бояд қайд намуд, ки тарбия ва ташаккули ҳарбӣ – ватандӯстӣ рушди шахсиятро дар асоси анъанаҳои ҷанги мардуми он, ташаккули омодагии онҳо барои ҳимояи марзу буми Ватан, хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, азхудкунии донишу малака ва қобилияти зарурӣ таъмин менамояд. Ҷомеаи ватандӯстӣ ба эҷоди мавқеи фаъоли зиндагӣ, зуҳури ҳисси некӯаҳволӣ ва ҳамдардӣ, ғамхорӣ ба одамон нигаронида шудаанд. Шахси қаҳрамон – ватандӯст метавонад тавассути дониш дар бораи таърихи Ватан, халқ, ташаккули шуури баланди ватандӯстӣ, омодагӣ ба иҷрои вазифаи шаҳрвандӣ шинохта мешавад.

Осори маънавӣ – ватандӯстӣ, дониш ва пайгирии анъанаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, огоҳӣ аз арзишҳои ахлоқӣ, идеалҳо ва дастурҳо, рушди фарҳанг ва маърифати баланд, ташаккули сифатҳои иродавӣ ва ахлоқиро дар бар мегирад. Меъёрҳои рафтори иҷтимоӣ ва ватандӯстӣ, муносибати арзишманд ба табиати Ватани биҳиштосо ҳамчун як ҷузъи мақоми худ, миллат – ватандӯстӣ, муносибати эҳтиромона ба хусусиятҳои ақлӣ, ахлоқӣ, урфу одатҳо; ифтихор аз мансубияти миллат; рамзҳои миллӣ; ташаккули шаъну эътибори миллӣ ва худшиносӣ, таърихӣ ва ватандӯстӣ, ташаккули шахсият ҳамчун субъекти фарҳанг, азхудкунии арзишҳои фарҳангӣ ва малакаҳо, эҷодиёти фарҳангии анъанавӣ, таълими фарҳангӣ ва ватандӯстӣ, рушди идеалҳои ахлоқӣ, фарҳанги шахсӣ, муносибати эстетикӣ ба воқеӣ, қобилияти эҷодӣ ва амсоли инҳоро фарогир аст.

Бо гузашти ҳазорсолаҳо баъди аз байн рафтани давлати тоҷикон Сомониён бо таъсис ёфтани давлати нави тоҷикон дар солҳои аввали асри XX ин падида зуҳур кард. Дар охири солҳои шуравӣ ин падида хоси ҷомеаи мо шуда буд, вале танҳо Истиқлолияти давлатӣ шароити таърихӣ ба вуҷуд овард, ки ғояи худшиносии миллӣ ба сатҳи сиёсати давлатӣ баровварда шавад. Ғояи худшиносӣ наслҳои наврасро водор месозад, ки

чеҳраи миллӣ, расму русум ва одобу фарҳанги халқи худро ба таври шоиста ба оламиён муаррифӣ намуда тавонанд.

«Афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми аҷдодӣ, мероси бойи фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсҳои маъруфи оламшумули қавму қабоили хеш огоҳӣ надоранд, ҳеҷ гоҳ инсони комил ва фарзанди баруманди замони худ шуда наметавонанд» – таъкид намудаанд маорифпарвари асил, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паём [172, с. 8].

Адибону шоирон ва мутафаккирону бузургони миллатамон тавонистанд, ки дар тули асрҳо бо ҳар роҳу восита ҳувияти миллиро тарғиб ва худшиносиро ташвиқ намоянд ва дар тарбияи ахлоқии мардум, бавижа, наслҳои наврас нақши ниҳоят муҳим бозанд. Тарғибу ташвиқи ғояи миллӣ дар он асрҳои тираву тор ва ҳукмронии реаксионерӣ, ки ҳамчун яроқи идеологӣ истифода менамуданд, коре буд басо сангин, зеро худшиносӣ аз давлатдории миллӣ сарчашма мегирад ва дар оғӯши он рушду нумуъ мекунад ва мо, тули асрҳои зиёде аз ин неъмати бебаҳо бенасиб будем. Ба ҳамаи ин нобаробарию душвориҳо нигоҳ накарда, мутафаккирони тоҷику форс дар тарбияи насли наврас, бавижа, тарбияи худшиносӣ тавассути осори гаронбаҳои худ мақоми махсус касб карда омадаанд. Асосгузори адабиёти тоҷику форс Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба масъалаи мазкур тавассути осори пурқиммати худ саҳми муносиб гузоштааст. Дар осори ин мутафаккири бузург масъалаи ба роҳи рост ҳидоят намудани наслҳои наврас ва тарғиби хислатҳои ҳамида мавқеи калонро ишғол менамояд. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бар ақидаест, ки шахси комилу солим, ки дорои чаҳор унсури тарбия, ки онҳо шаҳодати худшиносии ҳар як фард маҳсуб бошанд, аз худ огоҳу худшинос буда метавонад ва ба ин маънӣ овардааст:

Чаҳор чиз мар-озодаро зи ғам бих(в)арад,
Тани дурусту хӯи неку номи неку хирад.

Ҳар он кас, ки ин чаҳор чиз рӯзӣ кард,

Сазад, ки шод зияду ғам нах(в)арад [1, с. 105].

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ чун мутафаккири давр бар он назар аст, ки шахс он гоҳ аз худ огоҳу худшинос шуда метавонад, ки ӯ соҳибфазлу соҳибилм, хирадманду закӣ ва хоксору фурӯтан бошад ва аз ҳаводиси рӯзгор хулоса бароварда, беҳтарин ҷиҳатҳои онро дар рӯзгор корбаст карда тавонад. Ҳамчунин, мутафаккири бузург таъсири муҳитро яке аз омилҳои таъсиррасон ба ҳаёти инсон дониста, онро сарчашмаи муҳимми тарбия ва омили маркалзии инкишофи ҷаҳони маънавии ҳар як фарди солимақл меҳисобад. Аз диди ӯ, муҳити атроф ва ҳаёти рӯзмарра омӯзонандаи зиндагии ҳар як фард маҳсуб ёфта, ба ҳайси муаллиму мураббӣ нақш мебозад ва ишора бар он дорад, ки он чи ки ҳаёт ба шахс меомӯзонад, ҳеҷ як фард ва ҳеҷ як мураббию муаллим омӯзонида наметавонад ва рӯзгор худ муаллимест, ки дар ростои тарбияи худшиносӣ амал менамояд:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,

Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [1, с. 430].

Аз нуқтаи назари Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бадкору бадкеш ва бадхоҳи мардум ҳеҷ гоҳ рӯзи хуб намебинад ва ба мақсади хеш низ намерасад, зуд ё дер назди мардум залилу сарпаст мегардад. Шоири пандомӯз кулли инсонҳоро ба некӣ кардану накӯкор будан, ки яке аз омилҳои худшиносист, даъват менамояд:

Чӣ хуш гуфт он мард ба он хадеш:

Макун бад ба кас, гар нахоҳӣ ба хеш [1, с. 350].

Ба дармондагону муҳтоҷон некӣ кардан ва дасти ёрӣ дароз намудан ба онҳо яке аз сифатҳои нек ва камоли мардӣ аст. Шоирон, адибон ва мутафаккирони мо аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ сар карда, то адибони ҷомеаи кунунӣ некӣ ва накӯкорӣ, некону неккоронро васфу тараннум намуда, ин амали онҳоро рафтори беҳтарини ҷавонмардӣ шумоﾐридаанд. Ба ақидаи ин бузургон агар касе ба душворӣ ва мушкилие

гирифтор гардад, бояд дигарон ба имдодаш расанд ва агар дар беҳбуд сохтан ва ба раванди муътадил овардани вазъи ӯ саъй намоянд, беҳтарин амали инсонӣ дониста мешавад. Ба ин маънӣ шоири достонсарои асри **X** Абулқосими Фирдавсии бузург чунин фармудааст:

Бикӯшеду хубӣ ба кор оваред,
Чу диде сармо, баҳор оваред! [3, с. 23]

Ё дар ҷои дигар шоир донишандӯзиро, ки асоси худшиносист, васф намуда, хонандаи худро ба омӯхтану аз бар намудани дониш ва касбу ҳунаре даъват намудааст:

Ба дониш бувад мардро эминӣ,
Бубандад зи бад дасти аҳриманӣ.
Маёсой аз омӯхтан як замон!
Зи дониш маяфкан дил андар гумон! [3, с. 43].

Масъалаи дигаре, ки муҷиби худшиносии хонандагон дониста шудааст, ин дӯстии байни миллату халқиятҳои гуногун аст. Ҳанӯз зиёда аз 600 сол қабл ҷаҳонгарди донишманд Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ қудрати дӯстӣ, иттиҳоду ҳамдилӣ ва ҳамрайъии халқҳоро ҷонибдорӣ намуда, нигошта буд:

Бани одам аъзои якдигаранд.
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор [128, с. 179].

Рукни дигари худшиносӣ ин сабр асту субот. Дар урфият сабрро расидан ба мақсад мегӯянд. Дар ҳақиқат, дар руҳияи сабру таҳаммул тарбия намудани хонандагон яке аз арзишҳои худшиносӣ дониста шудааст. Аз ин лиҳоз, муаллимро зарур аст, ба ин масъала диққати ҷиддӣ диҳад ва худ барои хонандагон намунаи ибрат бошад. Хонандагонро тарзе бояд омӯхт, ки онҳо тавассути ақлу хуш ва дарку фаросат ба ин маънӣ сарфаҳм раванд ва дар оянда, дар ҳаёт онро рӯи кор оварда, амалӣ карда тавонанд. Албатта, сабру таҳаммул ва андешаи солим касро ба

мақсад мерасонад, қимати онро меафзояд, ҳарчанд, ки аз сабр ком ширин кардан сахт асту тоқати зиёдро талабгор. Роҷеъ ба ин мавзуъ Ҳусайн Воизи Кошифӣ чунин ҳикояте дорад:

«Овардаанд, ки рӯзе аз умаро пеши подшоҳе истода буд. Қазоро каждуме дар пироҳани ӯ афтода буд ва ҳар лаҳза неш мезад. Аммо амир сабр мекард ва ба суолҳои подшоҳ ҷавоб медод. Суҳбат ба охир расид, амир хона рафт ва каждумро гирифта партофт. Ин воқеаро ба подшоҳ гуфтанд, ӯ хеле мутааҷҷиб ва мутаҳайир гашт. Рӯзи дигар, ки амир ба мулозимати султон омад, фармуд, ки дафъи зарар аз нафс воқиб аст. Ту чаро дирӯз озори акрабро аз худ мундафеъ насохтӣ?

Ҷавоб дод:

– Ман он наям, ки шарафи муколамаи чун подшоҳеро ба сабаби алами заҳри каждуме қатъ кунам ва агар имрӯз дар маҷлиси базм бар неши каждуме сабр натавонам кард, фардо дар маъракаи разм ба теғи заҳробдодаи душман чӣ гуна сабр тавонам кард?

Подшоҳро ин сухан хуш омад ва мартабаи ӯро баланд гардонид ва бад – ин миқдор сабр, ки кард ба мууроду мақсад расид [153, с. 214].

Хонанда бояд чунон тарбия ёбад, ки дар иҷрои корҳо, анҷоми вазифаҳои гуногун ба шитобкорию саҳлангорӣ роҳ надиҳад. Хонандае, ки рафтору амал ва хислату характери худро баҳо дода метавонад, агар дар онҳо сифати худшиносӣ ташаккул меёбад, тадриҷан ростқавлу росткор, устувору қавиирода ба воя мерасад, ҳамчунин, дар ҳама ҳолатҳо худро ба даст гирифта метавонад. Ба ақидаи руҳшиносон (психологҳо) онҳо ҷаҳони гуногуни инсонро эътироф мекунанд ва омодаанд, ки фикру мулоҳизаҳои ҳамаро шунаванд. Хонандаи босабру субот ба худ ва қобилияти худ боварӣ дорад, ба заҳмати худ ва ақидаи худ такя мекунад ва барои худ муҳити эҷодӣ меофарад.

Чи тавре, ки аз таърихи пурғановати мероси педагогии мутафаккирон ва муҳаққиқони тоҷику форс аён гашт, «Забони тоҷикӣ дар тули таърихи чандҳазорсолаи хеш бо вуҷуди он ҳама бархӯрд ва

рӯёрӯй бо чандин забонҳои тавонои дунё чеҳраи аслии худро нигоҳ доштааст, ки ин далели тавоноӣ, бунёди иншоотҳои замони ориёӣ аз даврони бостон то имрӯз мебошад», ки ин ҳам дар замони даврони истиқлолият» як рукни асосии худшиносию худогоҳии миллӣ башумор меравад [172, с. 25].

Фарзандони донишманд ва номбардорони миллати тоҷик давоми қарнҳои зиёд бо ҳар роҳу восита ҳувияти миллиро тарғиб мекарданду тавассути он руҳи халқро таҳким мебахшиданд. Ташвиқу тарғиб ва ифшои ғояи миллӣ дар он даврон мушкил буд, зеро худшиносии миллӣ аз давлатдории миллӣ ривоҷ ёфта, рӯ ба рушду ташаккул ва шукуфоию пешравиҳо оварда, дар ташаккули ҷаҳони маънавии миллату халқиятҳои дигари маскун нақши назаррас касб мекунад.

«Ватани мо сарзамини эҷодкорони оламшумул мебошад» - ин суханони сиёсатмадори шинохтаи ҷаҳонӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тинату моҳияти миллати маънавии моро муайян мекунад ва ба уҳдаи эҷодкорони имрӯз, бахусус, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумӣ вазифаву масъулияти бузурге мегузорад. [183, с. 13]

Худшиносию худогоҳии миллӣ ифтихори миллиро мепарварад ва яке аз унсурҳои он поку беолоиш ва тозаву барҷо нигоҳ доштани забони миллии мо тоҷикон мебошад. Хонандагону ҷавонон бояд забони модариро дӯст доранду эҳтиром намоянд, анъанаҳои миллиро фаромӯш насозанд, таърихи халқи худро бидонанд, вале, дар баробари ин, ба арзишҳои умумибашарӣ низ арҷ гузоранд. Ғояи худшиносиву худогоҳӣ моро водор месозад, ки чеҳраи миллӣ, расму русум ва одобу фарҳанги халқи худро ба таври шоиста ба оламиён муаррифӣ намоем ва аз ҷаҳони бози имрӯз барои фардои хеш сабақи арзанда гирем, асос ёфтааст. Дар амалӣ намудани ин раванд нақши омӯзгорони МТМУ басо калон аст.

Дар ташаккули худшиносиву худогоҳии миллии хонандагон назм низ мавқеи ниҳоят муассир дошта, яке аз василаҳои озмудаи тарбияи наврасону ҷавонон ба шумор меравад. Муъмин Қаноат дар шеъру

достонҳои худ мавзуи худшиносии миллиро бисёр амиқу дақиқ таҳлилу баррасӣ карда, ҳунармандона ба хонанда пешниҳод намудааст ва ҷавонон бо мутолиаи онҳо ба таърих ва худшиносии миллӣ сахт алоқа пайдо хоҳанд кард. Ӯ аз он шоирони нодир аст, ки бисёр мавзуҳои миллиро дар адабиёт асос гузошта аст. Аз ҷумла, ба мавзуи забон, ки ҳувияти миллии мост, бори аввал рӯй овард ва ин мавзуъ, ки ҷузъи худшиносии миллӣ аст, дар шеъри шоирони дигар низ вусъат пайдо намудааст. Муъмин Қаноат тавассути шеъру достонҳои худ, махсусан, дар шеъри «Забони модарӣ» мавзуи худшиносии миллиро таҳлилу баррасӣ намуда, ба хонанда пешниҳод намудааст ва хонандагон зимни мутолиаи он ба бузургию манзалат ва нафосату ширинии забони ноби тоҷикӣ – забони модарии хеш шинос гардида, муҳаббату қадрдонӣ ва ҳисси худшиносӣ ва худогоҳии миллии онҳо бедор мегардад.

Қанд ҷӯй, панд ҷӯй, эй ҷаноб,
Ҳарчи меҷӯӣ биҷӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
Ҳарчи меҷӯӣ, биҷӯ.
Форсӣ гӯй, дарӣ гӯй варо,
Ҳарчи мегӯӣ, бигӯ.
Лафзи шеъру дилбарӣ гӯй варо,
Ҳарчи мегӯӣ, бигӯ,
Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчун шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест – нест,
Чунки меҳри модар аст,
З–ин сабаб чун шӯхиҳои дилбарам,
Дӯст медорам варо
Чун навозишҳои гарми модарам,
Дӯст медорам варо [94, с. 105].

Тавассути тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ хонандагон бояд мутааллиқи миллат, давлати соҳибистиқлол, соҳиби Ватан ва ҳуқуқу озодиҳо будани худро дарк кунанд ва онро эҳтиром намоянд. Донанд, ки вазифаҳои онҳо дар назди давлат, ҷамъият ва оила танҳо аз хониши аъло ва рафтору одоби намунавӣ иборат аст. Баҳри иҷрои ин вазифаҳо онҳо бояд ҷидду ҷаҳд намояд. Манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва оила пайваста тавонанд. Аз миллат, таърих ва фарҳанги он бохабар бошанд ва онро гиромӣ доранд. Худшиносӣ, худогоҳӣ ва бедории миллии хонанда он вақт ташаккул меёбад, ки тавассути таълиму тарбияи самараноки омӯзгор ба умқи ин маънӣ ба хубӣ сарфаҳм раванд. Худшиносии ӯро барои хизмат кардан ба Ватан, модар ва миллат сафарбар мекунад, ба раъйи ӯ ғизои ахлоқию маънавӣ ворид месозад. Хонандаи худшинос ва худогоҳ Истиқлолияти давлатии кишвари хешро чун гавҳараки чашм ҳимоя мекунад ва дар ҷодаи ғанӣ гардидани боигарии моддию маънавӣ ва фарҳангии миллат саҳм мегузорад, ифодагари манфиатҳои миллат мебошад. Волоияти забони модарӣ ва қадр намудану расидан ба эҳтироми он, ки ҷузъи худшиносии миллӣ аст, дар ашъори дигар шоирон низ мавқеи асосӣ касб намудаст.

Зумрае аз шоирони муосир ба мисоли Лоиқ Шералӣ, Гулназар Келдӣ, Камол Насрулло, Аскар Ҳаким, Муҳаммад Ғоиб, Ҷӯра Ҳошимӣ, Юсуфҷон Аҳмадзода, Алӣ Бобоҷон ва дигарон ҳамвора тавассути ашъори хеш масъалаҳои худшиносию худогоҳии миллиро тавзеҳу тафсир кардаанд. Дар эҷодиёти дигар шоирон низ чун Ҳақназар Ғоиб, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Рустами Ваҳҳоб, Алимуҳаммад Муродӣ, Муҳаммадалии Аҷамӣ, Муҳтарам Ҳотам, Ато Мирхоҷа, Раънои Мубориз, Шаҳрия, Озар, Фарзона, Озарахш ва амсоли инҳо ҷанбаи худшиносӣ ва огоҳии миллӣ бо ҳар роҳу восита тасаллут доранд. Тараннум ва ситоиши забони модарӣ дар эҷодиёти шоирони ҷавони насли замони истиқлолият Толиби Луқмон, Муҳриддин Сабурӣ, Баҳром Раҳматзод, Насимбек Қурбонзода, Бобаки Суғдӣ, Бузургмеҳри Баҳодур,

Эҳсон Раҷабӣ, Мафтунаи Қосим, Бузургмеҳри Ҳаким, Бузургмеҳри Тоҷиддин, Шаҳриёр Олимӣ, ки дар шоҳроҳи шоирӣ гомҳои қатъӣ гузоштаанд, муваффақона идома ёфта истодаанд.

Дар таълифоти Сарвари давлат масъалаи меҳварӣ – хештаншиносӣ ва худшиносии миллӣ дар ҷои аввал меистад. Ӯ гаштаву баргашта хотиррасон менамоянд, ки инсон бояд қувва ва имконоти худро дар вобастагии кулл бо доираи манфиатҳои миллӣ дарёбад, таърихи миллатро донад, худро нисбат ба тақдири Ватану миллат масъул шуморад ва худкифо бошад. Дар баробари эътироф кардани арзишҳои умумибашарӣ эътиқодмандаст, ки «ҳар халқ ба фарҳанг ва анъанаву суннатҳои миллӣ такя намуда, бо роҳи худ инкишоф меёбад [182, **с**. 60]**.**

Ҳарчанд, худшиносии миллӣ аз гузаштагонамон ба мо мерос монда бошад ҳам, баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави худшиносии миллӣ оғоз гардид. Дар ин давра дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дигар гардида, арзишҳои моддиву маънавӣ зина ба зина иваз шуданд.

Яке аз роҳҳои самарабахши кори таълиму тарбия ва алалхусус, дар рӯҳияи ватандӯстию ватанпарварӣ ва худшиносию худогоҳии миллӣ тарбия намудани хонандагон, ин такя ба таълимоту ақидаҳои педагогикаи халқӣ мебошад.

Муҳаққиқ В.А. Николаев пешниҳод кардааст, ки барои самарабахш гузаштани кори таълиму тарбия ва омӯзиш муҳим аз ҳама таснифи педагогикаи халқӣ мебошад. Муҳаққиқ се гурӯҳи воситаро муайян кардааст:

1) воситаҳои моддӣ – табиӣ, фаъолият, рӯзгор, меҳнатӣ ва санъати амалӣ;

2) воситаҳои маънавӣ – калима, забони модарӣ, фолклор, санъат ва бозӣ;

3) воситаҳои сотсионормативӣ – анъана, ҷашну маросимҳо, расму оинҳо ва афкори ҷамъиятӣ [97, с. 123].

Таснифоти пешниҳодшуда, тавре ки амалияи истифодаи педагогикаи халқӣ дар таълиму тарбия нишон медиҳад, имконият фароҳам меорад, то омӯзгор дар ташаккули сифати ватандӯстию худшиносии миллӣ ва ҷаҳони зеҳнию ақлонӣ, ҳамчунин, рушди маънавиёти хонандагон аз таҷрибаи асримиёнагии ниёгон ба таври фаровон тарҳрезӣ ва истифода намояд.

Воситаҳои таълимӣ дар амал, чӣ тавре, ки сарчашмаҳои илмию методӣ дарак медиҳанд, бо усулҳои гуногун тарҳрезӣ ва корбаст мегарданд. Дар таҳқиқоти Волков Г.Н. истифодаи усулҳои таълими халқ усулҳои таъсиррасонӣ ба шуур, ирода, эҳсос ва рафтори хонандагон бо мақсади рушди сифатҳои инсонии онҳо, ки дар назди мақсад гузошта шудаанд, нишон дода шуда, дорои аҳаммияти назаррас будани онҳоро ифода менамояд [36, с. 168].

Дар ҷараёни таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот аён гардид, ки муҳаққиқон Г.Н. Волков, В.А. Николаев, Кукушин В.С. ва монанди инҳо методи таълиму тарбияи ватандӯстиро, ки яке аз ҷузъҳои фаъолияти тарбия маҳсуб меёбад, чунин тасниф карданд:

1) Усулҳое, ки шуури ватандӯстиро ташаккул медиҳанд: муоширати озод, ҳикоя, гуфтугӯ, шарҳдиҳӣ, маслиҳат, ишора, эътиқод, пешниҳод, таҳия, таҳрир, тартиб, дархост, насиҳат, итминон, имло, эътироф, тамошо кардан, ҳаловат бурдан, муқоиса кардан, бозӣ кардан, идоракунӣ, тарҳи эҷодӣ мустақилӣ, шиносоӣ бо анъанаҳо ва рушди он;

2) Усулҳое, ки самти тарбияи ватандӯстии шахсро ташаккул медиҳанд: эътироф, тасдиқ, ситоиш, ҷазо, маҳкум, мазаммат, манъ, таҳдид, тасдиқ, мукофот ва ғайра;

3) Усулҳое, ки ба ташаккули рафтори ватандӯстона нигаронида шудаанд: нишон, супориш, эътимод, таълим, санҷиш, дохил шудан ба фаъолият, талабот, тартиб, тақлид ба нақшҳо, рақобат, санъати ҳарбӣ, таҷрибаи инфиродию дастаҷамъӣ ва ғайра. [37, с. 178].

Интихоби усул тавре, ки таҷриба ва натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ таҷрибаи тарбиявии халқ нишон додаанд бо ҳадафҳо, вазифаҳо, мундариҷа, шароити тарбия, хусусиятҳои синну соли хонандагон ва ғайра муайян карда мешавад.

Мо умедворем, ки таҷриба ва таҳқиқоти гузаронидаи мо собит менамояд, ки дар амалияи воқеии таълим воситаҳо ва манбаъҳои мушаххас чун: эпосҳо, афсонаҳо, бозиҳо, сурудҳо, расму оинҳо ва амсоли инҳо дар тарбияи худшиносӣ нақши муҳим доранд. Яке аз ҳадафҳои таҳқиқоти мо, ин муайян кардани неруи худшиносӣ ва ватандӯстӣ доштани усулҳои тарбиявӣ мебошад.

Шиносоӣ бо анъанаҳо, расму оинҳо, ҷалби кӯдакон ба муттаҳидсозӣ, рушд ва амсоли инҳо ва марбут ба онҳо дониш андӯхтани хонандагон меҳру шафқат ва эҳтирому бештар дӯст доштани Ватанро дар замири онҳо бедор ва эҳтироб ба арзишҳоро дар худ мустаҳкам менамояд.

Масъалаи ватанпарварию ватандӯстии тоҷикон аз давраҳои хеле қадим арзи ҳастӣ карда омада, осору таъсири он на танҳо дар эҷодиёти адибону шоирон ва мутафаккирони даврони мо, балки дар шуур ва дар қалби ҳар як фарди солимақл маъво гирифтааст. Сар то сари мазмун ва муҳтавои худшиносиро ҳисси ватанпарварию ватандӯстӣ дар бар мегирад. Ба ақидаи шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Лоиқ Шералӣ «Мафҳуми ватандорию ватандӯстӣ, ки як рукни хештаншиносист, аз хурдтарин ашё, сангу кӯҳ, қатраи обу хоки диёр, зодгоҳ, хонаи падар сар шуда, ба Ватани ягона ва умумӣ – Тоҷикистони соҳибистиқлол пайванд мегирад:

Ватан сар мешавад аз гаҳвора,
Зи шири поку аз пистони модар.
Ватан сар мешавад аз он тавора,
Ки онро сохта дастони модар...» [68, с. 150].

Ҳамин маънӣ – масъалаи худшиносию худогоҳии миллӣ дар ашъори устод Бозор Собир низ қаламдод шудааст, ки бевосита дар тарбияи хонандагон нақши муҳим бозида, дар ташаккулу тафаккури ҷаҳонбинӣ ва ҷаҳони маънавии онҳо боис гардида, фавоиди илмию бадеиро доро буда, дар замири хонанда эҳсоси ватандорӣ, ифтихори миллиро бедор ва парастиши холисонаву бе тамаи Ватанро тарғиб менамояд:

Тоҷикистон, Тоҷикистон!
Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму аз озори ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам, Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст [23,с. 150].

Меҳру садоқат, муҳаббат нисбат ба Ватан ва ҳифзи марзу буми он, дӯст доштани миллати худ ва арҷ гузоштан ба миллату халқиятҳои дигар сифатҳое мебошанд, ки аз сифатҳои хештаншиносии ҳар як хонанда ва дар ин руҳия тарбия намудани онҳо ҳисси ифтихор аст барои Ватани тозабунёди мо. Мутафаккирон, адибону шоирони мо ватандӯстиро масъалаи асосию муҳим дониста, дар ҳама ҳолат ҳифзу дифои онро барои ҳар як фарди солимақлу баор вазифаи муқаддас донистаанд.

Бародарон, ба модари ватан вафо кунем,
Агар ки сар талаб кунад, ба вай фидо кунем [2, с. 250].

Адибони бачаҳо низ дар эҷодиёти худ худшиносӣ ва худогоҳии миллиро васеъ тараннум менамоянд. Барои хонандагон мафҳуми худшиносӣ маҳдуд ва васеъ мешавад.

Ба ақидаи мо, беҳтар мешавад, ки барои таълим ҳамзамон дар руҳияи худшиносию худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ беш аз ҳашт соат, ки дар ҳар чоряк баробар ба ду соат рост меояд, ҷудо шавад, ҳарчанд ки ин намуди тарбияро муаллим метавонад дар ҳар як дарс ба роҳ монад.

Гузаштаи ниёгон гувоҳ аст, ки мардуми тоҷику форс таърихи хеле қадима доранд ва баробар ба ин давлатдору дорои донишу хирад, ахлоқи ҳамида ва худшиносу худогоҳ, инсондӯсту инсонпарвар буданд. Каюмарсу Ҷамшед, Рустаму Сӯҳроб, Зардушт, Анӯшервони Одил, Абуабдулоҳи Рӯдакию Абулқосими Фирдавсӣ, Шамси Табрезию Шайх Аттор, Абдураҳмони Ҷомию Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирзо Абдулқодири Бедилу Аҳмади Дониш, Садриддин Айнию Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода ва ба инҳо монанд баҳри ҳаёти инсон ва хушбахтии он ҳама қуввату кӯшиш ва ақлу заковати худро дареғ надоштаанд ва ҳатто ҷони худро нисор кардаанд. Масалан, дар мифология Каюмарс ҳамчун эҷодкори ҷаҳон буда, бар алайҳи душманони инсоният Аҳриман ва девҳо мубориза бурдааст. Рустаму Суҳроб паҳлавонони бемислу монанд, ватандӯсту ватанпарвар ва муҳофизи ватани аҷдодӣ дар ҳама лаҳзаҳои зиндагӣ муқобили бадию офатҳо тасвир ёфтаанд.

Дар замони Зардушт бошад, одамон барои худ маскан, оташкада ва барои нигоҳубини ҳайвонот ҷое сохта, соҳиби зану фарзанд ва дорои дастаҳои нағзи ҷангӣ шуданд. Муҳим аз ҳама ҳанӯз дар он давра мардумро ба бархурдорӣ аз одобу ахлоқҳои ҳамидаи инсонӣ, ки нишонаи худшиносии аҷдодони қадимаамон буд, гӯем хато намекунем, тарбия менамуданд. Чунончӣ:

- Ғарибонро хор мадоред.
- Одамонро беҳуда маранҷонед.
- Худшиносонро аз мо дуруд диҳед.
- Хайри худро аз мардум дареғ надоред.
- Бо марги душман хурсанд набошед.
- Кори нек бо дастони худ кунед.

Тоҷикон таърихи зиёда аз панҷҳазорсоларо аз сар гузаронидаанд ва соҳиби давлату давлатдорӣ буданд ва яқин аст, ки дар ин муддатҳо давлати тоҷикон бо сабабҳои сиёсӣ гоҳ тараққӣ мекарду гоҳ рӯ ба

таназзул меовард ва гоҳ аз даст мерафту гоҳе боз ба даст меомад, вале дар ҳама гуна вазъият онҳо номуси Ватану ватандориро нигоҳ медоштанд. Албатта, ҳифзи марзу бум, хоки муқаддаси аҷдодӣ бе муҳаббат доштан ба халқу миллат, ташаккули худшиносию худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ роҳандозӣ намегардад. Дар даврони кунунӣ дуруст ба роҳ мондан ва ҳалли бомақсаду ҳаматарафаи хонандагон яке аз вазифаҳои ниҳоят муҳимми тарбиявӣ аст. Дар ин ҷода муаллимони МТМУ дар заминаи таърихи гузаштаи халқи худ, ки тарбияи ахлоқӣ ҳамидаи инсонӣ аз ҳаёти ниёгонамон манша мегирад, дар руҳияи кунунии иттиҳоду иттифоқ, дӯстию якдигарфаҳмӣ, худшиносию худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намудани хонандагон кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Таърихи гузаштаи халқи тоҷик оинаест, ки таҷаллидиҳанда ва шуълаафкани ҳаёти кунунии мардуми соҳибхиради мо мебошад, зеро «…таърих оинаест, ки мо дар он мавқеи гузаштагонамонро дар масири таърих бо ҳама шаҳомат ва хорию зориаш дида, ба ҳусну қубҳи фаъолияту корбарии ӯ сарфаҳм рафта, ба ин восита қадаме ба сӯи худшиносӣ ва худогоҳӣ ниҳода, бо дидаи ибрат дурнамои кишвару мардуми худро муайян карда метавонем» [71, с. 422].

Худшиносӣ аз насл ба насл гузаранда ва он меросӣ нест. Худшиносиро аз овони тифлӣ, ки он аз оила ибтидо мегирад, дар замири хурдтаракон бедору парваридан лозим аст. То кадом андоза дар руҳияи худшиносӣ тарбия гирифтани хурдтаракон ба муносибатҳои дохили вазъи оилавӣ ва бузургсолони он, хосатан, ба падару модарон вобастагии зиёд дорад. Ҳар қадар кӯдакон тарбияро агар аз даврони хурдӣ бигиранд, ҳамон қадар беҳтар аст. Чӣ қадаре ки ба кӯдакон дар хусуси худшиносӣ барвақттар ва албатта, мувофиқ ба синну соли онҳо тавассути нақлу ҳикоятҳо, андарзу қиссаҳои пандуахлоқӣ рӯшанӣ андозем, бачаҳо дар ин росто барвақттар маълумот гирифта, ба моҳияти масъала сарфаҳм рафтагӣ мешаванд. Аз дигар тараф, ин амал дар МТМУ дар руҳияи худшиносӣ тарбия гирифтани наврасонро то дараҷае

осон мегардонад, яъне заминаи дар оила гузошташударо муаллимон такя ба дониш, маҳорат ва ҳиссиёту ҷаҳонбинии худ давому сайқал дода, дар ин росто тарбия гирифтану ташаккулёбии шахсияти фарзандонро ташаккул медиҳанд. Ба қавли академик М. Лутфуллоев «Агар дар бораи Сомониён ва дигар воқеаҳои таърихии халқамон садҳо китоб нависему муносибати худро ифода накунем, ифтихори миллӣ пайдо намешавад. Муносибат ва ҳиссиёти муаллим нисбат ба воқеаҳои таърихӣ асбоби мусиқиеро мемонад, ки ба торҳои нозуки эҳсос ва қалби нозуки бачаҳо нохун мезанад, ки ин дар навбати худ ба тарбия ва ифтихори миллӣ мусоидат менамояд» [73, с. 286].

Дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ асоси муқаддимавии тарбияи худшиносӣ гузошта мешавад, ки он тадриҷан дар хонандагон баҳри азбаркунии ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, азхудкунии дониш ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ мусоидат менамояд.

«Ҷаҳонбинӣ – ин системаи ақидаҳои шахс ба табиат, ҷамъият, меҳнат, дарки онҳо аслиҳаи тавоно нисбати эҷодкорӣ ва дигаргун кардани фаъолияти шахс мебошад. Тибқи ҷаҳонбинии илмӣ шахс ҳодисаҳои табиат ва ҷамъиятро чуқур фаҳмида мегирад, ташаккули маҳорати шуурона фаҳмондани падидаҳо ва муайян кардани муносибати худро ба онҳо мепайвандад: амалиёти ҳаётии хешро шуурона равона мекунад» [117, с. 58].

Бодиққат, андешамандона ва бошуурона аз худ кардани маводи таълимӣ ба инкишофи мантиқии тафаккур, хотира, тасаввурот, қобилияти зеҳнию ақлӣ, ташаккули завқу рағбат ва истеъдоди ҳар як хонанда таъсири амиқ расонида, дар баланд бардоштани худшиносии онҳо нақши созгор мегузорад. Дар назди муаллимон иҷрои вазифаҳои мушаххасу муҳим меистад ва онҳо хонандагонро ба роҳи росту ахлоқи ҳамидаи инсонӣ раҳнамун месозанд.

Ба ақидаи мо, тарбияи худшиносӣ чунин вазифаҳоро дорост, ки амалан татбиқи онҳо кори ҳатмии ҳар як омӯзгор бо хонандагон маҳсуб меёбад:

– азхудкунии мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ;

– инкишоф додани маҳорату малака ва қобилияти дарки хонандагон марбут ба худшиносӣ;

– ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон;

– баланд бардоштани қобилият, истеъдод ва завқи бадеию ақлонии онҳо;

– равнақ додани фаъолияти фаҳмидагирии бошууронаи маводи таълимӣ, хосатан мавриде, ки марбут ба тарбияи худшиносӣ нигаронида шуда бошанд;

– ташаккул ва рушди донишҳои хонандагон;

Тарбияи хештаншиносии хонандагон вазифаи аввалиндараҷаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳсуб меёбад, ҳарчанд ки он аз оила манша мегирад. Аз нуқтаи назари мо, тарбияи худшиносӣ, чунин маъниҳоро фарогир аст:

– дарки бошууронаи маъно ва мафҳуми худшиносӣ;

– ташаккули ахлоқи ҳамида ва дигар хислатҳои неки инсонӣ;

– дӯст доштани Ватан ва эътиқоди қавӣ доштан нисбат ба он;

– донистани таърих, фарҳанг, тамаддун ва расму оинҳои миллии ниёгону муосири хеш;

– риояи меъёри рафтори маданӣ;

– эҳтиром доштан нисбат ба миллати худ ва миллату халқияти дигари кишварамон;

– тарбия ва ташаккули меҳру муҳаббати инсондӯстона муносибату муошврати беғаразона намудан бо ҷамъи инсонҳо;

– расидан ба қадри заҳмату меҳнати ҳалоли дигарон ва ба ҷо овардани эҳтироми онҳо ва амсол ба инҳо.

1.3. Ҳамкории мактаб ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагони синфҳои 5-9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Оила як ҷузъи асосии ҷомеа буда, он дар руҳияи хислатҳои наҷиб ва ахлоқи ҳамида тарбия намудани наслҳои наврас нақши муҳим дорад. Кӯдак, тавассути муносибату муоширати падару модар ва дигар бузургсолони оила дар хусуси олами мавҷудот тасаввурот пайдо менамояд ва ҳамин тасаввуроти худро, ки асоси он дар оила гузошта шудааст, дар мактаб сайқал ва идома медиҳад.

Солиму баодоб, хушзавқ ва бомаърифату ба ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ҷавобгӯ тарбия намудани фарзанд ин вазифаи асосии оила маҳсуб меёбад.

Сарманшаи тарбияи худшиносӣ аз оила оғоз мешавад. Аз ин боис, худшиносиро бояд дар замири хурдтаракон ҳанӯз аз даврони тифлӣ тарбия бояд кард ва то кадом сатҳу дараҷа ба роҳ мондани он ба дониш, маҳорат ва фаҳмишу масъулиятнокии падару модарон сахт марбут аст. Муҳимтар аз ҳама барои ба роҳ мондани тарбияи дурусти фарзанд, оилаи солиму ҳаматарафа инкишофёфта ва дорои маданияти баланд ва ҳисси масъулиятшиносии ҷиддӣ зарур аст, зеро бе масъулияти баланду ахлоқи ҳамидаи падару модарон ва дигар аъзоёни бузургсолу наздикони оила тарбияи фарзанд ҳамчун насли ҳаматарафа рушдёфта ба камол расидани он имконнопазир аст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» падару модарон ва шахсони ивазкунандаи онҳоро ба тариқи зайл вазифадор мекунад: «барои сиҳатии ҷисмонӣ ва равонии бача пайваста ғамхорӣ кунанд, ӯро ба мактаб омода ва барои инкишофи қобилиятҳои вай шароити зарурӣ муҳайё созанд, фарзандонро дар руҳияи башардӯстӣ, нисбат ба аҳли хонавода, забони модарӣ, адабиёту таърих, эҳтиром нисбат ба арзишҳои миллӣ, таърихӣ, фарҳанги дигар мамлакатҳо тарбия намоянд, ба онҳо барои гирифтани маълумот дар муассисаҳои таълимию

тарбиявӣ мусоидат намоянд ва ё дар хона шароит муҳайё созанд, ки дар сатҳи талаботи давлатӣ маълумот гиранд, фарзандонро дар руҳияи эҳтиром ба қонун, ҳуқуқ ва озодии инсон, риояи қоидаҳои ҳаёт тарбия намоянд» [178, с. 2].

Барои дар руҳияи худшиносию худогоҳии миллӣ ва ахлоқи ҳамида тарбия намудани насли наврас, муқаддам оила бояд дорои фарҳангу дониши қаноаткунанда ва рафтори намунавӣ бошад, зеро ҳар қадаре ки аъзоёни оила бомаърифат бошанд, фарзандони онҳо низ аз ҷиҳати ақлонию равонӣ ҳамон қадар солиму бе нуқсон ба воя мерасанд.

Дар суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин омадааст «Мусаллам аст, ки ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим аз оилаи солим ташаккул меёбад» [184, с. 10].

Дар тарбияи фарзандон падару модарон мувазафанд, ки аҳаммияти ҷиддӣ диҳанд ва онҳоро ба ахлоқи ҳамида ва парҳез кардан аз рафторҳои бад ҳидоят намоянд. Зеро тарбияи оилавӣ нисбатан раванди пурқуввати даркшудае мебошад, ки бузургсолони оила, бахусус, падару модарон қарор мебароранд ва ин раванди муҳим ба самти аъзоёни хурди оила равона карда мешавад, ки онҳо ба калонсолони хона гӯш диҳанд, аз чаҳорчӯбаи меъёрҳои оилавӣ берун набароянд ва барои самти фаъолияти муташаккилона ва самараноки муҳити оилавӣ саъю кӯшиш ба харҷ диҳанд. Гузашта аз ин, ҷараёни тарбияи фарзанд аз падару модар ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои синну солии бачагонро тақозо менамояд. Баҳисобгирии синну сол ба падару модарон имконият медиҳад, ки дараҷаи инкишофёбии бачагонро аз ҳар ҷиҳат (руҳӣ (психологӣ), муносибат, муоширот, муомила, суҳбат, иброзу баёни афкор ва монанди инҳо)-ро ба инобат гиранд, дар кори тарбиявӣ ба синну соли аъзёни оила, хислату хусусиятҳои фарзанд омӯхта шаванд, то ки ба чӣ диққат додан ва ба чӣ такя намудану ба чӣ умед бастан муайян карда шавад. Дар кишвари мо, кӯдакони синни томактабӣ, асосан, бештар дар оила

тарбия мегиранд ва иҷрои тарбия, таълим ва инкишофи шахсияти онҳо ба зиммаи оила гузошта шудаанд. Кӯдакон дар ин давраи инкишофи синнусол тез ба эҳсосот дода мешаванд. Ҳиссиёти гуногунро аз сар мегузаронанд. Бинобар ин, дар ин синну сол дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хурдтаракон хеле муҳим ва дорои аҳаммияти калони тарбиявӣ мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад, падару модарро зарур аст, ки ба кӯдак меҳри махсус дошта бошанд, дар тарбияи дуруст дидани онҳо кӯшиш ба харҷ диҳанд, ҷаҳд намоянд то ӯро фаҳманд ва дар навбати худ шахсияти ӯро эҳтиром намоянд, ҳамчунин, барои рушду пешравии хислатҳои ҳамидаву хусусиятҳои неки кӯдак ва барои интихоб намудани роҳи дурусти ҳаёт ёрӣ намуда, шароити мусоид фароҳам оранд. Аз ин ё он амалу рафтори кӯдак зуд ба хашм наоянд ва саросемавор барои муҷозот кардани ӯ ҳукм набароранд. Дар иртибот ба ин масъала В.А. Сухомлинский тавсия менамояд, ки калонсолон бояд худро дар ҷои кӯдак эҳсос намуда, давраи кӯдакии худро маҳз дар зуҳуроти ба амал омада гузоранд, бовар кунанд, ки кӯдак иштибоҳ мекунад, аммо амалҳояш аз рӯи қасдкорӣ набуда, дар ҳолати худшиносӣ, худсобиткунӣ ва худтарбиякунӣ қарор дорад [142, с. 210].

Оила воситаи аввалиндараҷа ва ниҳоят муассирест, ки он дар тарбияи ҳаматарафаи кӯдак саҳмгузор аст. Оила асосҳои ташаккули ақлонӣ ва эҳсоси шахсият буда, ба кӯдак аввалин тасаввуротро дар бораи некӣ ва бадӣ, манфиати дониш, рафторҳои наҷиби инсонӣ, дурӣ ҷустан аз хислатҳои манфур, дӯст доштани меҳнат, ҳурмату эҳтироми бузургсолон ва ҷорӣ намудани меъёрҳое, ки дар оила эътироф ва амалӣ мегарданд, дода метавонад. Дар ҷамъбаст оила ҳамчун дорои асоси тасаввуроти маънавӣ ва принсипҳои ахлоқӣ шинохта мешавад ва нақши он дар тарбияи ҳаматарафаи кӯдак хеле бузург аст.

«Оила офаридаи беҳамтои инсон буда, пеш аз ҳама, ин аввалин намуди муносибат байни одамон ба ҳисоб меравад. Оила ҳамчун ячейкаи

ибтидои ҷомеа таърихи дуру дароз дорад, ки ҳамсарон ва фарзандони онҳоро муттаҳид менамояд, яке аз шаклҳои аввалини умумияти иҷтимоии одамон, гурӯҳи хурдтарини он аст, ки дар ин ҷо вазифаҳои барои ҷамъият муҳимтарин, пеш аз ҳама, вазифаи давом додани насли инсонӣ иҷро мешавад» [65, с. 10].

Муҳаққиқон Қурбонов Ш.Р. ва Исмоилов В.Б. дар таҳқиқоти худ, ки дар асоси ташхисҳои зиёди гузаронидашуда ва омӯхтан (таҳқиқот) оилаҳо ба ду гурӯҳ ҷудо карда шудаанд:

1. Оилаҳои солим.

2. Оилаҳои ғайрисолим ё носолим.

Оилаҳои солим, асосан, маълумотнок буда, ба тарбияи кӯдакон фаъолияти мусбӣ доранд.

Оилаҳои ғайрисолим ба тарбияи кӯдакон аҳаммият намедиҳанд, баръакс рафтор, муносибати онҳо ба тарбияи кӯдакон таъсири манфӣ мерасонад. Чунин оилаҳо аз рӯи муносибат дар навбати худ ба:

– оилаҳои муносибаташон ҷанҷолӣ,
– оилаҳои аз ҷиҳати педагогӣ қудрат надошта,
– оилаҳои бадахлоқ ҷудо мешаванд [66, с. 63].

Вобаста ба масъалаи фавқузикр педагоги шинохта Лутфуллоев М. чунин ақидаронӣ намудааст:

1. Оилаҳои ихтилофӣ (носолим) бо шакли муносибатҳои ҷанҷолӣ бо он фарқ мекунад, ки ихтилофот дар оила хислати ногаҳонӣ дорад. Ихтилофҳои пешина ҳалли худро наёфта, ихтилофоти нав норозигии боз ҳам зиёдро ба амал меорад. Ихтилофҳо ҷамъ шудан мегиранд, доимо дар оила ҷанҷол, хархаша, дағалӣ, таҳдиди ҳамдигар ва нисбати якдигар таҳқир рӯй дода меистад. Фарзанди чунин оилаҳо меъёрҳои ахлоқро дар мактаб ва ҷойҳои ҷамъиятӣ аз ҳама дида зиёдтар вайрон мекунанд.

2. Оилаҳои аз ҷиҳати педагогӣ қудрат надошта низ арзи вуҷуд дорад. Дар ин оилаҳо фарҳанги пасти педагогӣ бо хоҳиш надоштан ба

ягон тағйирот пайвастаст. Волидон бошуурона, бемаврид, худсарона кӯдакашонро зидди муаллимон мешӯронанд, ки оҳиста – оҳиста чунин ихтилоф ба тамоми мактаб, ҳамзамон таъсири беруна нисбати кӯдакон гузаронида мешавад. Ин сабабгори аз тартибу рафтор берун баромадан мегардад, чунки падару модарон дар кӯдакон ҳисси эҳтиром накардани талаботи ҷамъиятиро пайдо мекунонанд. Ҳамаи ин, барои дар шахсияти наврас чуқур реша давонидани хислату сифатҳои манфӣ замина мегузорад.

3. Оилаи бадахлоқ. Дар ин оилаҳо ҳамсарон дар мухолифат на танҳо байни якдигар, балки дар мухолифат бо қоида ва меъёрҳои ахлоқ, қоидаҳои рафтор муносибат мекунанд. Оилаи бадахлоқро одамоне ташкил медиҳанд, ки дар муҳити оилаҳои худ муносибати бераҳмона ва ба меъёри ахлоқ ҷавобгӯ набударо аз сар мегузаронад. Чунин оилаҳо тарзи ҳаёти худро бо оилаҳои дигар мувофиқ карда наметавонанд ҳамзамон намехоҳанд ва аён аст, ки фарзандони чунин оилаҳо ба инсон ҳеҷ гоҳ тарбия дода онҳоро ба воя намерасанд...» [70, с. 36].

Дар таълиму тарбияи насли наврас оила баробари муассисаҳои таълимӣ ҷавобгар мебошад. Дар ҳалли илмии масъалаҳои тарбияи оилавӣ ва алоқаи муассисаҳои таълимӣ, аҳли ҷомеа нақши педагогҳои барҷаста Н.К. Крупская ва А.С. Макаренко бағоят калон аст. Дар педагогикаи собиқ шуравӣ ягон масъалае нест, ки онҳо дар бораи он таваққуф накарда бошанд. Онҳо ба ҳамаи масъалаҳои тарбияи оилавӣ диққати зиёд додаанд. Аз ҷумла, А.С. Макаренко менависад, ки аввалин таҳкурсии ҳиссиёт, фикр, хулқ ва шуури бад дар оила гузошта шуда ва дар он ташаккул меёбад. Кӯдакро ҳама чиз: одамон, ашёҳо, ҳодисаҳо, пеш аз ҳама, одамон тарбия мекунанд. Агар одам бад тарбия ёфта бошад, пас ба ин, пеш аз ҳама, мураббӣ гунаҳкор мебошад. Дар тарбияи насли наврас нақши аввалиндараҷаро мактаб бозад ҳам, аввалин таҷрибаи ҳастиро ба кӯдак маҳз оила медиҳад, маҳз дар оила хислат ва симои маънавии ӯ ташаккул меёбад. [81, с. 48].

«Тарбияи бачагон, менависад А.С. Макаренко, соҳаи муҳимми зиндагии мост. Бачагони мо, шаҳрвандони ояндаи мамлакати мо ва шаҳрвандони ҷаҳон мебошанд, онҳо таърихро эҷод хоҳанд кард. Бачагони мо падар ва модарони оянда мебошанд, ки онҳо низ бачагони худро тарбия хоҳанд кард. Бачагони мо, бояд шаҳрвандони хуб, падар ва модарони хуб бакамол расанд, вале бо ин ҳам тамом намешавад, бачагони мо умеди айёми пирии мо мебошанд. Тарбияи дуруст – ин пирии хушбахтонаи мост, тарбияи бад ғаму ғуссаи ояндаи мо, ашкҳои дидаи мост, дар назди дигар одамон, дар назди тамоми мамлакат гуноҳи мост» [83, с. 48].

Адиби маъруфи рус А.М. Горкий дар ин маврид хеле дуруст таъкид кардааст, ки ҳар як падару модар фарзандашро бечуну чаро дӯст медорад. Аммо барои тарбияи дуруст ин хеле кам аст, мурғ ҳам бачаҳоро дӯст дошта метавонад. Аммо бачаҳоро тарбия кардан кори бузурги давлатист, ки истеъдоди васеъ доштани зиндагиро талаб мекунад.

Умуман, аксари падару модарон кӯшиш бар он доранд, ки ба тарбияи ҳаматарафаи фарзандони худ диққат диҳанд, барои муътадил хондан, илму маърифат омӯхтан, дар оила шароити мувофиқ фароҳам созанд, ба хониш ва рафтору кирдори онҳо чӣ дар хона, дар кӯча ва дар мактаб назорат карда истанд, то ҳар як муваффақият, пешрафт ва ё камбудии онҳоро дида, барои бартараф намудани рафторҳои ношоям аз тадбирҳои гуногун истифода баранд.

Кам нестанд падару модароне, ки ба тарбияи фарзандони худ чандон эътибори ҷиддӣ намедиҳанд. Таълим додану тарбия намуданро кори ҳатмӣ надониста, танҳо мактабу муаллимонро вазифадор намуда худро бетараф ва ҳатто дар канор мегиранд. Илова бар ин, нисбат ба тарбияи фарзанд таъсири манфӣ мерасонанд, ки дар натиҷа ба оқибатҳои нохуш рӯ ба рӯ мегарданд. Оқибат фарзандони ин гуна оилаҳо аз тарбия дур монда, ба таъсири ҳаргуна ҷараёнҳои ошӯбгару фитнаангез афтида, бо одамони баду бетарбиямонда ҳамроҳ гардида, аз

таҳсил дур мемонанд, дарсгурезу бадхон гашта, ба ҳар кори ношоям даст мезадагӣ мешаванд. Аз ҳама роҳи дурусту муҳимми баландбардории самаранокии тарбияи худшиносии хонандагон дар оила ин ба вуҷуд овардани фазои мусоиди ахлоқӣ – тарбиявӣ мебошад. Дар ин ҷода падару модарон он вақт муваффақ мегарданд, ки нисбати якдигар ва фарзандон меҳрубон, ғамхор ва хушмуомила буда, бо меҳру муҳаббат ва эҳтироми хос байни ҳам муомила намуда, ҳамдигарро эҳтиром карда тавонанд. Ҳамчунин, дар иҷрои ин ва ё он кор, супориш ё хоҳиш ҳамон вақт муваффақ мегарданд, ки ба якдигар боварии комил дошта бошанд. Расидан ба ин мақсад, албатта, тавассути доро будан ба маданияти педагогии падару модарон ва обрӯю эътибори онҳо дар назди аъзоёни оила ба даст меояд.

Аз ин рӯ, падару модаронро зарур аст, алоқаи худро бо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи қонунгузории мамлакат қавӣ ва доимӣ намоянд, зеро алоқаи мунтазами онҳо бо ин муассисаҳои таълимӣ ба дониш, таълиму тарбияи хонандагон боис мегардад.

Асоси ҳал намудани мушкилот (проблемаҳо) – ин ташаккули сифатҳои шахсият ва дар оила дар мадди аввал бартараф намудани сабабҳо ва шароитҳо, ки дар муносибатҳои байни ҳамдигарии зану шавҳар, волидон ва фарзандон метавонанд мухолифатро ба амал биёранд. Барои ҳал намудани ин мушкилот, пеш аз ҳама, расонидани ёрии амалии психологӣ – педагогӣ зарурат дорад, зеро таъсир ва нуфузи психологону педагогҳои донишманду ботаҷриба, таъсирбахш ва аз аҳаммият холӣ нестанд. Дар баландбардории дараҷаи худшиносии хонандагон алоқаи зичи оила бо мактаб нақши муҳим дорад ва дар ин ҷараён ҳамкорӣ бо истифода бурдани ташкилотҳои ҷомеавӣ (аз қабили алоқаи муассисаҳои таълимӣ бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, маданият ва фарҳанг, кумитаи варзиш ва саёҳӣ, соҳаи тандурустӣ, кумитаҳои падару модарон, шурои падарони муассиса, шурои ҳамкорӣ бо оила ва мактаб, шурои сарпарастон ва монанди инҳо) низ манфиатбахш аст.

Барои муваффақияти тарбияи фарзанд зарур аст, ки падару модар ва аъзоёни дигари оила якдигарро ҳурмату эҳтиром кунанд, бо рафтору одоби мусбати худ, диққати фарзандонро ҷалб намоянд ва аз ҳар ҷиҳат ибрат нишон диҳанд. Майлу хоҳиш, супориши падару модар ба фарзанд дар ин ё он масъала бояд одилона, вале қатъӣ бошад ва якдигарро дастгирӣ намоянд.

Ба ақидаи мо:

– зарур аст, ки падару модарон нисбат ба фарзанд серталаб ва дар навбати худ боадолату меҳрубон бошанд;

– ҷиҳатҳои руҳӣ (психологӣ) хусусиятҳои инфиродӣ, синну сол ва майлу рағбати фарзандонро ба ҳисоб гиранд;

– ба иззти нафси кӯдак беасос нарасанд ва шахсияти ӯро паст назананд;

– дар оила мавқеи худро ҳамчун падар ва модар донанд, дар ҳузури кӯдак дурӯғ нагӯянд, ба касе ва ё ба аҳли оилае тухмат назананд;

– бо хархашаву ҷанҷолҳои худ назди фарзандон обрӯи якдигарро паст назананд ва яке дигарро айбдор насозад;

– бевақту беасос фарзандро аз ҳад зиёд таъриф ё сарзаниш накунанд ва ҷазои ҷисмониро истифода набаранд;

– фарзандро дар руҳияи ахлоқи ҳамида (ҳақгӯ, ростқавл, шуҷоъ, қавиирода, поквиҷдон, ватандӯсту ватанпарвар...) ва дигар сифатҳои неки инсонӣ тарбия намоянд;

– обрӯю эътибори ҳақиқии худро дар тарбияи фарзанд дуруст ва ба мавқеъ истифода баранд;

– бо фарзанд чун рафиқ муносибату муошират намоянд;

– назди фарзанд бо рафтор ва амали неки худ намунаи ибрат бошанд;

– аз майнӯшию майзадагӣ ва кашидани тамоку, нос, маводи мухаддир худдорӣ намоянд;

Оила дар солҳои навадуми асри гузашта ва даҳсолаҳои аввали асри XXl ба тағйироти куллӣ дучор гардид. Вазъи иҷтимоӣ – иқтисодӣ, аҳволи оила, кӯдакон ва ҷавононро коста намуда буд. Бисёрии волидон аз тарбияи кӯдакон канораҷӯӣ кардаанд. Аҳвол то дараҷае шиддат гирифта буд, ки ба табақаҳо ҷудо гардидани оилаҳо аз рӯи дараҷаи даромадҳо зиёд гардид, шумораи талоққуниҳо, таваллуди фарзандони ғайриникоҳӣ хеле афзуд, сохтори анъанавии оила, меъёрҳои умумии рафтор, хислату муносибатҳои зану шавҳарӣ, муносибатҳои байни ҳамдигарии падару модарон бо фарзандон, муносибат ба тарбия, вайрон гардид ва таъсири манфии он то ҳанӯз дида мешавад. Дар натиҷа аз насл ба насл додани таҷрибаи чандинасраи дар амал санҷидашудаи волидайн ба фарзандон вайрон шуда, бисёр арзишҳое, ки асрҳо асоси тарбия ҳисоб мешуданд, аз байн рафта истодааст.

Аз диди мо, вазифаи аввалиндараҷаи оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаи имрӯза пешгирӣ намудани ин иллат мебошад ва рӯшан аст, ки дар чунин вазъият мактаб дар тарбияи хонандагон ба душворӣ рӯ ба рӯ мегардад. Дар ин сурат оила бояд зиёдтар ба тарбияи фарзандон машғул бошад, то кори таълиму тарбия ҷараёни муайяну судманд гирад. Кам нестанд паҳлуҳои зиёди худшиносӣ, ки онҳо бевосита ба оила марбут ва ниёзманданд. Бешубҳа, вазъи сиҳатию саломатӣ, хислату атвор, рафтору амал, одоб ва амсоли инҳо аз оила оғоз мегардад. Агар кӯдак дар оила тарбияи хуб гирифта бошад, кори таълиму тарбия дар мактаб осон гардида, хислатҳои неки ӯ рушд мекунад, дар акси ҳол ин вазъ кори мактабро душвор намуда, аз муаллим заҳмату меҳнати зиёдро тақозо дорад.

Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ доимо қайд менамоянд: «Мо бояд як чизро аниқ дарк намоем, дар тарбияи инсон, пеш аз ҳама, оила нақш мегузорад ва ҷараёни ташаккули ҳамаи хислатҳои неку бади инсон, асосан, дар оила ибтидо мегирад. Ба дарки ин масъала падару модарон бояд масъулияти

бузургеро, ки вобаста ба тарбияи фарзандон ба дӯши онҳо меафтад, пурра эҳсос кунанд» [182,с.13].

Барои амалӣ гардидани ин мақсад барои падару модарон дониши казоии педагогию психологӣ зарурат дорад. Санҷиш, таҳқиқот ва таҷрибаҳои гузаронидаву натиҷагирии мутахассисони психологу педагогҳо нишон медиҳад, ки аз 2/3 ҳиссаи падарон ва модарон донишҳои қаноаткунандаи психологӣ – педагогӣ надоранд, аз ин рӯ, дар муносибату муошират ва тарбияи фарзандон душворӣ мекашанд. Аз ин гуна оилаҳо рафторҳои ношоями бачаҳо реша гирифта, сабабҳои бевоситаи содир намудани интизоми ғайри талабагӣ ва ҳатто ҷиноятҳо мегарданд.

Тарбияи наврасон на дар ҳама оилаҳо мувофиқ ба талаботи замони муосир ва муваффақона ба роҳ монда мешавад. Аз нуқтаи назари мо, ин пеш аз ҳама, ба сабабҳои зер марбут аст:

– кам будани дониш, маҳорати тарбиявӣ ва мавқеи педагогии падару модарон;

– бемавқеъ ва ноҳақ масъалагузорӣ (проблемагузорӣ) намудани падару модарон дар ҳалли ин ё он масъала;

– аз ҳад зиёд характери фармонфармоӣ доштани яке аз волидон;

– аз рафтору корҳои мустақилона беасос маҳрум кардани наврасону ҷавонон;

– бо нозу нуз ва ниҳоят эркаю нозпарвар ба воя расонидани наврасон;

– ҳама хоҳишу дархости наврасонро бе ягон зарурият ба ҷо овардани падару модарон;

– аз ҳад зиёд дӯстдорӣ намудан ва ба хоҳиши онҳо амал намудани падару модарон;

– дар тарбияи наврасон байни бузургсолони оила (падару модарон, бибию бобо) набудани муносибат ва талаботи якхела.

Кӯдак тарбияи аввалини худро аз оила мегирад, худшиносӣ ва тасаввуроти ҷаҳонбинии ӯ аввалин бор дар оила, дар иҳотаи падару модар ва таъсири бевоситаи онҳо шакл мегирад, хоҳ хуб ба роҳ монда шавад ва хоҳ бад. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки тарбияи худшиносиро аз оила оғоз намуд. Абушакури Балхӣ ба ин маънӣ фармудааст:

Ба ҳангоми барноию кӯдакӣ,
Ба дониш тавон ёфт зиракӣ.
Дарахте, ки хурдакак бувад боғбон,
Бигардонад ӯро, чу хоҳад чунон.
Чу гардад калон, боз натавонедаш,
Ки аз каҷҷию хам бигардонедаш [4, с. 250].

Аз айёми тифлӣ дуруст ба роҳ мондани тарбия аз ҷиҳати омодагии равонии кӯдак барои аз бар намудани хислатҳои ҳамидаи инсонӣ оила нақши бузург дорад. Дар руҳияи хислатҳои ҳамидаи инсонӣ тарбия намудани тифл ба ташаккули ояндаи тарбияи худшиносӣ, хештаншиносию худогоҳии миллӣ асос меёбад: ҷалби бармаҳали кӯдак ба одитарин хислатҳои ҳамидаи инсонӣ бо назардошти вижагиҳои синну соли ӯ, дар маҷмуъ, онҳоро ба ҳаёти оилавӣ ва тадриҷан ба муҳити атроф – ҷомеа мутобиқ месозад.

Барои он ки тарбия дар олами кӯдакону наврасон комил гардад, он бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯй бошад:

1. Ҳар қадаре, ки кӯдак ба тарбияи ахлоқӣ барвақт ҷалб карда шавад, тарбияи худшиносию хештаншиносии ӯ ҳамон қадар бо муваффақона ба роҳ монда мешавад.

2. Рафтору одоби бачаҳо бояд аҳаммияти ҷомеавӣ ва асоси тарбияи ғоявӣ – ахлоқиро доро бошад.

3. Агар тарбия меъёри ахлоқӣ ва талаботи ҷиддиро тақозо надошта бошад, натиҷаи дилхоҳу қаноаткунанда дода наметавонад.

4. Муттасилӣ ва мунтазамии тарбияи худшиносӣ дар ҷараёни машғулиятҳо (тарбиявӣ, таълимӣ, корҳои бенуазсинфию

беруназмактабӣ, чорабиниҳо, шабнишиниҳо маҳфилу семинарҳо ва монанд ба инҳо) ҳатман риоя карда шавад.

5. Супоришҳои тарбиявӣ, бояд тавассути натиҷагириҳои судбахш ҷамъбаст карда шавад.

Худшиносӣ як рукни асосии ахлоқи ҳамида, ки сифати аслии инсони комил будани фардро муаррифгар аст ва он, дар натиҷаи корбарии доманадор ва сарфи меҳнати зиёд бо хонандагони МТМУ муяссар мегардад. Дар натиҷаи меҳнат (мутолиаи бардавому пайгирона, бодиққату бошуурона, дода шудан ба таълим ва амсоли инҳо) хонандагон метавонад дар руҳияи худшиносӣ, хештаншиносию худогоҳӣ тарбия ёбанд.

Хонандагони МТМУ дар айёми наврасӣ, ҳарчанд ки заминаи тарбияи худшиносӣ аз оила, боғчаи бачагон ва зинаи аввали мактабӣ ибтидо мегирад, ба ин рукни тарбия жарфтар ошно мегарданд ва тадриҷан ба паҳлуҳои мураккабтари он фаро гирифта мешаванд. Дар руҳияи меҳнату меҳнатдӯстӣ тарбия намудани хонандагон, ки он аз оила маншаъ мегирад, воситаест роҳ ба сӯи тарбияи худшиносӣ. Дар ин ҷода, бешак, нақш ва таъсири оила хеле бузург аст, зеро кӯдак яқинан ба паҳлуҳои нисбатан содаву одии меҳнат тавассути маслиҳату машварати бузургсолони оила шинос гардида, тадриҷан малака ҳосил менамояд.

Вобаста ба ин масъала, олими шинохта Х. Раҳимзода қайд кардааст: «Дар тарбияи ҳаматарафаи ташаккули шахсият ва ба меҳнат одат кунонидани бачаҳо аз синни хурдсолӣ оила мавқеи асосӣ дорад» [115, с. 6].

Тавассути пешрафту рушди ҷомеа ва тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ, оила ҳам тағйиру инкишоф меёбад ва муносибатҳои ҷомеавӣ бо ҳар гуна роҳу воситаҳо ба тарбия таъсири худро мерасонад. Оила аз таъсири ҷомеа, муҳити атроф ва ҳаводиси он дар канор буда наметавонад.

Оила бо хусусиятҳои махсус – идеянокӣ, ягонагӣ, дӯстӣ ва ҳомигии худ фарқ мекунад. Дар асоси ҳамгироии ҳаёти оилавӣ ва ҷомеавии насли наврас – барпокунандагони ҷомеаи имрӯза зери хислатҳои неки инсонӣ ба камол мерасад. Оила қодир аст, ки фарзандро дар руҳияи ватандӯстию худогоҳӣ ва худшиносию ифтихор аз миллати хеш ба воя расонад, меҳру муҳаббати ватанро дар замири кӯчаки ӯ бедору пойдор намояд. «Худогоҳӣ аз бедории миллии шаҳрванд ба миён меояд ва ӯро ба сӯи ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд. Ӯро барои хизмат кардан ба Ватан ва миллат сафарбар мекунад, ба раъйи ӯ ғизои ахлоқию маънавӣ ворид месозад. Шаҳрванди худшинос ва худогоҳ Истиқлолияти давлатии кишвари хешро чун гавҳараки чашм ҳимоя мекунад ва дар ҷодаи ғанӣ гардидани боигарии моддию маънавӣ ва фарҳангии миллат саҳм мегузорад, ифодагари манфиатҳои миллат мебошад» [72, с. 211].

Вазифаи падару модар аз он иборат аст, ки фарзанди худро тавре ба воя расонад, ки ӯ соҳиби давлати комилҳуқуқи демократӣ, мустақил ва дунявӣ будани худро дарк намояд, озодӣ ва ҳама гуна ҳуқуқҳои башариро, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯ додааст, ба хубӣ дарк намояд ва донад, ки ӯ ватандор асту манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва оила пайваст карда тавонад, муқаддасот ва марзу буми онро ҳифз намояд, хосатан, аз ҳар гуна ташвиқоту тарғиботи ғояҳои ифротгароӣ, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон зараровар аст, дур бошад. Падару модарон бояд вазифаҳои фарзандро дар назди давлат, ҷомеа ва оила аз чӣ иборат аст, фаҳмонанд. Баҳри иҷрои онҳо ҷидду ҷаҳд намояд. Худшиносию хештаншиносӣ ва худогоҳии миллии ӯ, меҳр ба Ватан, миллат ва таъриху фаҳанги ниёгону муосир дучанд мегардад ва худро ҳамчун як узви вобастаи ҷомеаи озод эҳсос намояд. Ҳамин гуна хислатҳои нек, ки асоси он дар оила тарҳрезӣ мегардад, дар МТМУ пурраю мустаҳкам мегардад ва хонандагон дар хусуси Ватан, ҳимояи марзу буми он, рамзҳои давлатӣ, истиқлолияти миллии давлатӣ ва амсоли инҳо донишу фаҳмиши ҷадид мегиранд.

Мактаб, ягона муассисаи давлатиест, ки дар тарбияи ҳаматарафаи насли наврас нақши асосӣ ва марказиро мебозад. Он дар асоси қонунҳои интишоркардаи давлат, урфу одати гузаштагон, осори ниёгон шогирдони худро тарбия намуда, бо донишҳои илмӣ, ки қонунҳои табиат, ҷамъият ва тафаккури инсониро инъикос менамоянд, мусаллаҳ гардонида, ҷаҳонбинӣ, эътиқод ва ақидаҳои муайянро ташаккул медиҳад.

Иҷрои ин вазифаҳо пай дар пай беҳтар намудани сифати таълиму тарбияро талаб менамояд. Дар ҳар дарс муаллим бояд алоқамандии маводи таълимиро бо масъалаҳои тарбиявӣ таъмин намояд.

Тарбия ҳамчун ҳодисаи ҷамъиятӣ бисёр масъалаҳои муҳимро дар бар мегирад. Аз рӯи таълимоти мавҷуда мақсади тарбия ва ба воя расонидаи шахси ҳаматарафа инкишофёфта мебошад.

Яке аз вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва зерсохторҳои он аз он иборат аст, ки ҳама қисмҳои таркибии тарбияро дар алоқаи узвӣ ба амал бароварда, нисбат ба тарбия муносибати комплексӣ намуда, барпокунандагони бошуур ва фаъоли ҷамъиятро ба воя расонанд. Мактаб ҳарчанд бо муаллимони маълумотнок ва ихтисосманд, бо барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, нишондодҳои методӣ, бо кабинету лабораторияҳо, асбобҳои аёнӣ ва воситаҳои техникии таълим таъмин бошад ҳам, дар танҳоӣ ин вазифаҳоро иҷро карда наметавонад.

Тарбияи насли наврас на танҳо кори мактабу муаллим, соҳаи маориф, инчунин, кори тамоми давлат ва аҳли ҷомеа маҳсуб меёбад. Дуруст ва дар асоси талаботи ҷомеаи кунунӣ, пеш аз ҳама ба роҳ мондани тарбияи насли наврас муттаҳидии қувваҳои мактаб, оила ва аҳли ҷомеаро тақозо дорад.

Бенуқсон ва ҳаматарафа инкишофёфта будани хонандагон, тарбия намудани насли наврас, бошуур, фаъол, ватанпарвару башардӯст, ба халқу Ватан, ба халқи худ садоқатманду вафодор вазифаи асосии оила,

мактаб ва аҳли ҷомеа мебошад. Мактаб, ягона маҳзани таълиму тарбия буда, он метавонад барои рушду ташаккули наврасон дар руҳияи худшиносӣ, худогоҳии миллӣ, рафтору одоби ҳамида ва дигар хислатҳои наҷиби инсонӣ ва тарбия намудани хонандагони МТМУ нақши аввалиндараҷа дорад.

Дар Консепсияи мактаби миллӣ омадааст: «Мактаб ба макони муқаддас, тарбияи насли наврас ва аз ҳама муҳимаш, ба манбаи инкишофу тараққиёт табдил гардид» [177, с. 13].

Дар замони муосир вазифаи мактаб аз он иборат аст, ки хонандагонро дар рӯҳияи доро будан ба хислатҳои неки инсонӣ, ахлоқи ҳамида, ҷаҳони васеи маънавӣ ва амсоли инҳо тарбия намуда, ҷараёни таълимро дурусту самаранок ташкил карда тавонад. Ҳамчунин, ба муаллим ниҳоят зарур аст, ки сифату сирати касбиашро баланд бардошта, раванди таълимро тарзе тарҳрезию роҳандозӣ намояд, ки наврасон аз роҳу усулҳои дарсгузарии ӯ қаноатманду хурсанд бошанд.

Н.К. Крупская дар тарбияи насли наврас ба муттаҳид намудани қувваҳои муаллимони мактаб, падару модарон, аҳли ҷомеа, ташкилотҳои мактабӣ аҳаммияти махсус медод. Вай дар мақолаи худ «Соҳаи муҳими кори комсомол» нишон додааст, ки зан модари ҳозира ва оянда мебошад. Дар ӯ инстинкти модарӣ ниҳоят боқудрат аст, ки ба модар хурсандии калон мебахшад. Модар мураббии табиӣ мебошад. Ба ҳам пайвастани тарбияи ҷамъиятӣ ва тарбияи оилавӣ дар баҳри ба камол расондани шахсони сазовори ҷомеа, қувваи пурзӯреро ба вуҷуд меорад»[58, с. 150].

Китобхона, кино, театр, радио, телевизор, шабакаҳои иҷтимоӣ интернет, компютер, матбуоти даврӣ ва ғайра аз воситаҳое, мебошанд, ки онҳо бевосита ба ҷаҳони маънавии хурду бузург таъсири мусбат ва манфии худро мерасонанд. Ҳеҷ кас пас аз тамошо ё мутолиа аз таъсири онҳо берун монда наметавонад. Ҳамаи инҳо дар тарбияи насли наврас нақши созгор мебозанд.

Вазифаи МТМУ аз он иборат аст, ки хонандагонро аз ҷиҳати ғоявӣ обутоб диҳад, ҳамчунин, ворисони сазовору ватанпарварони содиқ ва башардӯстро тарбия намуда, дар онҳо ҳисси садоқатмандии бепоёнро нисбат ба Ватан ва марзу буми он парварад. Хонандагон, бояд аз таърихи гузаштаи халқи худ, адабиёт, тамаддун, фарҳанг корнамоӣ ва қаҳрамониҳои гузаштаи хеш ба пуррагӣ огаҳ бошанд, дар корҳои дастҷамъона ва меҳнати фоиданоки ҷомеавӣ фаъолона ширкат намоянд.

Муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули сифатҳои худшиносии миллӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Аз диди мо, дар ташаккули сифатҳои худшиносӣ тарбияро танҳо бар души муаллимони фанҳои сикли гуманитарӣ ҳавола кардан ҷоиз нест ва дар ин росто масъулияти муаллимони фанҳои дақиқ низ зарурият дорад. Тарбияи худшиносӣ, бояд ҳангоми таълими ҳама фанҳои таълимӣ ва дар ҳар як дарс яке аз масъалаҳои асосии рӯзмарра қарор гирад ва ба тарбияи ахлоқию ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон таъсиррасон бошад.

Вобаста ба тараққӣ ва ташаккули марҳилаҳои ҷомеа ва баландбардории ташаккули ворисони арзандаи ҷомеа як зумра адибону мутафаккирони классику муосири тоҷик: Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Сайидои Насафӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Мирсаид Миршакар ва амсол ба инҳо саҳми муносиб доранд. Истифодаи мундариҷаи марказии асарҳои ин адибону мутафаккирони бузурги халқи тоҷик дар тарбияи худшиносию худогоҳӣ имконият медиҳанд то ахлоқи ҳамида, манофеи илму ҳикмат, маърифат ва ҷаҳд ба дониш тарбия карда шавад. Дар эҷодиёти адибону мутафаккирон хислатҳои ношоиста (танбалию фориғболӣ, ҳасудию кинаварзӣ, бадахлоқию ҷаҳолатпарастӣ ва монанди инҳо) ба риштаи мазаммат кашида шудаанд, ки онҳо дар тарбияи наврасону ҷавонон ҳиссаи арзанда гузоштаанд.

Аслан тарбия дар асоси панду ҳикмат ва ривояту афсонаҳо, қиссаву андарзҳои халқӣ, ки дар осори бузургону мутафаккирон фаровон истифода шудаанд ва тавассути эҷодиёти шифоҳии халқ аз насл ба насл гузашта омадаанд, корбаст мегардад. Вазифаи муҳим ва ҷиддии МТМУ, пеш аз ҳама, дар рӯҳияи унсурҳои таркибии тарбияи миллӣ, ки яке аз рукнҳои он тарбияи худшиносӣ маҳсуб меёбад, тарбия намудани хонандагон мебошад. Ба ақидаи мо, нахуст аз ҳама дар барномаҳои таълимии ҳамаи фанҳо ба ҳалли ин масъала таҷдиди назар бояд кард, яъне тарбияи худшиносӣ аз мадди назар дур намонад, ҳарчанд дар ҳоли ҳозир ба таълими он соатҳои алоҳида ҷудо нашудааст. Ҳеҷ ҷои пӯшида нест, ки мо дар ҳама ҷо дар хусуси худшиносию худогоҳии миллӣ бисёр мегӯему кам амал мекунем. Дар ягон барномаи таълимии фанҳо оид ба худшиносию худогоҳии миллӣ ишорае нарафтааст ва иборaҳои «худшиносӣ», «хештаншиносӣ», «худогоҳии миллӣ», «андешаи миллӣ», «ташаккули худшиносӣ, хештаншиносию худогоҳии миллӣ» во намехӯрад. Академик муҳтарам М. Лутфуллоев дар ин росто воқеъбинона ин маъниро бисёр бомавқеъ хотиррас намудаанд:

«Умуман, тамоили тарбиявии барномаҳоро пурқувват кардан аз фоида холӣ нест. Тарбияи андешаи миллӣ хусусияти ҳаматарафа дорад. Ин чунин маъно дорад, ки мураттибони барномаҳои ҳамаи фанҳои таълим-чи силсилаи фанҳои гуманитарӣ ва чи силсилаи фанҳои дақиқ тарбияи андешаи миллӣ ва ба ин восита рушди тафаккури техникии талабагонро таъкид менамоянд. Фанне, ки барои миллатсозӣ ва тарбияи андешаи миллӣ хизмат намекунад, қадру қиммат надорад. Дар ҳамин аст дархости ҷомеаи муосири мо. Маҳз ҳамин ҷомеа талаб мекунад, ки масъалаи тарбияи андешаи миллиро аз мадди назар дур насозем: дар акси ҳол, луқмаи ҷаҳонгароӣ мешавем» [72, с. 258].

Барои ташаккули худшиносии хонандагон сараввал омӯзгорро зарур аст, ки худ андешаи миллӣ дошта бошад, ба таври дигар гӯем, андешаҳои ӯ аз андешаҳои миллӣ ва сифатҳои худшиносӣ иборат бошад.

Ҳангоми таълими мавзуъҳои барномавӣ омӯзгор дар ҷараёни иҷрои машқҳо, матну мисолҳо, машқу супоришу масъалаҳою тестҳо, панду андарзҳо ва монанди инҳо диққати асосиро ба масъалаи тарбияи худшиносӣ равона карда, тадриҷан мураккабтар шудани онро ба назар гирад, ки ҳангоми ба роҳ мондани машғулиятҳо тарҳрезӣ мешаванд, таъкид намудан аз аҳаммият орӣ нест. Баробар ба ин, муаллим бояд дар мисоли шахсиятҳои шинохтаю машҳури таърихӣ, адибону мутафаккирон, шоирону олимон, файласуфони барҷаста, ҳунармандони машҳур ва монанд ба инҳо тарбияи худшиносиро дар замири хонандагон бедору пойдор намояд. Ҳамчунин, хонандагонро дар тамоми муддати таҳсил тавре таълиму тарбия бояд дод, ки онҳо дар мадди аввал инсон, ба ҷо овардани эҳтиром ва донистани қадру қимати он, дӯст доштани ватану расидан ба волоияти илму донишро донанд ва вазифаи муқаддаси худро иҷро намоянд.

Аз нуқтаи назари мо, барои дар руҳияи баланди худшиносӣ тарбия намудани хонандагон баробари дониши хуби тахассусӣ доштан, муаллим бояд доир ба масъалаҳои психологӣ низ фаҳмишу тасаввуроти ҳаматарафаю чуқур дошта бошад. Бидуни дониши баланди психологию педагогӣ омӯзгор ҳеҷ гоҳ ба мақсади дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон ноил намегардад, зеро дониши педагогию психологии омӯзгор омили асосӣ ва заминаест барои тарбияи худшиносии хонандагон. Доир ба маҳфумҳои психологӣ агар омӯзгор фаҳмиши хуб надошта бошад, ӯ дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон ба осонӣ муваффақ шуда наметавонад. Гузашта аз ин, дар хонандагон ташаккули қадр намудани таърих, гузаштаи пурифтихори миллат ва суннатҳои волои он, ҳифз намудани арзишҳои фарҳангию мероси бойи ниёгонро тарбия намудан вазифаи муаллим ва МТМУ аст. Бе дониши баланд ва тарбияи комил, ки онро дар замири хонанда муаллим воқеан ҳам бедор намуда ташаккул медиҳад, онҳо (наврасон) ба қадри забон, фарҳанг, расму оин ва миллату ватани аҷдодии худ расида

наметавонанд. Яке аз шартҳои пешравӣ ва муваффақияти кори омӯзгор марбут ба тарбияи худшиносӣ, пеш аз ҳама, ба ҷаҳонбинӣ, маҳорат, омӯхтан ва донистану тавонистани истифодаи метод (усул, роҳу равишҳо)-и фанни таълим, тарзу воситаҳои таълими ин ё он фан алоқаманд мебошад. Ба ин маънӣ муаллим дар муҳит ё доираи адабиёти зарурии зиёде қарор дорад.

Ин адабиётҳоро академик М. Лутфуллоев шартан ба 5 гурӯҳ ҷудо намудааст, ки онҳо чунинанд:

Гурӯҳи якум – адабиёти таълимӣ: барномаи таълимӣ, китоб (китобҳои) дарсӣ, маълумотномаҳо, хрестоматияҳо, маводи дидактикӣ (таълимӣ), варақаҳо, саволу пурсишномаҳо (тестҳо), компютер, харита, глобус, машқу мисолҳо ва ғайра, ки марбут бо хусусияти фанни таълимист.

Гурӯҳи дуюм – методӣ: барномаи таълим, метод (методика)-и таълими фан, раҳнамои муаллим, воситаҳои аёнию техникӣ ва барқӣ.

Гурӯҳи сеюм – адабиёти илмию оммавӣ ва таърихӣ, ки оид ба ҳамон фан офарида шудаанд.

Гурӯҳи чорум – адабиёти бадеӣ, ки намояндаи барҷастаи ин ё он фан чеҳраи адабиёти бадеӣ қарор гирифтааст (Куруши Кабир, Хусрави Парвиз, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Ибни Сино, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ). Ба ин гурӯҳ метавон қаҳрамонони асарҳои бадеиро шомил сохт, ки дар асоси образҳои онҳо филмҳо, асарҳои санъати бадеӣ ва саҳнавӣ офарида шудаанд.

Гурӯҳи панҷум – адабиёти сиёсӣ, методологӣ ва роҳнамоӣ: Конститутсия, гузориш ва асарҳои Сарвари давлат, қонунҳо, консепсияҳо, низомномаҳо, амру дастурҳо, ҳар гуна навгониҳо ва ғайра, ки дар матбуоти педагогӣ рӯи чоп меоянд.

Масъули омӯхтан ва донистани ин гурӯҳҳои адабиёт, пеш аз ҳама, худи омӯзгор аст» [78, с. 31-32].

Дар ҳақиқат, омӯзгор хонандагонро он вақт дар руҳияи худшиносӣ тарбия карда метавонад, ки худ ба гуфтаҳои фавқ мусаллаҳ бошад ва тавассути омӯзиши зиёд аз болои худ корбарии зиёд намудан ба таърихи гузаштаи худ, адабиёт, маданияту тамаддун, расму оин, арзишҳои башарӣ ва амсол ба инҳо огаҳӣ ва дониши баланд дошта бошад. Зеро бе дониши баланду ҳаматарафа рушдёфта, ба мақсад ноил гаштан имконнопазир аст. Барои ба ин мақсад ноил шудан, пеш аз ҳама, хонандагонро тарзе таълим дод ва тарбия намуд, ки нахуст аз таърихи гузаштаи худ хуб огаҳ бошанд, забони модарии худ ва забонҳои дигари хориҷӣ, алалхусус, русӣ, англисӣ, хитоӣ ва амсол ба инҳоро ба таври қаноаткунанда аз бар намоянд, расму оини гузаштаву муосирро қадр намояндү ба эҳтироми онҳо расанд, истиқлолияти бадастовардаи халқу миллати хешро ҳифз карда тавонанд. Дар сурати аз бар намудани ин гуфтаҳо, бешубҳа, дар замири хонандагон худшиносӣ маъво гирифта метавонад.

«Таърихи тамаддуни башарӣ гувоҳ аст, ки худшиносӣ ва ифтихори миллӣ пойдевори бақои миллати соҳибэҳтиром ва бофарҳанг аст. Миллате, ки забон, тафаккури миллӣ, таъриху адабиёт, расму оин ва арзишҳои фарҳангиашро қадр намекунад, пояҳои истиқлолияташро низ чандон дер пуштибонӣ карда наметавонад» [176, с. 11].

Барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон МТМУ мебояд аз корҳои беруназсинфӣ самаранок истифода намоянд, ки роҳ ва усулҳои ташкилу гузаронидани онҳо гуногун аст. Яке аз ин роҳҳо ташкил намудани мизҳои мудаввар дар мавзуъҳои дар боло зикр намуда мебошад.

Дар ин шакли кор мутахассисони соҳаҳои мухталиф ва падару модарони синну солашон гуногунро даъват кардан лозим аст, ки тавассути дониш, маҳорат ва таҷрибаи шахсӣ ба падару модарон, бахусус, падару модарони ҷавон маслиҳату машваратҳо диҳанд. Ин усул имконият медиҳад, ки ҷаҳонбинии падару модарон васеъ гардад,

таҷрибаи пешқадам ва беҳтарини оилаҳои дар тарбияи фарзандон таҷрибадошта ташвиқу тарғиб карда шаванд, роҳҳои ҷадиди ба тарбияи худшиносӣ марбут, ки боиси инкишофи ҷаҳони маънавии онҳо мегарданд, ошкору корбаст шаванд. Ҳамчунин, шаклҳои дигари корбарӣ, аз қабили: ташкил ва ба роҳмонии семинарҳо, лексия дар мавзуи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ, маърӯзаҳо, вохӯрӣ ба оилаҳои намунавӣ, машваратҳои педагогӣ ва амсол ба инҳо ба ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии падару модарон боис мегарданд.

Ташкил ва роҳандозии семинарҳо оид ба рушди худшиносии хонандагон яке аз шаклҳои ташвиқотӣ байни падару модарон маҳсуб ёфта, ба инкишофи ҷаҳони маънавии падару модарон ва ҳам хонандагон мусоидаткунанда аз манфиат холӣ нест. Пеш аз омодасозӣ ва гузаронидани семинарҳо бо падару модарон ҳалли он мавзуъҳое ба нақша гирифта мешаванд, ки дар кушода додани проблемаҳои мавҷуда ба масалаҳои тарбиявӣ мусоидат мекунанд. Муваффақии кори семинарҳо, пеш аз ҳама, ба дониш, таҷриба, маҳорат ва дарки масъалаи асосӣ аз тарафи иштироккунандаҳо вобаста аст.

Барои самаранок ва ба мақсад мувофиқ гузаронидани рафти семинар нақша ва мавзуъ бо нишон додани адабиёт бояд ду-се ҳафта пештар пешниҳод карда шавад. Ҳамчунин, дар давраи омода намудани семинар ба баромадкунанда ёрии машваратӣ оид ба интихоби мавод ва ба тартиби муайян даровардану тайёр намудани баромад расонида шавад. Чунин шакли кор дар МТМУ қариб истифода намешавад. Ҳамчунин, ба талаботи давр то он ҷое, ки лозим аст, ҷавобгӯ набудани тарбияи худшиносии хонандагон дар баъзе МТМУ аз нуқтаи назари мо якчанд сабабҳо дорад:

– сифатан паст будани дараҷаи дарсгузарии омӯзгорони алоҳида;

– бо дониши хубу ҳаматарафа ташаккулёфта мусаллаҳ набудани бархе аз омӯзгорон;

– дар иртибот бо худшиносӣ аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа таҳлил нашудани матлаби мавзуъҳо;

– кам гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ доир ба худшиносию худогоҳии хонандагон;

– алоқаи наздик надоштани МТМУ бо оилаҳо;

– бемасъулиятӣ дар ташкил ва самаранок ба роҳ мондани корҳои беруназсинфии хонандагон;

– назорати суст аз болои таълим ва рафтори хонандагон;

– якрангии шаклҳои кори таълиму тарбия ва беташаббусӣ дар алоқамандӣ кор бурдан бо оилаҳо;

– дараҷаи пасти касбии омӯзгорони алоҳида дар иҷрои вазифаҳои тарбияи худшиносӣ бо хонандагон.

Тарбияи оилавӣ ва тарбияи ҷомеавӣ ҳарчанд, ки ҳар яке аз ин амалҳо дорои хусусиятҳои хос ва баробариҳо бошанд ҳам, лекин якдигарро иваз карда наметавонанд, лекин дар мавриди тарбия ва такомули донишҳои хонандагон ба ҳамдигар кумак расонида, амал, рафтор, афкору ҷаҳони маънавии онҳоро такмил медиҳад. Дар сурати боҳам вобаста будани тарбияи оилавӣ ва ҷомеавӣ имкон медиҳад, ки дар тарбияи насли наврас натиҷаҳои дилхоҳ бадаст оварда шавад.

Ҳеҷ ҷои пӯшида нест, ки сатҳи дониши педагогии на ҳамаи падару модарон ҷавобгӯи талаботи ҳамкорӣ ба муассисаҳои таълимианд. Аксари падару модарон аз донишҳои педагогикаи халқӣ, томактабию мактабӣ дониш, фаҳмиши мушаххас ва ҳатто то ҷое тасаввуроти қаноаткунанда надоранд, аз педагогикаю психологияи муосир бехабаранд ва дар ин росто маълумоти зарурию даркориро надоранд гӯем, хато намекунем, истисно аз шумури ками падару модарон. Дар хусуси баланд бардоштани дониши казоии педагогии падару модарон муассисаи таълимӣ, коллективи муаллимон ҳиссагузор шуда метавонанд. Муассисаи таълимӣ тавассути мустаҳкам намудани робита бо падару модарон ва ҷалб намудани оила ба чорабиниҳои умумимактабӣ:

конфронсҳо, вохӯриҳо, ҷаласаҳои падару модарон, шабҳои саволу ҷавоб ва амсоли инҳо дониши онҳоро ташаккул медиҳад. Ҳамчунин, алоқаи мунтазами муаллимон бо падару модарон ва ҳар сари ҳарчанд вақт ба хонаҳои хонандагон рафтани онҳо боис ба мустаҳкам гардидани робитаи байни МТМУ ва оила, ки оила як ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеа мебошад, мегардад.

Таҳқиқот ва санҷишҳои мо нишон доданд, ки солҳои охир алоқаи байни падару модарон ва МТМУ хеле коста шудааст, яъне 20-25 %-и онҳо аз рафти таҳсил ва одобу ахлоқи фарзандон бохабар мешаванду халос.

Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷараёни фаъолияти худ ба оила такя намуда, корҳои зиёди судманди таълимию тарбиявиро ба сомон мерасонад. Масалан, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ корбарӣ бо падару модаронро дар ду шакл-инфиродӣ ва дастҷамъона (коллективӣ) ба роҳ мемонанд. Шакли инфиродӣ ба хонаи хонандагон рафтани омӯзгорон, роҳбарони синфҳо ва ё ба МТМУ омадани падару модарон мебошад. Муассиса тавассути чунин корбарӣ бо падару модарон алоқаи наздик барқарор намуда, бо тарзи ҳаёт, рӯзгузаронӣ ва шароити зиндагию фаъолияти маишӣ, таълимӣ, меҳнати онҳо аз наздик шинос гардида, дар кори тарбия ба оила ёрӣ мерасонад.

Шакли дастҷамъона (коллективона) бошад, маҷлиси синфӣ ё умумимактабӣ бо иштироки падару модарон, ташкил ва гузаронидани лексия, маъруза, конфронс ва шабҳои саволу ҷавоб барои падару модарон ва амсоли инҳоро дар бар мегирад. Кори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо падару модарон дар он сурат натиҷаи дилхоҳ дода метавонад, ки ҳар як амалу чорабиниҳои онҳо барои беҳтар намудани сифати таълиму тарбия, мустаҳкамкунии дониш ва интизомнокӣ тибқи талаботи қоидаҳои талабагӣ ва ҷомеаи кунунӣ корбаст гардад.

Барои солиму ҳаматарафа ташаккулёфта ба воя расонидани хонандагон бо ҳам омадани қувваҳои мактаб, оила ва аҳли ҷомеа нақши ниҳоят арзишманду манфиатбор дорад. Ин се ниҳоди мазкур дар сурати байни худ алоқаи мустаҳкам пайдо намудан метавонанд одами ҳаматарафа инкишофёфтаи ҷомеаро тарбия карда ба воя расонанд.

Тарбия намудани хонандагон дар руҳияи далерию ҷасурӣ, поктинатию меҳру муҳаббат доштан ба ватан, садоқат ба миллати хеш ва халқиятҳои дигар, ватанпарвару башардӯстӣ, хештаншиносию худогоҳии миллӣ ва амсоли чунин хислатҳои ҳамидаи инсонӣ вазифаи асосии мактаб, оила ва аҳли ҷомеа мебошад.

Тарбия, ки ҳодисаи ҷомеавӣ маҳсуб меёбад, бисёр масъалаҳои муҳимми ҳаётро дар бар мегирад ва он корбарии доманадорро тақозо дорад.

Мақсади асосии тарбия ва ба воя расонидани шахсияти ҳаматарафа инкишофёфта ва молик ба хислатҳои ҳамидаи инсонӣ мебошад, ки дар он мафҳумҳои тарбияи фикрӣ, ҷисмонӣ, тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ ва зебоипарастӣ ниҳон аст.

Аслан, ибтидои тарбия аз оила сарчашма мегирад ва он дар муассисаҳои таълимӣ рушду ташаккул ёфта, дар ҷомеа амалӣ мегардад. Таъсир ва нақши ҷомеа низ дар тарбия басо назаррас аст ва он вобаста аст ба муҳит ва шароити атрофи иҳотакардашуда. Дар ташаккули тарбия ҳаёти рӯзмарра, муҳити атроф, ҳамнишинону ҳамсуҳбатон низ фаъолона таъсир мерасонанд.

Нахуст вазифаи оилаву мактаб аз он иборат аст, ки хонандагонро аз ҷиҳати ғоявӣ обутоб диҳанд, аз онҳо ватанпарварони содиқ ва башардӯст, хештаншиносу худогоҳро тарбия намуда, ба хизмати халқу ватан равона намоянд. Тавассути таълими дуруст гирифтану тарбияи хуб дидан, азхудкунии донишҳо аз таърих, адабиёт, санъат маданияту тамаддуни гузашта ва корномаҳои ҳақиқатан ҳам қаҳрамононаи халқи худ бохабар бошанд, дар корҳои дастҷамъона ва меҳнати фоиданок ба

нафъи ҷомеа фаъолона иштирок намоянд ва дар оянда худро яке аз созандагони фаъоли ҷомеаи хеш донанд.

Дар тарбияи ҳаматарафа ва ташаккулёбии шахсияти хонандагон ҳамкории доимӣ ва алоқаи ногусастании оила ва мактаб ба роҳ монда шавад, ки он дорои аҳаммияти калони таълимию тарбиявӣ мебошад, зеро оила ва ҷомеа яке аз категорияҳои таърихӣ буда, онҳоро дар кори тарбия аз ҳам ҷудо тасаввур кардан ғайриимкон аст, яъне онҳо дар алоқамандии ҳамдигар дар тарбияи хонандагон нақш бозида метавонанд. Ин алоқамандӣ тавассути ба ҳам расонидани ёрӣ, тақвияти фаъолияти якҷоя ва ҳалли масъалаҳои бамиёномада ва тарафдорию дастгирии тарафайн рӯи кор бароварда мешавад.

Бо мурури рушду пешравӣ ва инкишофу тараққии ҷомеа ва дар дигаргуншавию тағйирёбии муносибатҳои иқтисодии оила тағйиру инкишоф меёбад ва ё баръакс аз пешрафти илму техника бехабару дар канор мемонад. Аз таъсири ҷомеа ва муҳити мавҷуда оила берун монда наметавонад. Аз ин хотир, оиларо зарур меояд, ки алоқаро бо муассисаи таълимӣ қавӣ намояд ва ҳар сари чанд вақт аз ҳоли фарзанд, аз вазъи интизому рафтори ӯ пурсон бошад ва дар кадом сатҳ қарор доштани дониши вай бохабар шуда истад. Чунин муносибати падару модарон ва дигар шахсони хонандагонро ивазкунанда (бобо, бибӣ, амак, амма, ако ва амсоли инҳо) дар таълиму тарбияи дуруст гирифтани хонандагон нақши муассир мебозанд.

Натиҷаи алоқамандии ин ниҳодҳои асосии дар боло зикршуда мебошанд, ки насли наврас – хонандагон дар оянда созандагони ҷомеаи кунунӣ ба камол мерасанд. Дар тарбия намудану ба нафъи ҷомеа равона кардани хонандагон нақш, маром ва мақсаду муҳтавои мактабу оила ягона аст. Биноан, тарбияи хонандагон дар оила кори хусусӣ ва ё алоҳидаи шахсӣ маҳсуб наёфта, балки он кори давлат ва ҷомеа вобаста ба манфиати давлату ҷомеа мебошад.

Аз ин рӯ, оила ва муассисаҳои таълимӣ вазифадоранд, ки хонандагонро дар руҳияи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва хештаншиносию худогоҳии миллӣ тарбия намуда, ворисони сазовори ҳаматарафа ташаккулёфта ва фаъоли баору номусро, ки нафърасон, муҳофизи сулҳу салоҳ ва шукуфоии ҷомеаи кунунӣ бошанд, ба воя расонанд.

Дар тарбияи худшиносии хонандагон фаъолияти якҷояи оила, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа масъалаҳои поёниро фарогир мебошанд:

– таъсири ассосиатсияи падару модарон ва омӯзгорон дар тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии миллии хонандагон;

– ташкил ва бароҳмонии шабҳои саволу ҷавоб, конфронсҳо, семинару вохӯриҳо бо мақсади ташаккул додани худшиносии хонандагон;

– ҳамкории якҷояи мактаб, оила ва аҳли ҷомеа дар ташаккули тарбияи худшиносии хонандагон;

– муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун муассисаи давлатӣ дар тарбияи хонандагон, алалхусус, тарбияи худшиносии онҳо нақши бориз дорад;

– муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тибқи қонунҳои интишоркардаи Ҳукумати ҷумҳурӣ, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, расму оин, урфу одат ва таъриху осори ниёгон хонандагонро тарбия ва бо донишҳои замони муосир мусаллаҳ гардонида, ҷаҳони маънавии онҳоро ташаккул диҳад;

– дар ҳар як дарс омӯзгорон бояд алоқамандии маводи таълимиро бо масъалаҳои тарбиявӣ, хосатан, худшиносию худогоҳии миллӣ таъмин намоянд;

– тарбияи худшиносӣ вазифаи аввалиндараҷаи МТМУ маҳсуб ёбад;

– худшиносӣ – яке аз сарчашмаҳои асосии тарбия дар МТМУ дониста шавад;

– дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон на танҳо вазифаи муассисаҳои МТМУ, балки вазифаи ҳар як падару модар ва омӯзгорону бузургсолон, аҳли ҷомеа бошад;

– барои дар руҳияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ тарбия намудани хонандагон ҳамкории ногусастанӣ ва мунтазами мактаб, оила ва аҳли ҷомеа зарур аст;

– тарбияи хонандагони ҳаматарафа инкишофёфта, солимақлу фаъол, ватанпарвару раиятдӯст, содиқ ба Ватану миллат ва амсоли инҳо вазифаи асосии мактаб, оила ва аҳли ҷомеа бошад;

– алоқамандии мактабу оила дар асоси ёрӣ ва дастгирии ҳамдигар амалӣ карда шаванд;

Хулосаи боби якум

Дар асоси ба инобат гирифтани асосҳои педагогии фаъолияти якҷояи мактаб ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагони МТМУ, ба ақидаи мо, истифодаи роҳҳои зерин барои самарабахш ба роҳ мондани масъалаи мазкур аз аҳаммият холӣ нест.

1. Роҳҳои тарбияи худшиносии хонандагон дар МТМУ тавассути мероси адабии шоирону адибони классикӣ, муосири тоҷик ва афкори педагогӣ кушода дода шуданд. Аз бар намудани хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз ҷумла, тарбияи худшиносӣ барои омода намудани наслҳои арзандаи ҷомеаи кунунӣ дар раванди таълиму тарбия барои дарки муҳиммияти таърих, адабиёт, маданият, санъат ва ояндаи неки миллат шароит муҳайё месозад ва барои ҳалли масъалаҳои қабулшудаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ки дар он самтҳои асосии фаъолияти миллӣ, бадеӣ, эҳсосӣ ва меҳнатӣ нишон дода шудааст, имконияти мусоидро дар руҳияи омодасозии хонандагони МТМУ, ки

фаъолияташон дар саросари Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мешаванд, фароҳам меоварад.

2. Ташаккули худшиносии хонандагони МТМУ ҳамон вақт ба муваффақиятҳо ноил мегардад, ки агар дар хонандагон таъсиррасонии ҳамкории оила бо муассисаи таълимӣ бошад,

3. Дараҷа ва нишондиҳандаҳои омодагии омӯзгорон барои ба роҳ мондани корҳои самарабахши таълимӣ-тарбиявӣ марбут ба тарбияи худшиносӣ, асосан, инҳо мебошанд:

– ба роҳ мондани ҳавасмандгардонии хонандагон бо мақсади ба даст овардани дониш, малака ва муносибати самимӣ нисбат ба тарбияи худшиносӣ;

– ба талаботи давр ва методикаи замони кунунӣ ҷавобгӯ будани дониш, маҳорат ва истеъдоди муаллимони МТМУ;

– таҷрибаи хуби педагогиро доро будани муаллим дар мавриди фаҳмонидан, таҳлил ва ҷамъбасту хулосабарорӣ намудани мавзӯъҳои ба худшиносӣ мутааллиқ;

– зери назорати доимӣ гирифтани фаъолияти ҳаррӯзаи хонандагон аз ҷониби муаллимон;

– омӯзгор худ донишманд, таҷрибанок, сермаҳсул ва бо андешаҳои худшиносӣ, хештаншиносию худогоҳии миллӣ мусаллаҳ бошанд;

– дар матну мисолҳо, машқу супоришҳо, масъалаю тестҳо, расму андарзҳо масъалаи тарбияи андешаи миллиро таъкид намоянд;

– дар мисоли шахсиятҳои таърихӣ, олимон, шоирону нависандагон, фозилони давр ва дигар шахсиятҳои машҳуру маълуми ҷумҳурӣ тарбияи худшиносӣ ва андешаи миллиро нишон диҳанд;

– дониш ва малакаи истифодаи техникаи компютерӣ ва воситаҳои техникии муосир;

– худомӯзии бардавом ва тақвият додани қобилияти касбии муаллим.

4.Таҳлили таҷрибаи гузаронидашуда ва омӯзиши далелнокшуда водор месозад, ки омодасозии босифати хонандагон бо мавҷудияти восита ва шароитҳои зерини педагогӣ натиҷадиҳанда хоҳад буд:

– дар руҳияи худшиносию хештаншиносӣ тарбия намудани хонандагон дар дарсҳо (вобаста ба мазмун ва мундариҷаи мавзуъҳо);

– дар нақша ва барномаҳо таълимӣ ҳамроҳ намудани соатҳои махсуси таълимӣ вобаста ба тарбияи худшиносӣ;

– истифодаи технологияи компютерӣ;

– ташкил ва истифода намудани воситаҳои ёрирасон (вохӯрӣ бо собиқадорон, кормандони соҳаҳои ҳарбӣ ва ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва амсол ба инҳо;

– ба назар гирифтани майлу рағбат ва шавқмандии хонандагон ва бедор намудани ҳиссиёти онҳо нисбат ба худшиносӣ;

– дар машғулиятҳои беруназсинфӣ бештар ба омӯзиши мавзуъҳое, ки марбут ба тарбияи худшиносианд, диққати ҷиддӣ дода шавад;

– дар кадом поя қарор доштани худшиносӣ, худогоҳӣ ва масъулиятшиносии хонандагони МТМУ ва баланд бардоштани он;

– рӯй овардан ба осори бузургони фарҳанг ва илму адаби миллати тоҷик ба хотири тавсеаи худшиносӣ ва ташаккули ифтихори миллию ватандорӣ дар раванди таълими мавзуъҳо;

– барои тақдири имрӯза ва ояндаи давлати хеш худро масъул донистани насли наврас;

– қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи кунунӣ маҳсуб ёфтани наврасон;

– дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ, ки оянда қишри асосӣ ва пешбарандаи ҷомеаи навини моро ташкил медиҳанд;

– аз иштибоҳоти наслҳои пешин сабақи таърихӣ бардошта, хулосабарорӣ карда тавонистани хонандагони МТМУ.

5. Кори якҷояи оила, мактаб ва ҷомеа дар тарбияи насли наврас масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

– аз тарафи ҷомеа тарғиб ва ташвиқ кардани хислатҳои ҳамида, бахусус, тарбияи худшиносию худогоҳӣ;

– эътиқод ва ба худшиносии миллӣ расонидани таъсири тарбиявии мақомоти давлатӣ, созмонҳои ҷавонон, созмонҳои талабагӣ ва монанд ба инҳо;

– таъмини иштироки фаъолонаи падару модарон дар ростои тарбияи худшиносии миллии хонандагон.

Дар боби дуюми кори илмӣ – татқиқотӣ вазъи дараҷаи дониш, маҳорат ва малакаи омӯзгорон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) ва зерсохтори он муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ (МТМА) яъне муассисаҳои пойгоҳиро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем.

БОБИ 2. ВАЗЪИ ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ (ДАР МИСОЛИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ГУМАНИТАРӢ)

2.1. Коркарди омории маълумоти санҷишии бадастомада оид ба тарбияи хонандагон дар руҳияи худшиносӣ дар раванди таълим

Аз ҷониби мо, барои ташхис ва ташаккулу баргузории озмоиши педагогӣ вазифаҳои зерин ба таври мушаххас муайян карда шуданд:

– Аниқ ва равшан намудани сатҳи омодагии хонандагон оид ба фаҳмидан, дарк намудан ва амалигардонии мафҳуми худшиносӣ;

– Мушаххас ё худ ташхис намудани дараҷаи омодагии омӯзгорони МТМУ-и пойгоҳӣ, яъне маркази кори таҳқиқотӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 3, 9, 40, 41-и ш. Кӯлоб; №№15,55-и. н. Восеъ; №23-и н. Темурмалик; №№ 16, 26-и н. Ховалинг ва №№ 10, 16, н. Муъминобод оид ба тарбияи худшиносӣ;

– Ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо барои муайян намудани мушкилот дар раванди таълим вобаста ба ташаккули сифати худшиносӣ;

– Азназаргузаронӣ ва таҳлили нақшаҳою барномаҳои таълимӣ;

– Ёрии амалӣ расонидан ба омӯзгорон дар роҳу усулҳои таъсиррасонии педагогӣ вобаста ба ташаккули худшиносии хонандагон;

– Омода намудан ва ташкилу гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфӣ вобаста ба тарбияи худшиносии хонандагони МТМУ дар зерхати омодагии онҳо ба ҳаёти минбаъда;

– Муайян намудани омилҳое, ки шавқмандии хонандагонро ба худшиносӣ афзун мегардонад;

– Ташкил ва гузаронидани пурсишҳо доир ба дараҷаи фаҳмиш ва дарки худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълим ва азхудкунии маводҳои таълимӣ;

– Мушаххасан муқаррар намудани нишондиҳандаҳои дараҷаи омодагии омӯзгорони МТМУ марбут ба ташкил намудану гузаронидани чорабиниҳои таълимӣ-тарбиявӣ оид ба тарбияи руҳияи худшиносии хонандагон;

Дар асоси таҳлили пурсишномаҳои хаттӣ аз тарафи хонандагон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилотӣ пойгоҳи вазифаҳои зикргардида муайян ва натиҷагирӣ карда шуданд. Зимни гузаронидани пурсишномаҳо бо масъалаҳои зерин диққати махсус дода шуд ва натиҷаҳои онҳо ба эътибор гирифта шуданд:

– муқоиса намудани нишондиҳандаҳои байни гурӯҳҳои муқарраркунанда, ташаккулдиҳанда ва назорат ҳангоми кори озмоишӣ аз рӯи натиҷаи пурсиши хонандагони МТМУ вобаста ба дараҷаи дарки мафҳум шаклгирии худшиносӣ дар раванди таълиму тарбия;

– муассирии дониши азбарнамуда ва малакаҳо оид ба дараҷаи ташаккули худшиносӣ дар гурӯҳҳои назоратию озмоишӣ.

Корҳои озмоишӣ ё муқарраркунанда (солҳои 2017-2022) дар се марҳила корбандӣ гардид: омодагӣ, амалишавӣ ва ҷамъбастӣ.

Муайян намудани сатҳи дониш, маҳорат ва ҷаҳонбинии илмию маърифатии омӯзгорон дар доираи тарбияи худшиносӣ дар ҷараёни таълим, яке аз вазифаҳои озмоиш буд, ки он ба муайян кардани сатҳи дониши хонандагон оид ба тарбияи худшиносӣ дар раванди таълим бояд мусоидат намояд. Инчунин, вазифаҳои дигари озмоиш бояд ба ҳисоб гирифта мешуд, ки онҳо аз сатҳ ва меъёри омодагии омӯзгорон ба тарбияи худшиносӣ дар ҷараёни таълим бармеояд.

Дар навбати аввал тавассути суҳбати озод барои шиносоӣ бо дониш, фаҳмиш ва дарки масъалаи асосӣ ба омӯзгорон ба саволҳои зерин муроҷиат кардем.

Савол: Шумо кадом кадом донишгоҳ ва ё донишкадаро хатм намудаед?

61%–и омӯзгорони пурсидашудаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосии ноҳияҳои Кӯлоб посух доданд, ки Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 1% Донишкадаи педагогии ба номи Кирови ш. Ленинобод (ҳозира Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров) ва 5% Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Носири Хусрав (ҳозира Бохтар) ва 22% Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, 11% Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро хатм намудаанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳр натиҷаҳои пурсиш марбути саволи болоӣ таври зайл буд:

71%-и муаллимон Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, 14% Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, 6,5% Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав 0,5% Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров ва 8% Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро хатм кардаанд.

Савол: Шумо мафҳуми худшиносиро чӣ гуна мефаҳмед?

Аз 21–нафар омӯзгорони посухдиҳанда 15–нафар (71,43%) дуруст посух гардониданд, ҷавоби 4–нафар (19%) ҷавоби қаноатбахш ва 2–нафар (9,17 %) бо калавишҳо посух доданд.

Савол: Байни вожаи шахс аз шахсият ягон тафовут дида мешавад?

Посухдиҳандагон 19–нафар (90,48%) ҷавоби қаноатбахш. Вале 2–нафар (9,52%) тафовути ин ду вожаро чандон фарқ накарданд ва ҷавобҳои норавшан гардониданд.

Савол: Худшиносу худогоҳ гуфта киро дар назар доред?

Ҷавоби 15–нафар (71,4%) пурра буд. 5–нафар (23,8%) ҷавоби қаноатбахш гардониданд. 1–нафар (4,7 %) ба саволи гузошташуда посух надод.

Савол: Кадом шоирону нависандагони адабиёти классики тоҷику форсро медонед, ки оид ба масъалаи худшиносӣ ибрози назар кардаанд,

ҳарчанд ки дар он давраҳо мафҳуми худшиносӣ чандон маъруфият надошт, вале бо таъбирҳои гуногун дар эҷоди онҳо ин мафҳум садо додаанд.

Танҳо ҷавоби 11–нафар (52,3%) зиёда аз 20 мутафаккирони барҷастаи тоҷику форсро номбар карданд, ки пурра буд. 10–нафар (47,7 %) посухдиҳанда Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Абдураҳмони Ҷомӣ ва Аҳмади Донишро номбар карданду нисбати дигар намояндаҳои адабиёти классикӣ чизе дигар гуфта натавонистанд.

Савол: Дарку фаҳмиши мафҳум ва мазмуни худшиносӣ ба тарбияи маънавии шогирдон таъсир мерасонад ё не?

Ҳама (21–н) изҳори розигият ва қаноатмандӣ аз мубрамияти тарбияи худшиносӣ намуданд.

Ин зинаи таҳқиқоти гузаронидаи мо суҳбати озод барои муайян кардани донишҳои назариявию амалӣ ва омодагии омӯзгорон, бахусус, омӯзгорони ҷавон оид ба саволҳои додашуда, ки онҳо бояд баташаккулу баргузории кори озмоишӣ ҷалб карда мешуданд. Мо дар раванди омӯзиш шаклҳои мухталифи таҳқиқотро корбандӣ намудем. Чунки аз тарафи мо раванди фаъолияти таълимӣ-тарбиявии хонандагон бо мақсади ташаккул додани дарки худшиносии онҳо равона гардида буд. Ҳамчунин, бо мақсади сифатан беҳтар ба роҳ мондани тарбияи худшиносии хонандагон мо бо омӯзгорон маслиҳату машварати махсуси муқарраркунанда ё худ ташхисӣ – педагогӣ гузаронида, роҳҳои дурусти ба роҳ мондани ин намуди тарбияро бояд бори дигар хотиррасон менамудем, мутолиаи адабиёти зарурии илмию методиро тавсия мекардем. Гузашта аз ин, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабӣ ва маҳфилҳои фаннӣ мавриди баррасӣ ва мубоҳиса гузоштани мавзуъҳои мутаалиқ ба тарбияи худшиносиро маслиҳат додан бояд амалӣ мегардид.

Дар ҷараёни таълим ва тарбия додан яке аз шартҳои асосии пешравии шогирдон омӯхтан ва донистани хусусиятҳои психологии

онҳост. Ҳар як хонанда дорои қобилияту лаёқатманди шахсиятӣ аст ва омӯзгор бояд ана ҳамин лаёқати хонандаро донад, онро тадриҷан сайқалу ташаккул диҳад. Дар баробари ин ба назар гирифтани хусусиятҳои психологии хонандагон барои омӯзгор басо муҳим аст, зеро бе ба назаргирии хусусиятҳои психологии ҳар як хонанда омӯзгор дар таълиму тарбияи шогирдон ба муваффақият ноил намегардад. Барои ба муваффақият ноил гардидан ба омӯзгор, ба хусус, ба омӯзгорони ҷавон зарур ва ҳатмӣ аст, ки дониш ва маҳорати худро мунтазам сайқал диҳанд, зеро бе дониши васею ҳаматарафа инкишофёфтаву доманадор шогирдонро барои азхудкунии илму дониш ва баҳраёбӣ аз ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, ки он ба худшиносии хонандагон алоқаманд аст, раҳнамун намудан аз имкон берун аст.

Мушоҳида, таҳлил ва баррасию хулосабарориҳо вобаста ба мавзуъҳои таълимӣ (забон ва адабиёти тоҷик) собит намуд, ки дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон зина ба зина сифатан беҳтар шуда метавонад. Дар рафти корбандӣ намудани марҳилаҳои муқарраркунандаи кори озмоишӣ аз ҷониби мо ба омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) дар зинаи таҳсилоти миёнаи асосӣ (МТМА) бевосита ёрӣ расонида шуд, ки ин тарзи корбарӣ дар шаклгирии руҳияи худшиносӣ, дуруст ва ба мақсад мувофиқ тарбия намудани хонандагон то андозае мадад мерасонад.

Таҳлил ва боздиди мазмун ва методҳои таълими фанҳои (гуманитарӣ) собит намуд, ки масъалаи худшиносӣ ҳамчун мавзуи алоҳида дар МТМУ таълим дода намешавад, балки он аз ҷониби бархе аз омӯзгорон вобаста ба мақсаду вазифаҳои таълимии фанҳои алоҳида вобаста ба мазмун, мақсаду вазифаҳои таълиму тарбиявӣ амалӣ карда, мешаванд. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки тарбияи худшиносӣ дар МТМУ ислоҳ ва дигаргуниро тақозо дорад.

Ба ақидаи мо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки оид ба ин масъала чораҳои муфид андешида барои

самаранок ба роҳ мондану дар руҳияи худшиносӣ, худогоҳии миллӣ хештаншиносию ватандӯстӣ тарбия намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҳама имконияти дастрас истифода бурдан талаб намояд. Ҳеҷ ҷои пӯшида нест, ки имрӯзҳо баъзе аз ҷавонони мо аз хизмат намудан дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон саркашӣ менамоянд, касбу ҳунаромӯзиро мавқуф мегузоранд, сатҳу сифати ҷаҳонбинии худро мунтазам васеъ намегардонанд. Аз нуқтаи назари мо, сабаби асосӣ дар нокифоя ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосӣ (МТМА) ва ҳам дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) аз инҳо иборат шуда метавонанд:

1. На ҳамаи омӯзгорон ба мақсад, вазифа, роҳу усулҳо ва шаклҳои ташкили кор оид ба тарбияи худшиносӣ дар дарс ва чорабиниҳои тарбиявии беруназсинфӣ маълумоти кофии психологӣ – педагогӣ доранд;

2. Ба иҷрои ин вазифа теъдоди зиёди падару модарон таваҷҷуҳ зоҳир намекунанд;

3. Байни муассисаҳои таълимӣ (МТ) ва оила робитаи устувор барои тарбияи худшиносӣ барқарор карда нашудаанд;

4. Дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ба масъалаи тарбияи худшиносӣ, худогоҳӣ ва дигар сифатҳои шахсиятӣ ва ташаккулдиҳии ҳиссиёту рафтори иҷтимоии хонандагон, махсусан хештаншиносию ватандӯстӣ диққати ҷиддӣ дода намешавад.

Дар ин маврид, барои беҳтару самаранок иҷро намудани ин вазифа, яъне мусаллаҳ намудани хонандагон ба дониш ва тасаввуроти пурра оид ба хештаншиносию худогоҳӣ, ватандустӣ ин муҳим аст, ки онҳо ба маҳфум ва моҳияти худшиносӣ, ки яке аз сифатҳои олии инсонӣ аст, мушаххас маълумот дода шавад ва онҳоро омӯзгорону волидон дар раванди фаъолияти таълимӣ онро такмилу тарғиб диҳанд.

Аз рӯи сарчашмаҳои илмию методӣ ва таҷрибаи методистону омӯзгорони таҷрибанок ва таҳқиқоту таҷрибаи шахсии мо бармеояд, ки тарбия ва таълим бояд ба як мақсади муайян ба роҳ монда шавад. Дар тамоми давраи давомноки таълим ва тарбия муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) дар назди худ бояд мақсади аниқу мушаххас-тарбияи мақсаднокии инсони ҳаматарафа ташаккулёфта ва наслҳои ояндасози бовиҷдону қавиирода, ватандӯсту ватанпарвар ва худшиносу худогоҳ гузошта бошанд. Тарбия ва таълими рӯякию бемақсад ба тарбиятгиранда чизе дода наметавонад ва ба ҷаҳони зеҳнию ақлонӣ ва эмотсионалию иҷтимоии ӯ таъсири мусбат ҳам расонида наметавонад. Он хонандагонро дар чаҳорчӯбаи нодонию ҳайронӣ гирифтор карда, дар ҷодаи камолоти ӯ монеа пеш меорад. Аз ин рӯ, ба омӯзгорон лозим меояд, ки дониши худро ҳамеша сайқал диҳанд, аз болои худ бештар кор баранд, бештар адабиётҳои илмию методиро мутолиа намоянд ва савияи илму маърифати касбии худро баланд бардоранд, зеро таҷрибаи хубу дониши волои омӯзгор метавонад хонандаро ба мақсуд расонад.

Гузашта аз ин, дониши касбии омӯзгор муҳимтарин самти фаъолияти педагогии ӯ маҳсуб меёбад. Донистани асосҳои назариявию амалии фанне, ки муаллим дарс медиҳад, асоси дониши касбии омӯзгор ба ҳисоб рафта, аз ӯ омӯзиши пайдарпай ва аз болои худ корбарии мутаасилро тақозо дорад. Ин тарзи омӯзишу корбарӣ ба омӯзгор имконият фароҳам меорад, ки дониш ва маҳорати касбии худро зина ба зина баланд бардоранд, онҳоро такмил диҳанд ва дар фаъолияти касбии худ мунтазам истифода баранд. Маълум аст, ки дар натиҷаи омӯзиши доманадор муаллим на танҳо вобаста ба фанни таълимии худ, балки ба фанҳои таълимии дигари ба фанни таълимии ӯ наздикбуда ва ё алоқаманд дониши фарох дастрас менамояд. «Дониши муаллим муайянкунандаи сифати касбии омӯзгор аст» - мегӯяд педагоги шинохта, академик М. Лутфуллоев [73, с. 30].

Дар раванди таълим муқоиса кардани сатҳи ибтидоии дониши худи омӯзгорон яке аз вазифаҳои озмоиш буд. Ҳамчунин, дараҷаи омодагии омӯзгорон марбут ба тарбияи худшиносӣ ва корбандии он дар рафти таълими фанҳо ва ташкилу баргузории мавзуъҳо, ва корҳои тарбиявӣ яке аз паҳлуҳои дигари озмоиш маҳсуб меёфт. Паҳлуи муҳимтари озмоиш он буд, ки маҳорат ва малакаи омӯзгоронро дар ҷараёни таҳқиқот омӯзем.

Мушкилоти ошкоршуда аз назарпурсии омӯзгорон оид ба тарбияи худшиносиро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. На ҳамаи омӯзгорон дар рафти дарсҳо ба тарбияи худшиносии хонандагон диққати ҷиддӣ медиҳанд; зеро дар нақшаҳои таълимии МТМУ вобаста ба тарбияи худшиносӣ соатҳои алоҳида ҷудо нашудааст.

2. На ҳамаи омӯзгорон оид ба тарбияи худшиносӣ омодаанд;

3. Тарбияи худшиносӣ дар хонандагон тафаккури интиқодӣ ва муносибати эҷодиро ба раванди кори таълимию тарбиявӣ талаб мекунанд, ки онҳоро дар ҷавобҳо дарк карда натавонистем. Ин мушкилоти омӯзгорон не, балки иҷро накардани вазифаҳо аст.

Ба ақидаи мо, зарур аст, ки ба нақшаҳои таълимии МТМУ ҷудо намудани соатҳои таълимии марбут ба бартарафсозии ин мушкилот аз манфиат холӣ нест.

Дар алоқамандӣ ба ин, ҳангоми таълим ва тарбияи хонандагони МТМУ мушкилоти тарбияи худшиносӣ бояд фарогири масъалаҳои зерин бошад:

– диққати ҷиддӣ додан ба хислатҳое, ки мафҳум ва мазмуни худшиносиро пурра мегардонанд;

– фаъолгардонии хонандагон ҳангоми омӯхтани фанҳо ва мавзуъҳо, ки ба тарбияи худшиносӣ бахшида шудаанд;

– ба раванди тарбияи худшиносӣ суръат бахшидан бо истифодаи усулҳои махсуси таъсиррасонӣ ба ҳиссиёт шуур ва тафаккури хонандагон;

– шароити мусоид фароҳам овардан барои дар руҳияи худшиносӣ омода намудани хонандагон;

– тавассути иштироки шахсиятҳои соҳибилму донишманд ва баруманду ватандӯст ба роҳ мондани кори маҳфилҳо;

– дар амалия барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон дар асоси истифода аз имконияту вазъиятҳои махсуси психологӣ – педагогӣ;

– ба машғулиятҳои беруназсинфию беруназмактабӣ ва маҳфилҳои фаннӣ даъват намудани кормандони ҳифзи ҳуқуқ, афсарону хизматчиёни ҳарбӣ, кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва монанди инҳо.

Мақсади марҳилаи минбаъдаи таҳқиқоти мо, барои ҳалли вазифаҳои зерин нигаронида шудааст:

– ошно намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо мафҳуми худшиносӣ, зарурияти донистан ва корбандӣ намудани он, ташаккул додани ҷаҳони маънавӣ дар ҷодаи сифатҳои неки инсонӣ, чун шахсияти арзишманди худшиносу ватандӯст, инсонгаро, масулиятшинос, қавиирода ва муаррифӣ карда тавонистани худ;

– муқаддас донистани замину обу хоки Ватан, самимияту садоқат доштан ба Ватан ва ҳифзи марзу буми он;

– расидан ба қадру қимати сарзамини худ ва дигарон;

– ҳурмату эҳтиром ва қадрдонӣ намудани падару модарон ва дигар бузургсолон;

– эҳтиром намудани миллату халқи хеш ва дигар халқияту миллатҳое, ки дар кишвари мо сукунат доранд;

– дар оянда ҳамчун шахси солимақлу ҳаматарафа инкишофёфта ба воя расонидан ва ишғол намудани мавқеи арзишманд дар ҷомеа;

– дар замири хонандагон бедору мустаҳкам намудани ҳисси бадбинӣ нисбат ба бадхоҳони ҷомеаи соҳибистиқлоли мо;

– бовар накардан ба ҳар гуна дурӯғу макри ифротиён ва дасисабозон, ки ба оромии ватанамон халал ворид карданӣ мешаванд;

– азбар намудани дониш ва маҳорату малакаҳои худшиносӣ;

– мутолиаи асарҳои бадеӣ, таърихӣ ва сиёсӣ – иҷтимоӣ марбут ба худшиносӣ;

– амалӣ намудани донишҳои назариявӣ дар ҷодаи худшиносӣ;

– дар маҳфилҳои фаннӣ ба нақша гирифтани мавзуъҳое, ки барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон мусоидат менамояд;

– дар машғулияти беруназсинфию беруназмактабӣ диққати ҷиддӣ додан ба масъалаи шаклгирии худшиносӣ дар хонандагон.

Бояд қайд кард, ки таълими фанҳо, маҳфилҳои фаннӣ ва чорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабӣ барои дар самти худшиносӣ тарбия намудани хонандагон дар руҳияи хештаншиносию ватандӯстӣ ба воя расонидани насли имрӯзу фардои миллат дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ба роҳ монда шаванд.

Таълиму тадриси фанҳои таълимӣ барои дар руҳияи хештаншиносӣ тарбия намудани хонандагон дар шакли дарсу машғулияти назариявию амалӣ (маҳфилҳои фаннӣ, корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ) корбандӣ карда мешаванд ва ҳама МТМУ имрӯз чунин имкониятҳоро доранд. То кадом дараҷа омодагӣ гирифтану тайёр будани хонандагон ҳар сари чанд вақт санҷида мешавад ва ба ҳисобгирии натиҷаи чунин санҷишҳо аз як тараф сифатҳои шахсияти хонандагонро мустаҳкам гардонад, аз тарафи дигар воситаи васеъгардонӣ барои донишу тасаввурот оид ба худшиносӣ мебошанд. Дар ин раванд омӯзгор то кадом дараҷа дониш гирифтану ташаккули ҷаҳони маънавии дастпарварони худро муайян менамояд. Агар санҷиши дониши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) оид ба худшиносӣ дар шаклҳои зерин ба роҳ монда шавад ба фоидаи кор хоҳад буд:

– аз худ кардани дониш, маҳорат ва малака тавассути баҳсу мунозира дар байни хонандагон, омӯзгорон ва аҳли хонавода;

– ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон, алалхусус, худшиносӣ ҳангоми иҷрои супоришҳои хонагии таълимӣ, маишӣ – хоҷагӣ ва меҳнатӣ;

– ҳангоми ба роҳ мондани корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, ки дар он иштироки волидону омӯзгорон таъмин мегарданд;

– дар маҳфилҳои фаннӣ ва дигар чорабиниҳои таълимию тарбиявӣ фаъолона иштирок намудан ва дар онҳо муҳокимаронӣ кардан;

– ташкили баҳсу мунозираҳо баъди мутолиаи дастҷамъонаи асарҳои мутолиашуда, ки дар машғулиятҳои беруназснфӣ ва бо иштироки аҳли оила;

– ба роҳ мондани мусоҳибаву мубоҳисаҳо баъди тамошои филмҳо қаҳрамонони меҳнату ҷанг дар кишвар, мушоҳидаҳо, зиёиҳои пешқадам, намояндагони соҳаи илму фарҳанг, санъаткорон ва рафтан ба саёҳатҳо, осорхонаҳо, вохӯриҳо бо собиқадорони меҳнат, олимону донишмандони машҳури шаҳру деҳот ва ё ҷумҳурӣ ва амсоли инҳо.

Пеш аз ҳама, вазифаи асосии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) дар зинаи таҳсилоти миёнаи асосӣ ин мусоидат намудан ба завқу ҳавас ва талаботи маънавӣ – психологӣ бо худшиносӣ мебошад. Бинобар ин, мо кӯшиш намудаем бартариро дар раванди кори озмоишӣ баҳри аз худ намудани дониш ва малакаҳое диҳем, ки онҳо барои истифода ва корбаст намудани роҳу усулҳои тарбия мусоидат менамоянд. Дар ҷараёни озмоишҳо вобаста ба зарурати аз бар намудани худшиносӣ аз тарафи хонандагон бо амалӣ гардонидани он диққати асосӣ дода шуд. Зимни омӯзиши вазъи худшиносӣ мо таваҷҷуҳи омӯзгоронро ба иҷрои ин мавзуъ равона намудем ва пешниҳод кардем, ки дониш, таҷриба ва маҳорати тахассусиро барои рушди худшиносии хонандагон такмил диҳанд ва дар раванди фаъолияти худ аз онҳо истифода намоянд. Барои амалӣ гардидани ин мақсад, мо дар байни омӯзгорони МТМУ якчанд маротиба семинари илмӣ – назариявиро

таҳти унвонҳои «Оила–сарчашмаи асосии худшиносӣ» ва «Манбаҳои самарабахши худшиносӣ» бо иштироки доктори илмҳои педагогӣ, профессор Иззатова Муҳаббат Иноятовна ва номзади илмҳои филологӣ, дотсент Шералиева Садбарг Маҷидовна тарҳрезӣ ва ташкилу баргузор намудем. Ин чорабиниҳо сабку сифати ҳамкории муассисаҳои таҳсилотӣ ва оиларо низ арзёбӣ намуданд.

Баъд аз иштироки омӯзгорон дар семинарҳои илмӣ – назариявии баргузоргардида ва гузаронидани суҳбат бо онҳо равшан гардид, ки иштирокчиён аз он хеле хуб баҳрабардорӣ намудаанд. Дар рафти суҳбат мо тариқи зер суолгузорӣ намудем:

1. Шумо то ин муддат дар ягон семинари илмӣ – назариявие, ки ба тарбияи худшиносӣ бахшида шуда бошад, ширкат варзида будед?

Ҷавоб: аз 42–нафар иштирокчиёни семинари илмӣ – назариявӣ ҳама (100%) ҷавоби якхела доданд: **не.**

2. Баргузории чунин семинари илмӣ-назариявӣ дар амалӣ кардани вазифаҳои тарбияи худшиносӣ дар хонандагон ва ҳамкори бо волидон дар ин ҷабҳа ба Шумо кумак карда метавонад ё не?

Ҷавоб: албатта, метавонад. Чунки мо ҳам аз ҷиҳати назариявӣ, ҳам аз ҷиҳати амалӣ маълумот гирифтем.

3. Розӣ ҳастед, ки чунин семинарҳои илмӣ – назариявие, ки марбут ба тарбияи худшиносӣ бошанд, ҳар сари чанд вақт гузаронида шаванд?

Ҷавоб: Ҳама ҷавоби қаноаткунанда доданд.

Бо мақсади амалишавии тарбияи худшиносӣ ва такмил додани донишу маҳорати омӯзгорон дар ин ҷода, мо истифодаи методи кори лоиҳавиро ба роҳ мондем. Тибқи пешниҳоди мо ҳар як омӯзгор марбут ба худшиносӣ бояд дониш ва малакаҳои хуби педагогиро нишон медод. Ҳангоми иҷрои кори лоиҳавӣ омӯзгорон тибқи мақсаду вазифаҳои пешниҳодгардида оид ба тарбияи худшиносӣ дар раванди таълими фанҳои гуманитарӣ андеша, таклиф ва дархостҳои худро пешниҳод

намуданд, ки онҳо чунинанд: вобаста ба тарбияи худшиносӣ дастур ва ё китоби алоҳида мешуд, дар китобҳои таълими ҷой намудани мавзуҳо доир ба худшиносӣ ва монанд ба инҳо. Агар ба ин масъала сатҳӣ назар намоем, чунин ба назар мерасид, ки тарбияи худшиносӣ як омили муқаррарӣ ва оддист, вале дар асл он аз омӯзгору волидон таъсиррасонии мақсадноки тарбиявӣ, таълимиро бо истифодаи дониши ҳаматарафа, таҷрибаи бойи педагогӣ ва корбарии мунтазами, арзишманд, такмилу тарғийрдиҳии роҳу усулҳои таъсиррасониро тақозо дорад.

Ҳамин тавр, мо бо ҳамроҳи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ, ки дар муассисаҳои пойгоҳи таҳқиқотии худ ҳамчун иштирокчии кори озмоишӣ ҷалб намуда будем дар якҷоягӣ модули (амсилаи) ташаккули худшиносию худогоҳии миллии хонандагон ва роҳҳои баланд бардоштани онро технологияи педагогӣ пешниҳод намудем.

Дар расм нишондиҳандаи ташаккули худшиносии хонандагонро бо истифода аз воситаҳои мавҷуда, мо чунин амсиларо таҳия намудем (Расми 1).

Муҳтавои асосии методи лоиҳавӣ ба ҳалли мушкилоти тарбияи худшиносӣ, омӯхтани донишу малакаҳои марбути масъалаи мазкур ва роҳҳои равона кардани таваҷҷуҳи омӯзгорони дар озмоиш иштирок карда буданд. Фаъолият намудан дар методи лоиҳавӣ бо ҷидду ҷаҳд, шавқу рағбат ва фаъолияти омӯзгорон ҳамчун фаъолияти пайгирона ба эътибор гирифта мешаванд. Муҳтавои он ба кори тарбияи худшиносӣ равона ва мувофиқ аст.

Ба ҳамин минвол, методи лоиҳавӣ иҷрои вазифаҳои таълимӣ – озмоишӣ ва таълимӣ – тарбиявиро барои иҷро намудан имконият медиҳад. Арзишмандии методи лоиҳавиро чунин баҳо додан мумкин аст.

ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСӢ

Технологияи худшиносӣ

Тарзу усули дуруст ба роҳ мондани сӯҳбат, мубоҳиса, ташкили самараноки конференсияҳо семинарҳо, мизҳои мудаввар, шабнишинӣ, шабҳои саволу ҷавоб, ҷашнгирии рӯзҳои таърихӣ, идҳои миллӣ, чорабиниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, мизи муддавар, семинарҳои илмӣ-методӣ, кори лоиҳавӣ ва ғайраҳо

Раванди фаъолноккунии худшиносӣ дар хонандагон

ҳуқуқие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба баланд бардоштани сатҳи сифатҳои ахлоқӣ, тарбияи ҳисси худшиносии миллии шаҳрвандон қабул карда шудаанд, дар ҷараёни таълимӣ фанҳо коркард намоянд. Ҳамчунин, истифодаи технологияҳои педагогӣ дар раванди таълиму тарбия барои ташаккули худшиносии шахсияти хонанда, чорабиниҳои таълиму тарбиявии беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, ҳамкорӣ бо волидон одамони баруманду шинохта ва ғайра

Воситаҳои ташаккулдиҳандаи худшиносӣ

Ҳамкории муассисаҳои таълими бо оила барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият, батанзим дарории ҳамкории коллективҳои педагогӣ, ҳамкории муассисаи таълимӣ бо дигар сохторҳо, маълумоти нав ва ахбороти илман асосноккардашуда вазифаҳоро комил гардонидан аз нигоҳи
- иҷтимоӣ
- психологӣ
- педагогӣ

Расми №1. Нишондиҳандаи ташаккули худшиносии хонандагон бо истифода аз воситаҳои мавҷуда

Якум, воситаест, ки худи омӯзгор ба ҳалли ин қазия пешакӣ ҳаматарафа омода мегардад, роҳу усул, мисолу далелҳои эътимодбахшро ҷустуҷӯ менамояд ва методу воситаҳои самараноки кори тарбияро дар асоси нақшаи муайян амалӣ менамояд, ҳамчунин, хонандагон дар асоси фаъолияту корбарии мақсадноки омӯзгор тавассути омӯзиши силсилавӣ ва минбаъд бо иштироки фаъолона дар маҳфилҳои фаннӣ, корҳои берунзсинфию беруназмактабӣ, дар хусуси худшиносӣ донишҳои нав гирифта, худро ба талаботи замони муосир ва ҳаёти ҳаррӯза омода менамоянд.

Дуюм, методи лоиҳавӣ дар раванди кори таълимӣ – тарбиявӣ, ки он хусусияти аз худ намудани дониш, маҳорат, малака ва истеъдоди суханварию ташаккулёбии нутқи шифоҳию хаттӣ, бойгардонии ҷаҳони маънавию ҷаҳонбинии хонандагонро таъмин менамояд.

Зимни амалигардонии талаботи методи лоиҳавӣ хонандагон тавассути малакаи мустақилона кор кардан ва тадриҷан бо маводи таълимие, ки марбут ба худшиносианд, эҷодкорона муносибат намуданро меомӯзанд.

Хонандагон ба муҳтавои асосии мафҳум ва раванди худшиносӣ тадриҷан сарфаҳм рафта, онро дар амал татбиқ карда метавонанд. Гузашта аз ин, хонандагон ба мустақилона баён намудани афкори хеш омода гардида, дониш, маҳорат ва малакаи зарурии марбут ба худшиносиро доро мегарданд, ба аҳаммият ва услуби гуногунандешӣ оид ба масъалаи худшиносӣ сарфаҳм мераванд.

Барои боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ мо якчанд машғулиятҳои амалиро мавриди ташкилу баргузорӣ, таҳлилу натиҷагирӣ ва хулосабарорӣ қарор додем. Дар навбати аввал, вазифаи асосии ин гуна машғулиятҳо мусоидат намудан ба бедору мустаҳкам намудани шавқмандии хонандагон баҳри аз худ намудани донишу тасаввурот оид ба худшиносӣ буд. Ба система даровардани донишу малакаҳое, ки барои ташаккули худшиносӣ заруранд, ба роҳ монда шуд.

Дар рафти корбарӣ, яъне раванди азхудкунии маълумот бо хонандагон, оид ба худшиносӣ ва роҳҳои дарку азбарнамоии он диққати асосӣ дода шуд. Ҳангоми омӯзиши дониш, малака, дарки мафҳум ва ҷаҳони маънавии хонандагон, асосан таваҷҷуҳи мо ба омӯзгорон буданд, ки онҳо ба масъалаи мазкур диққати зиёд диҳанд. Омӯзгоронро мебояд донишу маҳорати тахассусиашонро ба ин кор сафарбар намуда, ворисони арзандаи ҷомеаи кунуниро бояд ба воя расонанд. Дар ин робита, тавассути раванди таълим хонандагонро ҳатман бо таърихи гузаштаи халқи тоҷик, адабиёт, маданият, санъат ва расму оинҳои миллии ниёгон ва дар муқоиса бо ҳаёту маданияти замони муосир, алалхусус, Тоҷикистони соҳибистиқлол шинос намудан хеле муҳим аст. Гузашта аз ин, омӯзгорони ин зинаи таҳсилот (асосӣ ва умумӣ) оид ба худшиносӣ, дониш ва малакаҳои баланди педагогию психологиро доро гаштанд ва дар тарҳрезию корбаст намудани ин масъалаи барои хонандагон ниҳоят муҳимму зарурӣ маҳорати баландро мавриди истифода қарор диҳанд.

Ба ақидаи мо, ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ тадриҷан роҳи аз сода ба мураккаб гузаштанро тақозо дорад, зеро тарбияи он кори якрӯзаю яксола нест. Расидан ба ин мақсад, аз омӯзгор кори басо сангину доманадорро тақозо дорад. Ин тарзи корбарӣ бештар барои бошуурона фаҳмида гирифтани масъалаи худшиносӣ мусоидат намуда, барои бартараф намудани баъзе мушкилоти пешомада кумак мерасонад. Ҳамчунин, ба фаҳмидани баъзе хатогиҳо ва шубҳаи хонандагон дар мавриди ибрози ақида (ба таври шифоҳӣ ва хаттӣ ё баҳсу мунозираҳо, тавассути ёрии омӯзгор) ба инкишофи нутқи мураттаби хонандагон мусоидат менамояд. Дар ин самт аз корҳои беруназсинфӣ истифода намудан ба манфиати кор аст. Яке аз вазифаҳои кори таҷрибавӣ–озмоишӣ ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ ҳамчун омили асосии ҷалб намудани хонандагон ба ҳаёти воқеӣ ва дар онҳо тарбия намудани худшиносӣ мебошад.

Бо мақсади боз ҳам бо муваффақият ва шавқовар гузаштани мазмун ва мундариҷаи як машғулияти беруназсинфӣ доктори имҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Салим Мирзоевро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №41-и шаҳри Кӯлоб даъват намудем. Устод Мирзоев саравaл дар бораи таърихи гузашта ва ниҳоят бою ғанӣ будани мероси шоирону адибон, мутафаккирону олимони соҳаҳои мухталифи илм аз тарафи ниёгонамон маълумоти муфассал доданд. Сипас, дар хусуси худшиносӣ ва аҳаммияти он барои хонандагон баёни андеша карданд. Чӣ гуна ва бо кадом роҳҳо соҳиби аҳлоқи ҳамида ва хислатҳои нек гардидан, худшиносу худогоҳ буданро аз диди педагогӣ ва дар заминаи таҷрибаи ҳаётӣ шарҳу эзоҳ доданд.

Мубоҳисаи мазкур ҷиҳати худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ ба хонандагон таъсири амиқ гузошт ва шаҳодати он бо шавқу завқи баланд гӯш кардан ва дар саволу ҷавоб фаъолона иштирок намудани хонандагон гардид. Профессор Салим Мирзоев тавассути як мубоҳисаи маърифатию тарбиявии беруназсинфӣ тавонист бо шарҳи таърихии рӯи кор омадани худшиносӣ ва сабабу зарурияти он маълумоти арзишманд диҳанд. Раванди ин мубоҳисаи намунавӣ ба хонандагон имконият дод, ки ба донистану амалигардонии сифати худшиносӣ ва худогоҳӣ майлу рағбат пайдо карда, аҳаммият ва манфиати онро дар ҳаёти минбаъдаи хеш эҳсос намоянд.

Дар намунаи низоми омодасозии хонандагон ба рафтору амали худшиносӣ аз методҳои фаҳмондадиҳӣ, мусоҳиба, мубоҳиса, тазаккури афкор, баёни мушкилот (проблема), навиштани ҷавоб ба савол, нақли хаттию иншоҳои мухтасар истифода бурда шуданд. Маҷмуи ин технологияҳо бисёр бамавқеъ ва мақсаднок дар рафти дарсҳо, чорабиниҳои беруназсинфӣ истифода гардиданд. Масалан, усули мубоҳиса, ки онро хонандагон низ дӯст медоранд, дар рафти дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ, ҳангоми даъват шудану ташрифи шахсони

хирадманду рӯзгордида ва олимони шинохта истифода гардиданд. Бо мақсади боз ҳам шавқовару беҳтар ба роҳ мондани тарбияи худшиносию худогоҳӣ, ташаккули ҷаҳони маънавӣ ва рушду нумуи қобилияти эҷодии хонандагон мо зимни гузаронидани озмоиш аз сабти видеоӣ, маводҳои таълимию тарбиявии компютерӣ, расмҳои ба мавзуъ мувофиқ ва амсоли инҳо низ истифода намудем. Усули таҳқиқотии омӯзиши тарбияи худшиносиро мо дар рафти дарсҳо ва иҷрои корҳои мустақилона, дар раванди иҷрои супориши хонагӣ ва беруназсинфӣ тарҳрезию корбаст намудем. Кори таҳқиқотӣ дар доираи ҷамъи хонандагон ҳангоми омодагӣ ба конфронсҳои адабӣ – бадеии мактабӣ, шабҳои саволу ҷавоб, вохӯрӣ бо чеҳраҳои шинохта ва монанд ба инҳо амалӣ карда шуд. Дар марҳилаи аввал чунин чорабиниҳо ба сомон расонида шуданд:

– ташкил ва гузаронидани дарсҳои намунавӣ ва таҳлилу натиҷагирӣ аз онҳо;

– ташкили дарс – экскурсия дар осорхонаҳо, мавзеъҳои таърихии маҳалли зист, табиат (албатта аз рӯи нақшаи тақвимӣ – мавзуӣ, ки дар шурои илмӣ–методии муассисаи таълимӣ тасдиқ карда шудааст);

– ба манзил – осорхонаи Шоири Халқии Тоҷикистон Саидалӣ Вализода рафта, бо духтари шоир, шоира Хосият Вализода вохӯрӣ ташкил карда шуд ва ғайраҳо.

Дар марҳилаи дуюм ва сеюм дар кори дастҷамъона бо омӯзгорон, хонандагон ва волидони онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб конфронсҳои адабӣ-бадеӣ ва шабҳои саволу ҷавоб ташкилу баргузор гардиданд, ки бо қувваи ҳамаи иштирокчиёни чорабиниҳо машварату маслиҳатҳои судбахш ташкил карда шудаанд. Аз ҷониби мо, дар шакли саволу ҷавоби шифоҳӣ, пурсиш дар бораи муҳиммияти худшиносӣ ва нақши он дар ҳаёти оянда гузаронида шуданд.

Пурсиши гузаронидашудаи мо мушаххасан собит намуд:

– ба роҳ мондани машғулиятҳои ба талаботи давр ҷавобгӯ ва дар асоси истифодаи техникаи муосири ба роҳмонда таваҷҷуҳи хонандагонро оид ба худшиносӣ зиёдтар ҷалб карда метавонад;

– дарсҳои ба масъалаҳои худшиносӣ бахшидашуда завқу рағбати онҳоро барои беҳтар аз бар намудани маводи таълимӣ зиёд мегардонанд;

– мавзуъҳое, ки дар онҳо дар хусуси худшиносӣ сухан меравад, ба ҷаҳони маънавии хонандагон таъсир расонида, дар ташаккул додани ҷаҳонбинии онҳо мусоидат менамояд;

– тарбияи худшиносӣ ба афкори хонандагон таъсир расонида ба ҳисси инсондӯстии онҳо равнақ мебахшад;

– дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон заминаи асосиест барои ба воя расонидани фарзандони содиқи Ватан;

– хонандагон тамоми хислатҳои ҳамидаи инсониро дар вожаи худшиносӣ дарк намуданд;

– худшиносӣ ба хислату рафтори хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъсир расонида, онҳоро ба роҳи росту дурусти ҳаёт раҳнамун месозад.

Дар ҳақиқат, дар муассисаҳои таълимие, ки омӯзгорони донишманду соҳибтаҷриба дар ҳамкорӣ бо волидон фаъолият мекунанд, дар ростои ба роҳ мондани тарбияи худшиносӣ муваффақ ҳастанд. Дар дарсҳои чунин омӯзгорон имконияти ҳақиқии дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон тавассути ҷамъбасту хулосабарорӣ аз мавзуъҳо (новобаста аз фанҳои таълимӣ) фароҳам меояд. Хонандагон дар рафти дарсҳо ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ робитаи таҳсилу тарбияро бо ҳаёт мебинанд ва аз дигар ҷиҳат моҳияти онҳоро эҳсос менамоянд. Ҳангоми иштирок дар корҳои беруназсинфии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосии шаҳр ва ноҳияҳои минтақаҳои Кӯлоб, мо оид ба раванди дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон баҳои арзишманд дода тавонистем. Ҷамъбасти корҳои беруназсинфии хонандагон бевосита барои гузаронидани

конфронси хотимавӣ ва хулосабарорӣ ба итмом расиданд ва натиҷаи он то ба кадом дараҷа дониш омӯхтану ташаккул ёфтани ҷаҳони маънавии хонандагонро аз рӯи меъёрҳои зерин муайян карда метавонад:

– болоравии дараҷаи азхудкунии дониши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ марбут ба масъалаҳои худшиносӣ;

– васеъ ва мустаҳкамшавии доираи донишҳои назариявии хонандагон вобаста ба сифати худшиносӣ;

– зиёдшавии майлу рағбати хонандагон ба дарк ва фаҳмишу амалигардонии мафҳуми худшиносӣ;

– тағйиру такмилёбии сатҳи фаҳмиши назариявии хонандагон оид ба фаъолияти амалии онҳо (иҷрои вазифаҳо, азхудкунии мавзуъҳо, натиҷагирӣ аз онҳо, муайянкунии мушкилот ва бартарафсозии онҳо дар ин раванд ва ғайраҳо);

– болоравии сатҳу сифати донишандӯзии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ;

– ташаккул ёфтани ҷаҳони маънавии хонандагон марбут ба сифат, хусусият ва зуҳуроти худшиносӣ;

Тибқи натиҷаҳои ҷамъбасти марҳилаи якум (дар синфҳои 5 – 8 – и муассисаҳои пойгоҳӣ) ва марҳилаи дуюм (дар шакли фаъол дар синфҳои IX) аз дониши хуби хонандагон, ки дар оянда аз онҳо шахсиятҳои баору номуси Ватан ба воя мерасанд дарак медод.

Муҳиммияти таълими мавзуъҳо бахшида ба худшиносӣ дар он аст, ки бояд ҳамаи дониш, маҳорат ва малакаҳои омӯхташуда, дар рафти ҳаёт мавриди истифода қарор дода шаванд. Омӯзгорон, хонандагон ва волидони муҳассилини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми мустақилона аъзо шудан ба китобхонаи муассиса (тавассути маслиҳату машварати омӯзгор), деҳот, ноҳиявию шаҳрӣ кӯшиш намуданд, дониши худро ҳаматарафа сайқал дода, мазмун ва сифати онро баланд бардоранд, вобаста ба мазмун ва мундариҷаи мавзуъ аёният омода намуда, адабиёти иловагиро интихоб карда, онҳоро сари вақт мутолиа

намоянд. Омӯзгорон метавонанд аз рӯи аёниятҳои омоданамудаи худ (расму мусаввараҳо, лавҳаҳо, ахбор, маълумоти диаграммавию ҷадвалӣ, иншоҳои хусусияти ахборию маълумотдошта, ҳикояҳои нақлмонанд ва монанди инҳо)-ро дар ҷараёни дарс ба сифати аёният самаранок истифода намоянд.

Дар раванди кори таҷрибавӣ – озмоишии гузаронидаи мо равшан гардид, ки аксарияти хонандагон аз мавзуъҳои таълимии самти худшиносидошта хулоса бароварда, онро ба таҷрибаҳои ҳаёти худ вобаста намуда, маҳорати хулосаю муқоисакунии худро инкишоф доданд. Маълум гардид, ки 10 % -и хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) баъди мутолиаи матнҳо ва тавассути бароҳмонии саволу ҷавоб аз ҷониби омӯзгорон дар ҷараёни дарс аз фанҳои гуногуни таълимӣ ба худшиносӣ диққати ҷиддӣ дода, аз матни хондашуда хулосабарории дуруст намуданд. 23 %-и дигар супоришҳои таълимиро хуб иҷро карданд. 30 %-и онҳо ба таври қаноатбахш хулосабарорӣ карданд ва 26 %-и онҳо танҳо бо ёрию мадади бевоситаи омӯзгорон ба мақсад ноил гардиданд. 11 %-и хонандагон дар ҷамъбасту хулосабарорӣ душворӣ кашиданд.

Дар асоси санҷиш ва таҳлили фаъолияти таълимии хонандагони МТМУ-и шаҳру ноҳияҳо дурустии интихобу пешбурди корҳои ҷустуҷӯйи таҳқиқотиро аниқ намудем. Ҳангоми пурсиш ҷавобҳои хонандагон, мувофиқ ба саволҳои мо ҷавобгӯ буданд, ки ин аз дарки масъалаи асосӣ – рушди худшиносӣ зери таъсири фаъолияти таълимӣ шаҳодат медиҳад. Ташкил ва ба роҳ мондани конфронсҳои адабӣ – бадеӣ, гузоришу баромадҳои хонандагон тавассути маърузаҳо дар маҳфилҳои фаннӣ ва чорабиниҳои умумимуассисавӣ рафти ташаккулёбии худшиносиро тасдиқ мекарданд. Ин амал гувоҳи он аст, ки пешниҳодҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба баланд бардоштани сатҳу сифати дониши хонандагон ва дар руҳияи худшиносию худогоҳии миллӣ ва эҳсоси

ватандӯстию ватанпарварӣ тарбия намудани онҳо тадриҷан амалӣ шуда истодаанд.

Ҳамин тавр, вазъи тарбияи худшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти шаҳру деҳот ва фаъолияти касбии омӯзгорону волидон самаранокии шароитҳои педагогиро дар ҳамкорӣ таъмин мегардониданд, инчунин самарабахшии худро нишон доданд. Дар зербоби оянда натиҷаҳои умумии корҳои таҷрибавӣ-санҷишӣ зери таҳлили оморӣ оварда мешаванд

2.2. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ доир ба тарбияи хонандагон дар руҳияи худшиносӣ

Тарбияи худшиносии хонандагон вазифаи муҳим ва аввалини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва падару модарони хонандагон маҳсуб меёбад.

«Табиист, ки ҳар ҷомеа дар тарбия ва таълими насли наврас ва умуман, шаҳрвандон таъсири худро мегузорад. Давлат, ки ба ин манфиатдор аст, «мактабу маориф, таълиму тарбияро самти стратегии худ қарор медиҳад ва тарбияи шаҳрвандонро зери назорат мегирад»[72,с.123].

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҳамкорӣ бо оила яке аз заминагузорони боэътимоди тарбияи худшиносии хонандагон баъд аз муассисаҳои томактабӣ ва синфҳои ибтидоӣ дониста мешаванд. Дуруст аст, ки нишонаҳои аввалини худшиносӣ дар айёми томактабӣ, зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ҳарчанд дар шакли оддӣ ҳам бошад, дар оила сарчашма мегирад. Онро минбаъд дар муассисаҳои таълимию тарбиявӣ падару модарон ва мураббияҳо тавассути хондану нақл намудани мазмуни афсона, панду ҳикматҳо, тасвир намудани расмҳо, бозиҳои шавқовари хусусияти тарбиявидошта ва монанд ба инҳо такмил

медиҳанд. Баъдан дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва таҳсилоти миёна ва умумӣ ин раванд тақвият меёбад. Ҳар он хонандагоне, ки ҷаҳони маънавии бой ва хулқу атвори ба талаботи давр ҷавобгӯ доранд, бо ирода, ростқавлу масъулиятшинос ва дар оянда пайи ободию осудагии марзу буми Ватану диёр бошанд, омода гардида, минбаъд онҳо метавонанд тафаккури эҷодии худро сайқал дода, сифатҳои олии инсонии худро ташаккул диҳанд ва ба манфиати Ватану миллати хеш садоқатмандона хизмат намоянд. Дар тарҳрезӣ ва амалӣ гардидани ин хислатҳои нек, бахусус, дар рушд додану ташаккул ёфтани шахсияти хонандагон нақши омӯзгор басо созгор аст.

«Аз ҷониби дигар, ҳеҷ мумкин нест, ки вазифаҳои тарбия ва таълим аз вазифаҳои тарбияи шаҳрвандон, ки давлат назди худ мегузорад, ҷудо бошад. Махсусан, агар давлат миллӣ бошад ва онро кадрҳои миллӣ идораю сарварӣ намоянд. Тоҷикистон як ҷумҳурии муқаррарӣ набуда, пеш аз ҳама, давлати миллист, бо тамоми муқаддасот, рамзҳо ва рукнҳои давлатдориаш, аз як тараф, барои офаридани педагогикаи миллӣ замина мегузорад ва аз тарафи дигар, тамоми шароитҳоро баҳри тарбияи насли наврас муҳайё созад» [72, с. 5].

Вазифаи аз рӯи мавзуъ, мақсад, вазифа ва фарзияҳои таҳқиқотии диссертатсионӣ мушаххасан муайян намудани дараҷаи дониш ва малакаҳои назариявии хонандагон дар ҷодаи худшиносӣ – донистани таърихи гузашта ва кунунии хеш, муҳаббат ва самимияту эҳтироми хос доштан нисбат ба сарзамини аҷдодӣ, эҳтиром ба халқу миллатҳои кишвари худ ва кулли миллатҳои бурунмарзӣ, соҳибият доштан ба ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва амсоли инҳо, ки шаҳодати худшиносии ҳар як хонанда маҳсуб меёбад ва дар ҳаёти рӯзмарраашон мавриди истифода қарор мегирад, аз ин рӯ, мо оғози кори таҳқиқотиро бо омӯзгорону хонандагон тавассути анкета (саволнома) ба роҳ мондем. Муҳтавои асосӣ аз муайян намудани ақидаи омӯзгорон ва дараҷаи донишу фаҳмиши хонандагон нисбат ба худшиносӣ дар омоданамоии низоми

кори самарабахши МТМУ-и пойгоҳӣ иборат мебошад. Дар пурсише, ки тавассути саволнома мавриди истифодабарӣ қарор гирифт, 42-нафар омӯзгорони фанҳои таълимии мухталиф иштирок намуданд. Сараввал, пурсиши анкетавиро аз омӯзгорон оғоз намудем, ки онҳо аз чунин саволҳо иборат буданд:

Саволи аввалин дар пурсишнома:

1. Ба андешаи Шумо дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон чи зарурият дорад?

Аз посухдиҳандагон тавассути анкета 89,6 % ҷавоби «ҳа» ва 6,4 % ҷавоби «надорад» доданд ва 2,8 % чандон ҷавоби равшан дода натавонистанд ва 1,2 % умуман ҷавобе надоданд.

2. Дар оилаи Шумо низ ба тарбияи худшиносӣ диққат дода мешавад?

85,9% посухдиҳанда ҷавоби «ҳа», 7,4% ҷавоби «намедонам» ва 6,7% ҷавоби «не» доданд.

3. Кадоме аз Шумо дар овони мактабхонӣ дар хусуси худшиносӣ маълумоти мушаххас доштед?

Аз посухдиҳандагон 75,4% ҷавоби «маълумот надоштам», 22,4% «маълумот доштам» ва 2,2% ҷавоби «гоҳе аз муаллимонам мешунидам»-ро доданд.

4. Шумо мехоҳед, ки дар оянда тарбияи худшиносӣ дар маркази кори таълим бошад?

93,5 % посухдиҳандагон ҷавоби «ҳа» доданд, 4,5% ҷавоб доданд, ки «намедонам» ва 2% ҷавоб надоданд. Зиёда аз 95% омӯзгорон бар он ақидаанд, ки дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон барои ташаккули сифатҳои ахлоқӣ: сабру таҳаммул, андешамандӣ, ташаккули хаёлоту фазои фикрронӣ, мустаҳкам намудани хотира, қувваи ирода, ташаккули завқи зебоипарастӣ, ҳисси масъулият, мустақилият, боварӣ ба худ, эҳсоси Ватандӯстӣ ва меҳру садоқат доштан ба он, эҳтиром доштан

ба арзишҳои миллӣ ва амсоли инҳо нақш ва таъсири ниҳоят бузург дорад.

5. Вобаста ба зарурати ҷорӣ намудани соатҳои махсуси таълимӣ, вобаста ба таълиму тарбияи худшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (дар асоси барномаи таълимӣ) чӣ андеша доред?

84% ҷавоби «зарур медонам», 14,2% ҷавоби «намедонам», 1,2% ҷавоби «шарт нест» ва 0,6% ҷавоби «чизе гуфта наметавонам» - ро доданд.

Бештар аз 84%–и омӯзгорон чунин меҳисобанд, ки ворид намудани соатҳои таълимӣ дар барномаи фанҳои таълимии МТМУ ба мақсад мувофиқ аст. Гузашта аз ин, таҳлили пурсиши гузаронидашуда, тавассути саволномаҳо ва пурсишномаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки на ҳамаи омӯзгорон худ ба мафҳуми худшиносӣ дар сатҳи зарурӣ шинос ҳастанд ва дониши устувору барои истифодабарӣ мувофиқро надоранд. Дуруст аст, ки як зумра омӯзгорон, барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон то дараҷае саъю кӯшиш ба харҷ медиҳанд, лекин дараҷаи савияи дониш ва малакаи онҳо тақвиятро тақозо дорад.

Ба ақидаи мо, зарурат пеш меояд, ки аз ҷониби кормандони филиали муассисаи давлатии Донишкадаи такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи минтақаи Кӯлоб семинарҳои илмӣ – методии кӯтоҳмуддат марбути масъалаи мазкур ташкил ва гузаронида шаванд.

Аз шумораи пурсидашудагон 89,8% дар назди кормандони Филиали муассисаи давлатии Донишкадаи такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маорифи (ДТИБКСМ) шаҳру минтақаи Кӯлоб тавассути ба роҳ мондани курсҳои кӯтоҳмуддат ба масъалаи худшиносӣ марбутбударо мехоҳанд ва кӯшиш менамоянд, то ин, ки роҷеъ ба ин масъала зиёдтар маълумот дошта бошанд.

Тибқи талаботи пурсиши омӯзгорон, ки дар муассисаҳои умумӣ ва зерсохтори он таҳсилоти асосии шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб (дар мисоли МТМУ-и №41-и шаҳри Кӯлоб, № 55–и ноҳияи Восеъ ва №23–ин оҳияи Темурмалик) фаъолият доранд, пурсиши анкетавӣ гузаронида шуданд.

Дар пурсиш 62 нафар омӯзгорони фанҳои таълимии гуногун иштирок намуданд, аз онҳо 24 нафар дар МТМУ-и шаҳри Кӯлоб ва 38 нафар дар МТМУ-и ноҳияи Восеъ ва ноҳияи Темурмалик) кор мекунанд. Дар пурсиш бо истифода аз саволҳои зерин ба омӯзгорон муроҷиат намудем:

1. Дониш ва маҳорати касбии омӯзгории Шумо дар раванди тарбия ва ташаккули худшиносии хонандагон кумак карда метавонад?

Ҳамаи омӯзгорон ҷавоби «ҳа» 100 % доданд;

2. Шумо дар тарбияи худшиносӣ бештар кадом мавзуъҳоро асосӣ медонед?

Омӯзгорон чунин ҷавоб доданд: 42,3% истифодаи мавзуъҳои ватандӯстию ватанпарварӣ, 9,2 % мавзуъҳои бахшида ба ахлоқи ҳамида, 6,2% тарбияи ростию ростқавлӣ; 8,5% оид ба Ватан ва ҳимояи марзу буми он, 17 % мавзуъҳои оид ба ҳурмату эҳтироми халқу миллати худ ва қавму миллатҳои бурунмарзӣ, 10% донистани таърихи гузаштаи миллату аҷдоди худ ва 2,8 % ҷавоби муайян дода натавонистанд. Дар маҷмуъ 46,8 %- омӯзгорон ҷавоби дуруст гардонида тавонистанд.

Бо мақсади муайян кардани фикру мулоҳизаҳо вобаста ба зарурати корбандӣ намудани мавзуъҳои оид ба тарбияи худшиносӣ дар раванди таълим ба омӯзгорони МТМУ саволҳои зерин пешниҳод карда шуд:

1. Дарки бошууронаи мафҳуми худшиносӣ ба ҷаҳони маънавии хонандагон таъсир расонида метавонад?

83,6 ҷавоб доданд «метавонад», 10% ҷавоби «намедонам»- ро иброз намуданд ва 6,4% ҷавоби аниқ надоданд. Ҳангоми таҳлили

натиҷаҳои пурсиш тавассути саволнома аниқ карда шуд, ки зиёда аз 16% омӯзгорони МТМУ бо сабаби мавҷуд набудани соатҳои муайян доир ба тарбияи худшиносӣ дар нақшаву барномаҳои таълимӣ ва надонистани методикаи истифодаи он, дарсу машғулиятҳои таълимию тарбиявиро ба дараҷаи даркорӣ гузаронида наметавонанд.

Ба ақидаи мо, омилҳои асосӣ барои баланд бардоштани сифати кор оид ба тарбияи худшиносӣ инҳоянд:

– дар алоҳидагӣ вобаста ба фанни таълимӣ ҷудо нашудани мавзуъҳои мушаххас вобаста ба худшиносӣ;

– дар барномаҳои таълимӣ ворид намудани соатҳои муайян дар доираи тарбияи худшиносӣ;

– ба мушкилот рӯ ба рӯ гардидани омӯзгорон зимни таълими мавзуъҳо, бахусус, ҳангоми ҷамъбаст ва хулосабарорӣ намудани маводи таълимӣ.

2. Шумо дар ҷараёни дарсҳо ё дар маҳфилҳои фаннию машғулиятҳои беруназсинфӣ мақсад, вазифа ва мазмуни худшиносиро ба хонандагон ба таври даркорӣ меомӯзонед?

Онҳо чунин чунин ҷавобро пешниҳод намуданд:

«ҳа»-53,5 %

«баъзан»-44,4%

«не»-2,1%

Нишондиҳандаи дараҷаи дониш, маҳорат ва малаки худшиносии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия бо истифодаи маҳфилу семинарҳо ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ то гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Нишондиҳандаи дараҷаи дониш, маҳорат ва малаки худшиносии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия, маҳфилу семинарҳо ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ то гузаронидани

кори таҷрибавӣ – озмоишӣ дар ҷадвал ба шакли зайл ифода карда шудаанд.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаи дараҷаи дониш, маҳорат ва малакаи худшиносии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия

Дараҷа	**Шумораи умумии омӯзгорони ба кори таҷрибавӣ – озмоишӣ ҷалб гардида 84 -н 100 (%)- ташкил медод.**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 50 нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 34 нафар**
Дараҷаи 4– баланд	0 %	0%
Дараҷаи 3 – кифоя	12,9%	24,5%
Дараҷаи 2 – суст	62,9%	42,4%
Дараҷаи 1 – сифрӣ	24,2%	33,1%

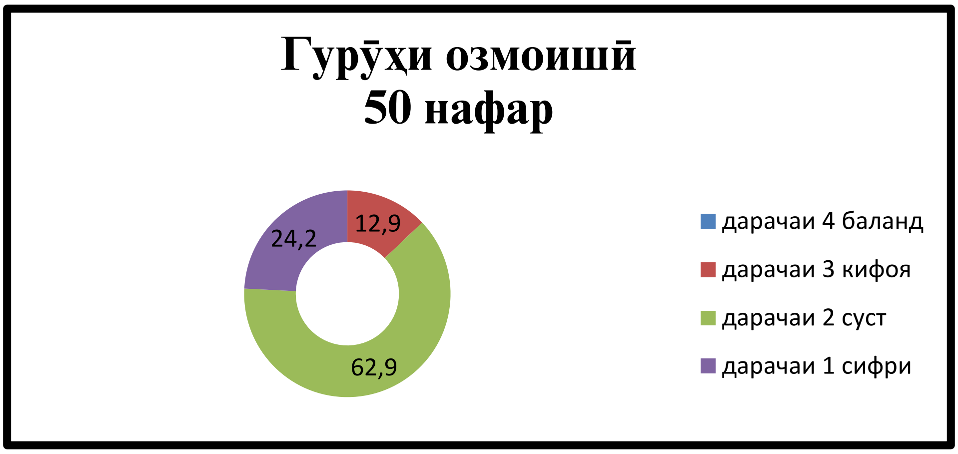

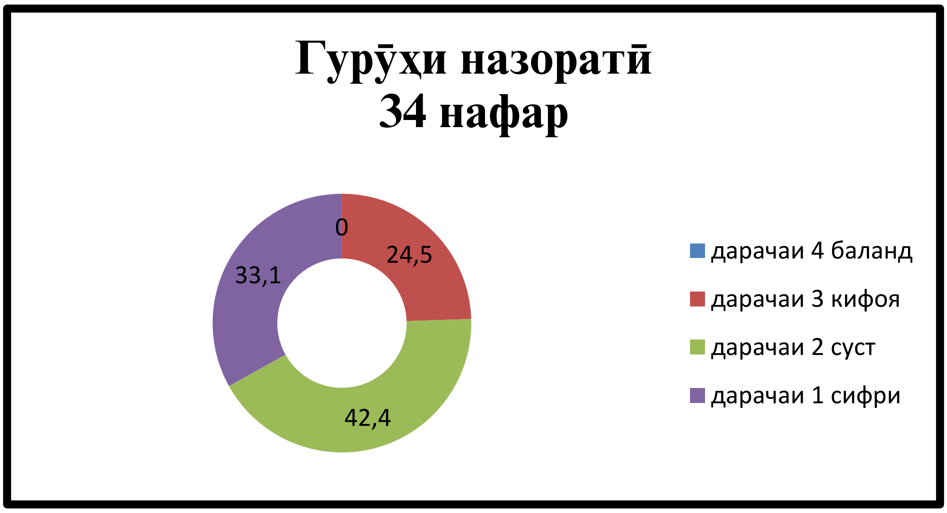

Расми 1. Нишондиҳандаи дараҷаи дониш, маҳорат ва малакаи худшиносии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия

Аз натиҷаи таҳлили посуххои омӯзгорони МТМУ бармеояд, ки аксарияти онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгорӣ ба масъалаи тарбияи худшиносӣ чандон диққат надодаанд ва ё барои аз бар кардани ин масъала беаҳаммиятӣ зоҳир кардаанд. Дар натиҷа омӯзгорон метавонад дар тарбияи рӯҳияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба душворӣ дучор меоянд.

Аз суҳбати мо бо кормандони Филиали муассисаи давлатии ДТИБКСМ дар минтақаи Кӯлоб маълум гардид, ки дар барномаҳои курси такмили ихтисоси омӯзгорони соҳаи маориф низ оид ба таълиму тарбияи худшиносӣ соатҳои назариявию амалӣ ҷудо карда нашудааст ва дар нақша ва барномаи таълимӣ дар ин хусус ишорае нарафтааст. Зимни шарҳи натиҷаҳои пурсиш бо саволномаҳо муайян гардид, ки бисёре аз омӯзгорони фанҳои таълимӣ усулҳои тарбияи худшиносии хонандагонро мубрам намедонанд, аниқтараш дар бароҳмонии ин намуди кори тарбия душворӣ мекашанд.

Дар ҷараёни суҳбат бо омӯзгорон чунин саволҳо пешниҳод карда шуданд:

– Шумо кадом усулҳоро дар таълиму тарбияи худшиносии хонандагон истифода мебаред?

Омӯзгорон усулҳои зеринро номбар карданд: вохӯрӣ бо собиқадорони меҳнат, ташкили намоиши ҳунарҳои мардумӣ, шиносоӣ бо корҳои илмӣ – таҳқиқотии олимону муҳаққиқони ватанӣ, экскурсия, таҳияи нақли хаттӣ ва иштирок дар шабнишиниҳо, тамошои осорхонаҳо, хондану муҳокимаи маводҳо аз матбуоти даврӣ ва амсол ба инҳо. Ҷавобҳои додашуда чандон қобили қабул ва каноаткунанда набуданд, зеро барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон танҳо ба экскурсия ба осорхонаҳои мактабӣ, таърихӣ – кишваршиносӣ, ташкили вохӯриҳо бо собиқадорони меҳнат, ҳунармандони халқӣ, кормандони васоити ахбори умум (рӯзномаю маҷаллаҳо, тамошои барномаи телевизионӣ, видеороликҳо, филмҳои мустанад, ҳуҷҷатӣ, ҷалб намудан

ба ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ) ва ғайраҳо мусбат арзёбӣ карда шуданд. Чунки дар рафти ин чорабиниҳо ва баъди онҳо мазмун ва мундариҷаи мавзуъҳои интихобкардашуда мавриди муҳокима қарор гирифта, дониши хонандагон васеъ ва пурра гардонида мешаванд.

Барои муайянсозии мақсаду вазифаҳои тарбияи хештаншиносӣ ва истифодаи шаклу усулҳои иҷрои ин вазифаҳо ба иштирокчиёни кори озмоишӣ – таҷрибавӣ чунин саволҳо пешниҳод гардиданд, онҳо таваҷҷуҳ ба масъалаи банақшагирии раванди омӯзиш ва азхудкунии ҷустӯҷуи натиҷаҳо саволҳои зерин пешбинӣ мешавад:

1. Чӣ тавр ва бо кадом шакл ва усулҳо Шумо натиҷаи самаранокро дар тарбияи худшиносӣ соҳиб шуда тавонистед?

2. Шумо аз кадом роҳу воситаҳо истифода бурдед ва кадоме аз онҳоро беҳтарин мешуморед?

3. Кӣ дар ҳақиқатан иҷрои корҳоро назорат ва ҳамоҳанг месозад?

Ба ақидаи мо, хонандагон ҳамон вақт метавонанд ба мафҳуми худшиносӣ шинос ва дар хусуси мундариҷаи ин вожа тасаввуроти аниқу пурра гиранд, ки агар ҳамаи ин усулҳо ва шаклҳои ташкили кор ба таври маҷмуӣ дар якҷоягӣ истифода карда шаванд. Дар асоси имкониятҳо ва сатҳи дониш ба хонандагон нақшаи корҳои эҷодӣ, корҳои мустақилона дар машғулиятҳои беруназдсинфӣ ва маҳфилҳои фаннӣ бо истифодаи воситаҳои ёрирасони техникӣ, хусусан, компютер, технологияҳои педагогӣ ва дигар воситаҳои мултимедиавӣ бо ёрию роҳбарии омӯзгорон иҷро ва пешниҳод карда шуда, арзишманд эътироф гардиданд.

Барои муайян намудани дараҷаи омодагии омӯзгорони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) дар самти тарбия намудани худшиносӣ дар хонандагон мо 42 нафар омӯзгорони (МТМУ) (деҳот ва шаҳр) – ро мавриди пурсиш қарор додем. Таҳлили натиҷаи саволномаҳо нишон медиҳад, ки на ҳама омӯзгорон ба омӯзиши ҳамаҷонибаи тарбияи

худшиносӣ ба пуррагӣ омодаанд. Бо саволи зерин ба онҳо муроҷиат намудем:

Шумо чӣ андеша доред, оё зарур аст, ки тарбияи худшиносӣ дар раванди таълими ҳама факултетҳои равияи омӯзгорӣ доштаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, (МТОК) инчунин, дар Филиали муассисаи давлатии ДТИБКСМ дар минтақаи Кӯлоб ва ҷумҳурӣ ба роҳ монда шавад?

Омӯзгорон вобаста ба саволи болоӣ чунин ҷавоб гардониданд: «ҳа»–83,9%; «намедонам» –7,1% ва «не»–1,9%. Дар маҷмуъ зиёда аз 71,8%–и омӯзгорони посухдода тасдиқ менамоянд, ки дониш ва малакаи дар рафти таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифташуда, барои пешбурди корҳо оид ба тарбияи худшиносӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қаноаткунанда нестанд.

Омӯзгорон чунин пешниҳод намуданд:

– таҳияи дастурҳои методӣ барои тарбияи худшиносии хонандагон (вобаста ба фанҳои таълимӣ);

– таҳияи дастурҳои методию тавсиявӣ дар асоси муносибати салоҳиятнок ба таълиму тарбияи хонандагон доир ба худшиносӣ;

– вобаста ба тарбияи худшиносии хонандагон таҳияи китобҳои нави дарсӣ;

– ба курсҳои Филиали муассисаи давлатии ДТИБКСМ дар минтақаи Кӯлоб ва ҷумҳурӣ ҷалб намудани омӯзгорони соҳибкасб ва салоҳиятманди МТМА барои дастрасии таҷрибаи пешқадами онҳо оид ба методу воситаҳои тарбияи худшиносӣ дар ҳамкории мактаб ва оила.

Таҳқиқот ва натиҷаҳои он нишон доданд, ки дараҷаи умумии омодагии омӯзгорони фанҳои таълимии МТМУ оид ба тарбияи худшиносӣ чандон баланд набуда, роҳу усулҳои тарбияи мазкур ба пешрафту тараққиёти давр комилан ҷавобгӯ нест.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва коллеҷҳои омӯзгорӣ ба омода намудани омӯзгорони оянда ба тарбияи худшиносии хонандагон махсус мавзуъҳое пешниҳод карда шаванд, ки талабот ва меъёрҳои умумиҷаҳониро қатъӣ риоя намоянд. Дар натиҷа, дар МТМУ ин вазъ ҳукмрон аст. МТМУ хонандагонро тавассути маводи таълимӣ ба таърихи гузашта, адабиёт, маданият, урфу одат ва расму оини ниёгон шинос гардонида, ҷаҳони маънавӣ ва ҷаҳонбинии сиёсию фарҳангии онҳоро боло мебардорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳои худ гуфтаанд: «Ҳар миллат ва ҳар халқ, хоҳ бузург бошаду хоҳ хурд, то худро нашиносад, эҳтиром накунад, таърих, фарҳанг ва суннатҳои худро надонаду қадр накунад, ҳеҷ гоҳ дар миёни миллатҳои дигар мақому манзалати шоён пайдо карда наметавонад» [184, с.12].

Дар таҳқиқоти илмии олимони соҳаи педагогикаи тоҷик М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода, Х. Афзалов, Т. Атахонов, Х. Раҳимов, А. Нуров, Қ. Қодиров, Д. Расулов, М. Иззатова ва чанде дигарон зикр гардидааст, ки миллати тоҷик соҳиби маданият, адабиёти ғанӣ ва таърихи бою ғанӣ ва арзишҳои фарҳангӣ буда, барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани наслҳои наврасу ҷавон имконияти фаровон дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асари илмии мукаммал дар бораи аҳаммият ва нақши худшиносӣ дар тарбияи хонандагони МТМУ кам ба назар мерасанд. Барои ба шакли муайян даровардани ақидаҳои мақсадноки муҳаққиқону мутафаккирони ватанӣ марбут ба худшиносӣ ва дар ҳамин равия тарбия намудани хонандагон, муаллимони фанҳои таълимӣ дастури амиқу самарабахшро соҳиб нагардидаанд.

Дар марҳилаи муқарраркунанда ё худ ташхисӣ кори таҳқиқотӣ барои санҷиш ва муайян кардани дониши умумии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти асосии №№15, 55-и ноҳияи Восеъ, №23-и ноҳияи

Темурмалик, №№16, 26-и н. Ховалинг, №№10, 16, н. Муъминобод ва №№3, 9, 40, 41-и ш. Кӯлоб санҷишро тавассути ба саволҳои зерин ҷавоби хаттӣ гирифтан ба роҳ мондем:

Саволи 1. Зери маҳфуми худшиносӣ чиро мефаҳмед?

Саволи 2. Ба фикри Шумо киро худшинос гуфтан мумкин аст?

Саволи 3. Кӣ (чӣ хел одам) худшинос шуда метавонад?

Саволи 4. Худшиносӣ аз куҷо ва аз чӣ сарчашма мегирад?

Саволи 5. Барои худшинос шудан чӣ бояд кард?

Санҷишҳои ба таври умумӣ гузаронидашуда, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии пойгоҳӣ чунин натиҷа дод: Аз 70 нафар хонандагони синфҳои 7 то 11-и МТМУ-и №№15, 55-и ноҳияи Восеъ танҳо 11,4% ва аз 26-нафар хонандагони синфи VII муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №23–и ноҳияи Темурмалик 10,3%, ва аз 68 нафар хонандагони синфҳои 7 то 11-и МТМУ-и №16, 26-и ноҳияи Ховалинг 11,7%, аз 52 нафар хонандагони синфҳои 7 то 11-и МТМУ-и №10, 16, ноҳияи Муъминобод 11,8%, аз МТМУ-и №3, 9, 40, 41-и шаҳри Кӯлоб, ки 213 нафар хонандаро фарогир буд, 13,7% ҷавоби қаноаткунанда гардониданду ҳалос.

Натиҷагирӣ аз донишу маҳорат ва малаки хонандагон роҷеъ ба руҳияи худшиносии хонандагони муассисаҳои пойгоҳии таҳқиқотӣ дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Чуноне, ки аз ҷадвали болозкр бармеояд, чор дараҷаи тасаввуроту донишҳои хонандагони МТМУ ташаккул ёфтаанд, ки кулли онҳо бо якдигар дар алоқамандӣ ҳастанд ва ҳар кадоме ки қаблӣ буд, ба таркиби он ворид шудани баъдиро ошкор месозад. Татбиқи амалии барномаҳои таълимӣ аз ҷониби омӯзгорон имконият медиҳад, то хонандагон раванди ба даст овардани малакаҳо, донишҳо ва маҳорату фаҳмишҳои ҷадидро ёд гиранд, инчунин, ба моҳияти асосии худшиноси сарфаҳм раванд ва худро ҳамчун худшиносӣ ҳақиқатан ҳам воқеӣ дарк намоянд.

Ҷадвали 2.

Натиҷагирӣ аз донишу маҳорат ва малакаи хонандагон роҷеъ ба руҳияи худшиносии хонандагони муассисаҳои пойгоҳи таҳқиқотӣ

№	Макони ҷойгиршавии МТМУ ва зинаи МТМА	Рақами МТМУ	Теъдоди пурсидашуда	Хонандагони синфҳо	Ҷавобҳо ба саволҳои пешниҳодшудаи хонандагон								
					якум	дуюм	сеюм	чорум	панҷум	дараҷаҳо			
										4	3	2	1
1.	н.ВосеъМТМУ-и № 15, 55	№ 15, 55	70	7-11	0, 2	0,1	0, 1	5	6	0	0	11,4	0
2.	н. Темурмалик МТМУ–и №23	№23	26	7	0	0,1	0, 2	4	6	0	0	10,3	0
3.	н.Ховалинг МТМУ-и №16,26	№16, 26	68	7-11	0, 2	0,2	0, 3	5	6	0	0	11,7	0
4.	н.Муъминобод МТМУ-и №10,16	№10,16	72	7-11	0, 2	0,3	0, 3	5	6	0	0	11,8	0
5.	ш.Кӯлоб МТМУ-и №3,9,40,41	№3,9, 40,41	213	5-9	0, 3	0,2	2	5	6	0	0,2	11,7	0

Ҳангоми муайянсозии омодагии хонандагон ба худшиносӣ дар МТМУ дар фаъолияти таълимиро муайян намудем, ки дар натиҷа, дараҷаи омодагии хонандагон ба таври зерин ҷудо карда шуданд:

Аз рӯи натиҷагирӣ барои дараҷаҳои 1, 2, 3, 4 ва 5 мо тавонистем ҷадвали дараҷаҳои донишу тасаввуроти хонандагони муассисаҳои таҳсилоти асосиро оид ба тарбияи худшиносӣ таҳия намоем (Нигаред ба ҷадвали №3).

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои дараҷаи омода намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар раванди фаъолияти таълимӣ вобаста ба тарбияи худшиносӣ

№	Дараҷаҳо	Нишондиҳандаҳои дараҷаи тарбияи худшиносӣ
	Дараҷаи якум суст	– надоштани маълумот оид ба муҳтавои худшиносӣ; – дониши хеле суст дар бораи худшиносӣ; – аз уҳдаи иҷрои супоришҳо мустақилона баромада натавонистан; – дар хусуси худшиносӣ дониши қаноатбахш надоштан; – дурусту бехато баён карда натавонистани афкори хеш оид ба мавзуъ; – таваҷҷуҳи хеле кам зоҳир намудан оид ба азхудкунии маводи таълимӣ. – надоштани дониши амиқ ва қобилияти сусти мустақилона роҳандозӣ намудани фикр; – қаноатбахш набудан дониши азбарнамуда ва ҷиҳати муҳтавои асосӣ; – дар рафти иброз намудани мазмун ва мундариҷаи мавзуъ ба яклухтии ифодашавии фикрҳо дуруст риоя карда натавонистан;
2.	Дараҷаи дуюм қаноатбахш	– вобаста ба мафҳум ва муҳтавои худшиносӣ тасаввуроти казоӣ ва қаноатбахш дорад; – ҳангоми муҳокимаронӣ фикрашро то андозае ифода мекунад (қаноаткунанда ё кофӣ); – дар сарфаҳм рафтан ба моҳияти масъала (мавзуъ)-и асосӣ андаке сустӣ дорад; – дар барои баёни афкор ва боварибахш хулосабарорӣ кардан мушкилӣ дорад.
3.	Дараҷаи сеюм омодагӣ	– қобилияти аз худ кардани маводи таълимӣ доштанд; – дарк карда тавонистани муҳтавои асосии мавзуъ; – сарфаҳм рафтан ба мазмун ва мундариҷаи мавзуъ; – ба ташаккули низоми малака, маҳорат ва дониш оид ба худшиносиро соҳиб будан; – оид ба худшиносӣ муносибати мусбӣ доштан дар раванди дарсҳо фаъолнокӣ зоҳир намудан;
4.	Дараҷаи чаҳорум хуб	– вобаста ба худшиносӣ дониши хуб дорад; – донишҳои аз бар намудаашро дар амал татбиқ карда метавонад; – дар ҷараёни баёни афкор мустақилият дида мешавад ва ифодаи андешаҳо бонизоманд; – хуб таҳлил ва хулосабарорӣ карда метавонад. – мавҷуд будани дониши пурра, ҳаматарафа ва мушаххасро вобаста ба худшиносӣ нишон медиҳад;
5.	Дараҷаи панҷум баланд	– дониш, маҳорат ва малакаи андӯхташуда ба меъёри (баланд) талабот ҷавобгӯ аст; – салоҳияти худро дар фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ эҷодкорона корбандӣ менамояд; – нутқи бурро, муассир ва беғалату равон дорад; – дар таҳлил ва хулосабарорӣ дониши баланд ва иродаи мустаҳкам дорад;

Чуноне, ки аз ҷадвали мазкур бармеояд чор дараҷаи тасаввуроту донишҳои хонандагони МТМУ ташаккул ёфтаанд, ки кулли онҳо бо якдигар дар алоқамандӣ ҳастанд ва ҳар кадоме ба таркиби он ворид шудани баъдиро ошкор месозад. Татбиқи амалии барномаҳои таълимӣ аз тарафи омӯзгорон имконият медиҳанд, ки хонандагон раванди ба даст овардани малакаҳо, донишҳо ва маҳорату фаҳмишҳои ҷадидро аз худ намоянд, инчунин, ба моҳияти асосии худшиносӣ сарфаҳм раванд ва худро ҳамчун худшиноси ҳақиқӣ донанд.

Ҳамин тариқ, дар зербоби боби мазкур натиҷагирӣ оид ба тарбияи худшиносии хонандагони МТМА бо ёрии далелҳои илмӣ, вобаста ба мазмуни маводҳои таълимии фанҳои мухталиф дар асоси принсипи пайдарпайӣ ва мунтазамӣ давра ба давра асоснок карда мешаванд. Раванди тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар марҳилаи аввал аз муаллим санъат ва маҳорати баланди касбӣ ва кордониро тақозо мекунад, зеро омӯзиши ҳар як мавзуъ ба ташаккулёбии руҳияи худшиносии хонандагон ва технологияи фаъолияти кории омӯзгорон алоқаманд мебошанд.

2.3. Натиҷагирӣ аз корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Вазъи босуръати тараққиёти илм ва технологияи замони муосир, бахусус, ҷомеаи кунунии мо ба мутахассисони соҳибилму соҳибхирад ва нававару ташаббускор, ватандӯсту худогоҳ, ки қобилияти касбӣ ва сатҳи сифати донишҳои хешро доимо сайқал, рушду такмил медиҳанд, сахт ниёз дорад. Тағйироти динамикае, ки дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ба амал меоянд, мавҷудияти муносибати гуногун ва ғайримуқаррарӣ ба раванди таҳсилот, тарбияи босифати педагогии мутахассису хонандагонро тақозо дорад. Талаботи рӯзафзун нисбат ба

таълими самарабахши хонандагон махсусан, хатмкунандагони зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва зерсохтори он таҳсилоти асосӣ (МТМА) торафт бештар мегардад, ки ин тақозои замони кунунӣ аст. Аз ин лиҳоз, талабот ба фаъолияти касбии омӯзгор ва сатҳи дониш, маҳорату малакаҳои хонандагон дар санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва барномавӣ – методӣ таҷассум ёфтаанд. Дар асоси дониш, маҳорату малакаҳои касбии омӯзгорон барои ҳар як ихтисос бо назардошти хусусиятҳои фанни таълимӣ ва усулҳои таълимӣ профессиограммаи касбӣ таҳия мегарданд инъикоси худро ёфтааст. Дар луғати энсиклопедии педагогӣ доир ба профессиограммаи омӯзгор чунин омадааст: «профессиограммаи омӯзгор – ин системаи талаботи оқилона ба малака, дониш, маҳорат ва сифатҳои шахсии коршиноси муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар бар мегирад».

Дар алоқамандӣ ба ин масъала педагоги рус Сластенин В.А. чунин ибрози ақида намудааст: «Хусусиятҳои шахсӣ ва педагогии омӯзгор бо эътиқоди ғоявӣ, сиёсӣ, идеологӣ, маънавӣ, ангеза барои кор, фаъолияти касбӣ, неруи эҷодӣ ва қобилияти татбиқ кардани онҳо ифода карда мешавад» [130, с. 60].

Ба андешаи мо ин хусусиятҳо маҳз ба профессиограммаи педагогӣ мутааллиқ мебошанд. Тибқи таҳлили стандартҳои давлатӣ нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ дар МТМУ чунин бармеояд, ки самти асосии тарбияи худшиносӣ аз инҳо иборатанд:

– ниёз ба таълим ва тарбияи худшиносӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии тарбияи ахлоқии хонандагон;

– қаноатмандии шахсии хонандагон, ки дар донишандӯзии онҳо зоҳир мегардад;

– дар асоси талаботи давр ба роҳ мондани худшиносӣ марбут ба хусусияту характери мавзуъҳои таълимии фанҳои таълимӣ ва шаклгирии руҳияи худшиносӣ дар алоқамандӣ бо ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсии хонандагон.

Омӯхтан ва таҳлили маводҳои таълимӣ махсусан, китобҳои дарсии фанҳои таълимӣ шаҳодат медиҳанд, ки барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон имконияти хеле фаровон мавҷуд аст. Бо вуҷуди фаровонии маводи таълимӣ дар МТМУ дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон ба таври зарурӣ бароҳ монда намешавад.

Ба андешаи мо, дар амалӣ намудани ин мақсад истифодаи роҳу воситаҳо ва методҳои фаъоли кори таълимию тарбиявӣ мавқеи хос дорад. Барои амалан татбиқ намудани ин раванд байни хонандагон ташкил ва гузаронидани шабҳои саволу ҷавоб, конференсияҳои умумимуассисавӣ, озмунҳо байни синфҳои мувозӣ ва муассисавӣ, таҳияи иншоҳои озмунӣ, вохӯриҳо бо падару модарон, пирони таҷрибаи зиндагидошта, кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва амсол ба инҳо молик ба аҳаммияти калони тарбиявӣ дар ҷодаи худшиносӣ мебошанд.

Дар марҳилаи муқарраркунанда – ташхису ошкор ва муайян гардид, ки на ҳамаи омӯзгорон дар рафти дарсҳо ба тарбияи худшиносии хонандагон диққати ҷиддӣ медиҳанд, зеро дар нақшаҳои таълимии МТМУ вобаста ба тарбияи худшиносӣ соатҳои алоҳида ҷудо нашудааст, инчунин худи омӯзгорон низ дар борои моҳияти худогоҳӣ, худшиносию хештаншиносӣ маълумоти зарурира доро нестанд, аз ҳамин сабаб ба тарбияи худшиносию худогоҳии хонандагон кам таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд.

Азбаски, тарбияи худшиносӣ дар омӯзгорони МТМА тафаккури интиқодӣ ва муносибати эҷодиро ба раванди кори таълимию тарбиявӣ талаб мекунад, бинобар сабаби надоштани донишҳои зарурӣ дар бораи тарбияи худшиносӣ омӯзгорони ба таҳқиқот ҷалбгардида низ ба саволҳои дар анкетабуда, ҷавобҳои амиқу мафассал дода натавонистанд;

Ҳангоми иҷрои корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ дар марҳилаи он ташаккулдиҳандагӣ мо чунин корҳоро ба анҷом расонидем, ки барои натиҷагирӣ аз кори таҳқиқотӣ мусоидат намуданд:

– ташкил ва гузаронидани суҳбату мубоҳисаҳо ҷиҳати худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ бо омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳо;

– фаҳмондадиҳию фароҳам овардани имкониятҳо барои истифодаи технологияҳои таълимию тарбиявӣ, водор сохтани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ, ки бо ин васила рушд ва ташаккулёбии ҳамаҷонибаи шахсияти онҳоро таъмин мегардонад;

– гузаронидани мизҳои мудаввар, чорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабӣ бо мақсади тарбияи худшиносӣ ва зуҳуроти дарки он аз тарафи омӯзгорон;

– ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои махсус бо омӯзгорон ва падару модарони хонандагон дар доираи тарбияи худшиносӣ;

– барои амалӣ гардидани ин мақсад мо дар байни омӯзгорони МТМУ ду семинари илмӣ – назариявиро таҳти унвони «Оила–сарчашмаи асосии худшиносӣ» ва «Манбаҳои самарабахши худшиносӣ» тарҳрезӣ ва ташкилу баргузор намудем. Ин чорабиниҳо ба сатҳу сифати ҳамкории муассисаҳои таҳсилотӣ ва оила таъсир расонданд.

Инчунин, ташкилу гузаронидани суҳбатҳо бобати баланд бардоштани фарҳанги педагогӣ ва касбияти омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба тариқи семинарҳо, тренингҳо, мизҳои мудаввар, маҳфилҳо ва дигар чорабиниҳои беруназдарсӣ дар руҳияи худшиносӣ натиҷаи дилхоҳро доданд, ки онҳо ба самарабахшии кори таҷрибавӣ – озмоишӣ мусоидат намуданд. Дар марҳилаи назоратии кори таҷрибавӣ –озмоишӣ омӯзгорон савияи донишу фаҳмиши худро нисбати тарбияи худшиносӣ баланд бардошта тавонистанд ва дар муассисаҳои пойгоҳӣ хонандагон низ дониш, маҳорату малакаҳои худшиносиро дар сатҳи муайян аз худ намуданд, ки онҳо низ дар ҷадвалу расмҳо бо коркарди оморӣ ҷой дода шудаанд.

Ҳангоми ташкил ва гузаронидани дарсҳои худ омӯзгорони МТМА технологияҳои нави таълимиро истифода бурда, барои азхуд намудани дониш, маҳорат ва малакаи худшиносии хонандагон шароитҳои мусоидро таъмин намуданд. Бояд қайд кард, ки дар рафти корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ омӯзгорон шароити педагогии корбасти натиҷабахшро барои тарбия намудани худшиносӣ дар хонандагони МТМУ таъмин карда тавонанд.

Дар рафти суҳбату машваратҳо бо омӯзгорон технологияи ҳамкории онҳо бо падару модарони хонандагон муайян карда шуданд ва ташкилу гузаронидани вохӯриҳо, суҳбатҳо, таклифу пешниҳодҳо ва машваратҳои педагогию психологӣ бо падару модарони хонандагон оид ба баланд баррдоштани фарҳанги педагогӣ ва технологияи ҳамкории онҳо бо муассисаҳои таълимие, ки фарзандонашон дар онҷо ба таълиму тарбия фаро гирифта шудаанд самарабахшии худро нишон дод.

Дар марҳилаи назоратӣ маълум гардид, ки омӯзгорон аллакай, худ ба танзим даровардану ба нақша гирифтани мавзуъҳои марбут ба тарбияи худшиносӣ ва худогоҳии хонандагонро то андозае иҷро карда метавонанд. Дар марҳилаи назоратӣ бошад, ошкор гардид, ки омӯзгорон мустақилона худ барои баландбардории ҳисси худшиносии хонандагони худ ташкил ва гузаронидани мизҳои мудаввар, семинарҳо, конфренсияҳо ва дигар чорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабии ба ин самт марбутбударо ба нақша гирифта ва амалӣ карда метавонанд.

Ба корҳои озмоишӣ – таҷрибавӣ асосан хонандагони синфҳои 5 – 9-и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) ҷалб гардиданд ва дар марҳилаи муқарраркунанда – ташхисӣ ошкор ва муайян гардид, ки таҷриба, мушоҳида ва санҷишҳои мақсаднок ба роҳ монда шуда, руҳияи худшиносӣ дар муассисаҳои пойгоҳӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳода истодааст.

Дар ин марҳила тарбияи худшиносии хонандагон ҳам дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва ҳам дар гурӯҳи назоратӣ муайян карда шуданд, ки хонандагоне, ки ба кори озмоишӣ – таҳқиқотӣ ҷалб гардидаанд, дар аввал оид ба худшиносӣ, моҳият ва мақсадҳои он тасаввурот надоштанд

ва рафти санҷиш нишон дод, ки аз тарафи омӯзгорон дар ҷараёни кори таълиму тарбиявӣ ба сатҳи азхудкунии дониши хонандагон оид ба худшиносӣ чандон аҳаммият дода намешавад. То оғози кори озмоишӣ – таҷрибавии мо дар муассисаҳои пойгоҳӣ бо омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳо ягон намуди конференсия ва ё мизҳои мудаввар оид ба тарбияи худшиносию худогоҳӣ гузаронида нашудааст. Хонандагону омӯзгорон, падару модарон ва дигар кормандони МТМА ба корҳои беруназсинфӣ марбут ба худшиносию худогоҳӣ (саёҳат ба осорхонаҳо, ҷойҳои таърихӣ, китобхонаи шаҳру ноҳияҳо ва амсоли инҳо) ҷалб карда нашуда буданд.

Ҳангоми марҳилаи ташаккулдиҳандагии корҳои таҷрибавӣ - озмоишӣ мо бо омӯзгорон, хонандагон ва падару мадарони онҳо чунин корҳои таҳқиқотиро барои баланд бардоштани сатҳу сифати тарбияи худшиносӣ гузаронидем:

Мубоҳисаи маърифатию тарбиявии беруназсинфӣ бо иштироки докторони илмҳои педагогӣ, профессорон Мирзоев С.С. ва Иззатова М.И. ташкил намудем.

Гузаронидани санҷиш таввасути саволномаи тестӣ барои муайян намудани сатҳи худшиносии хонандагон ба мо имкон дод, ки дар заминаи он иҷрои корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ дар марҳилаи назоратӣ амалӣ гардонем.

Пас аз ташкил ва гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоиширо бо омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳо савияи донишу фаҳмиши хонандагон нисбати худшиносӣ баланд гардид. Дар рафти семинарҳо, маҳфилҳо, машғулиятҳои корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, баҳсу мунозираҳо ва озодона ибрози ақида кардани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ вобаста ба худшиносию худогоҳии миллӣ таъмин гардид.

Дар натиҷаи ташкилу гузаронидани суҳбату машваратҳо дар доираи худшиносию худогоҳӣ аз рӯи баҳодиҳӣ ба баромаду гузоришҳо, иштирок дар баҳсу мунозираҳо дар мавзуъҳои марбут ба худшиносӣ

арзёбӣ карда шуданд. Баъди ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ дар хонандагон баландбардории ҳисси худшиносию худогоҳии миллӣ, ватандӯстию рафоқат дар онҳо бедор шуд.

Натиҷаҳои таҳлили дараҷаи донишандӯзии хонандагон аз рӯи нишондиҳандаҳо ин корбаст намудани худшиносӣ дар рафти машғулиятҳои таълимӣ – тарбиявии хонандагони МТМУ ба сифати кори таълиму тарбия таъсири судманд расонид, ки натиҷаи онҳоро мо ба таври мушаххас дар ҷадвалу расмҳо инъикос намудем.

Бо мақсади мушаххас намудани дараҷаи донишу тасаввуроти хонандагон аз тарафи мо пурсишҳои тестӣ (санҷишӣ) омода гардиданд, ки онҳо дар заминаи 1 ва 2 ҷой дода шудаанд. Натиҷагирӣ аз онҳо чунин аст: дараҷаи 1 (сифрӣ), дараҷаи 2 (суст), дараҷаи 3 (кифоя), дараҷаи 4 (хуб) ва дараҷаи 5 (баланд). Мақсад аз таҳияи чунин тестҳо, ин муайян намудани дараҷаи донишҳои назариявии хонандагон тавассути холгузорӣ ба ҷавобҳои онҳо буд. Тестҳои таҳияшуда 5 саволро доро буда, дар давоми 30 дақиқа гузаронида шуд ва иҷрои чор вазифаро бояд таъмин мекард.

Тавассути коркарди математикӣ дониши назариявии хонандагон оид ба худшиносӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ то ва баъд аз гузаронидани таҷриба муайян карда шуд.

Натиҷаҳои санҷиши дараҷаи дониш ва тасаввуротҳои хонандагони синфҳои IX «а»,«б»-и муассисаи таҳислоти асосии №№3, 9, 40, 41-и шаҳри Кӯлоб, ки 213 нафар хонандаро дар бар мегирифт, дар аввали соли таҳсили 2017 – 2018 аз фанни, «Таърихи Тоҷикистон» дар ҷадвали 4. оварда шудааст.

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои дониши назариявии хонандагон оид ба дарки худшиносӣ то гузаронидани таҷриба

Дараҷа	Шумораи хонандагон 213-н, 100(%)	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ (103н)	**Гурӯҳи назоратӣ (110н)**
Дараҷаи 4– баланд	0 %	0 %
Дараҷаи 3 – кифоя	16,4 %	34,5 %
Дараҷаи 2 – суст	62,9 %	32,4 %
Дараҷаи 1 – сифрӣ	20,7 %	33,1 %

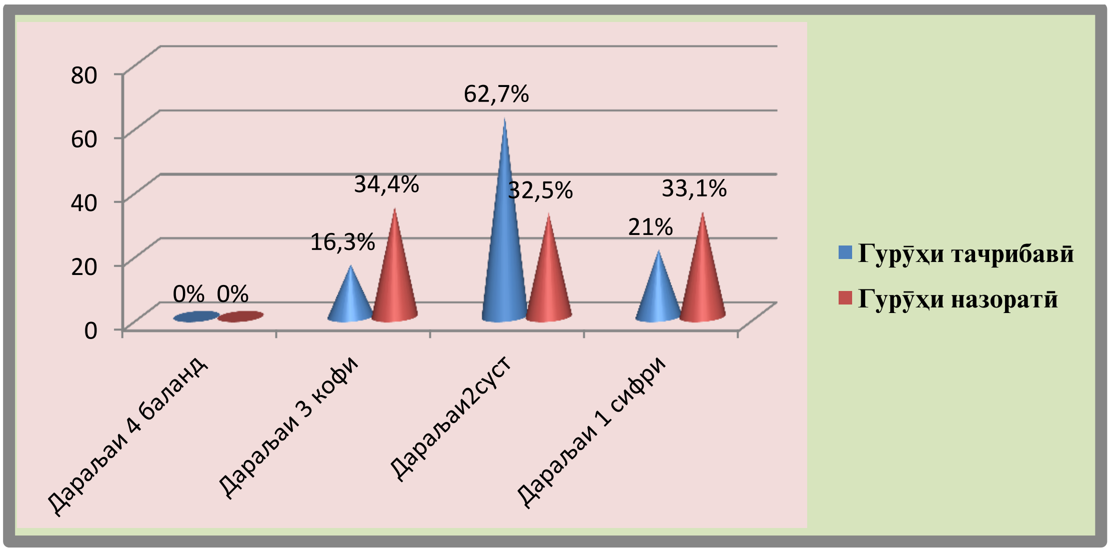

Расми 3. Нишондиҳандаҳои донишҳои назариявии хонандагон оид ба дарки худшиносӣ то гузаронидани таҷриба бо фоиз

Натиҷаҳои санҷиши дараҷаи дониш ва тасаввуроти хонандагони синфҳои IX «а», «б»- и муассисаи таҳсилоти асосии №№3, 9, 40, 41-и шаҳри Кӯлоб, ки 213 нафар хонандаро дар бар мегирад дар охири соли таҳсили 2017- 2018 аз фанни «Таърихи Тоҷикистон» баъд аз гузаронидани суҳбат, чорабиниҳо, маҳфилу семинарҳо сатҳи худшиносии хонандагон баланд гардид, ки онро дар ҷадвал дар шакли зерин ҷойгир намудем.

Ҷадвали 5. Дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагон оид ба худшиносӣ баъди гузаронидани таҷриба

Дараҷа	**Шумораи хонандагон ҳамагӣ 213-н, 100 (%)**	
	Гурӯҳи назоратӣ (103н)	**Гурӯҳи таҷрибавӣ (110н)**
Дараҷаи 4 – баланд	44%	52,7%
Дараҷаи 3 – кифоя	41%	47,3%
Дараҷаи 2– суст	15%	0%
Дараҷаи 1 – сифрӣ	0%	0%

Чи тавре, ки аз расми №3 ва ҷадвали №5 бармеояд ҳангоми ташкил ва гузаронидани суҳбат, чорабиниҳо, сатҳи худшиносии хонандагон дар гурӯҳи назоратӣ ба 44 % ва дар гурӯҳи таҷрибавӣ ба 52,7 % баробар шуд. Нигаред ба расми №3.

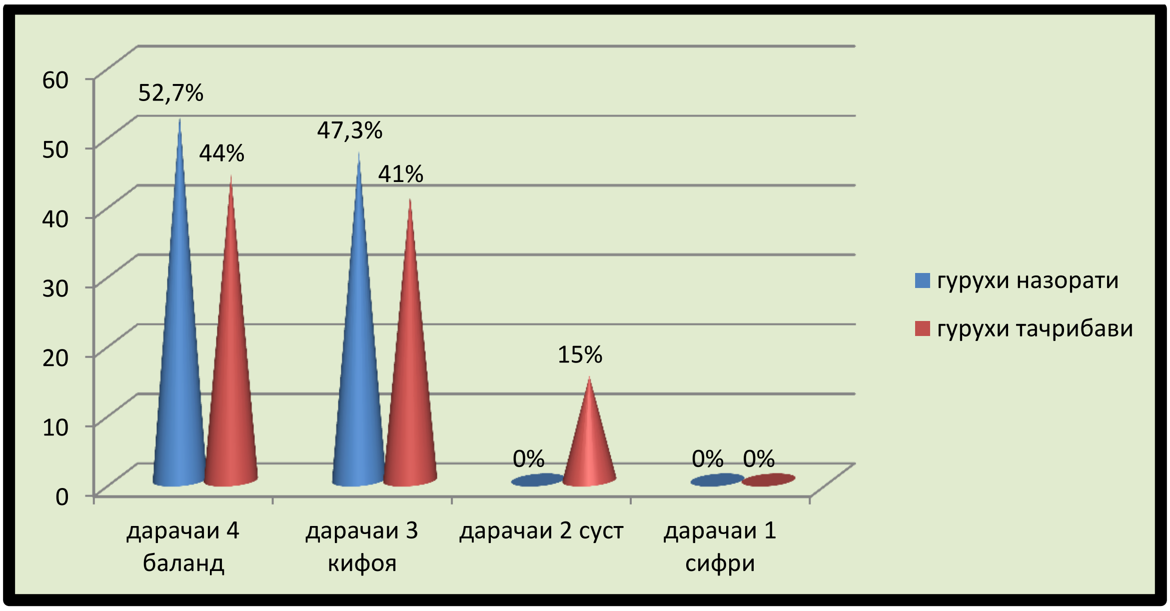

Расми №3. Дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагон оид ба худшиносӣ баъди гузаронидани таҷриба бо фоиз

Тибқи нишондоди натиҷаҳои санҷиш ҳангоми гузаронидани машғулият дар гурӯҳи санҷишӣ ва ҳам дар гурӯҳи назоратӣ баланд бардошта шуд.

***Ҷадвали 6.** Нишондиҳандаи натиҷагирӣ аз дараҷаи азхудкунии донишҳо оид ба худшиносӣ то таҷриба ва баъд аз гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ*

№	Дараҷаи дониш, маҳорат ва малака оид ба тарбияи худшиносӣ дар хонандагон	Пеш аз гузаронидани машғулиятҳо натиҷаҳои дараҷа дар гурӯҳҳои назоратӣ		Пас аз гузаронидани машғулиятҳо натиҷаҳои дараҷа дар гурӯҳои озмоишӣ		Хулосаи натиҷаҳо бо % кам ё зиёд дар гурӯҳҳо
		гурӯҳи назоратӣ	гурӯҳи таҷрибавӣ	гурӯҳи назоратӣ	гурӯҳи таҷрибавӣ	
		То озмоиш	Баъди озмоиш	То озмоиш	Баъди озмоиш	
1	Дараҷаи 4 баланд	-	-	31,3 %	55,5%	24,2 % баланд шуд
2	Дараҷаи 3 миёна	17,3 %	33,54 %	43,4 %	50,7 %	16,24% баланд шуд
3	Дараҷаи 2 суст	32,3 %	62,8 %	32,9 %	20,6 %	15,7 % баланд шуд
4	Дараҷаи 1 сифрӣ	20,5 %	34,9 %	-	-	14,4 % баланд шуд

Ҳангоми натиҷагирӣ аз ҷавобҳо ба саволҳои тестӣ оид ба донишҳои назариявии хонандагон мо сатҳу сифати иҷрои корҳои амалии хонандагон, махсусан, мазмуну муҳтавои онҳоро ҳангоми навиштани иншо аз фанни адабиёти тоҷик, таҳияи маърузаҳо аз фанҳои таърих, география ва ғайраҳоро ба ҳисоб гирифтем.

Ин далелҳо исботи он аст, ки раванди ташаккули руҳияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни кори таълиму тарбия дар мувофиқа ба фарзияи таҳқиқот давра ба давра бо комёбию муваффақиятҳои калон амалӣ гардидааст, ки онҳо аз дараҷаи баланди дарки худогоҳию худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шаҳодат медиҳанд.

Аз рӯи ҳамаи нишондиҳандаҳо, ки дар раванди озмоишҳо ба даст оварда шуданд, хонандагон дониш, маҳорат, малака, қобилият ва дараҷаи дарку ҷаҳонбинии худро оид ба худшиносӣ такмил доданд. То кадом дараҷа боло рафтани дониши ҳар як хонандагон дар хусуси худшиносӣ аз рӯи ҷадвали низоми панҷбалӣ санҷида шуд. Натиҷаҳо то

ба охир, яъне ба ҳар як саволи дар анкета буда, то 25 холро ташкил доданд ва дар доираи 100 (сад) хол ҷамъбаст карда шуданд.

Бо мақсади мушаххас намудани қиммати миёнаи азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаи хонандагон марбути худшиносӣ дар шаш машғулиятҳои беруназсинфию маҳфилҳои фаннӣ, ташкилу баргузор шуданд. Дараҷаи омодагии хонандагонро мо барои зуҳуроти худшиносӣ дар дарс ва иштироки онҳоро дар чорабиниҳои беруназсинфию маҳфилҳо ба таври зерин таҳия ва корбандӣ кардем:

Дараҷаи 1- аз 0 то 25%;

Дараҷаи 2-аз 25 %то 50 %;

Дараҷаи 3–аз 50 %то 75%;

Дараҷаи 4 - аз 75 %то 100 %.

Санҷиш тавассути ҳисоби математикӣ муайян намуд, ки дониш, маҳорат ва ташаккули ҷаҳони маънавии хонандагон оид ба худшиносӣ тавассути саволу ҷавоб, пурсишномаи хаттӣ ва тестӣ, баҳсу мунозира, иштирок дар конференсияҳою семинарҳо аниқ карда шавад ва муқоисаи дараҷаҳои алоҳидаи гурӯҳҳои санҷишӣ ва назоратиро ба даст овардем, ки натиҷаи он дар ҷадвали зер нишон дода шудааст.

Ҷадвали 7. *Натиҷаи ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷриба дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №23 н. Темурмалик дар соли таҳсили 2018-2019 аз фанни адабиёти тоҷик*

Дараҷа	**Шумораи хонандагон 26 (%)**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 13-нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 14-нафар**
Дараҷаи 4 – баланд	0%	0%
Дараҷаи 3 – кифоя	0%	0%
Дараҷаи 2– суст	36,8%	14,3%
Дараҷаи 1– сифрӣ	63,2%	85,7%

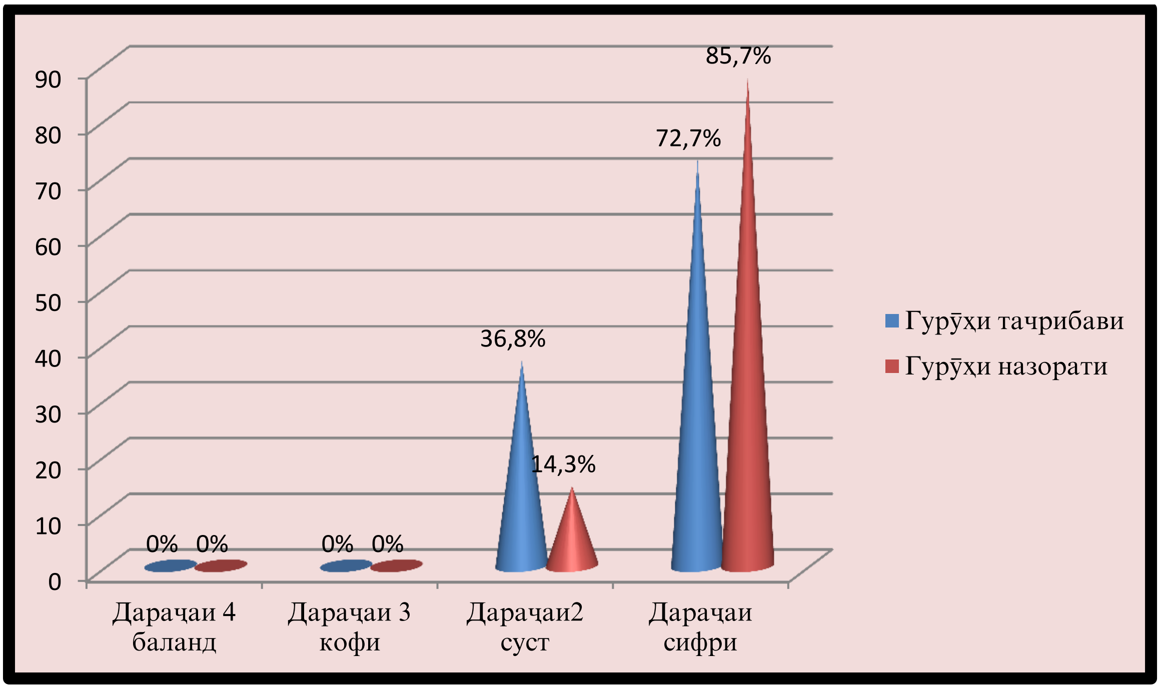

Расми 4. Натиҷаи ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷриба

Аз рӯи ҷадвали №7 ва расми №4 – и нишондодашуда, чунин бармеояд, ки ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷриба хеле суст ба назар мерасид, ки ҳатто ҳам дар гурӯҳи таҷрибавӣ ва ҳам дар гурӯҳи назоратӣ дараҷаи баланд, дараҷаи миёна, дида намешуд ва дараҷаи суст дар гурӯҳи таҷрибавӣ ба 36 % дараҷаи сифри 63,2 % ва дар гурӯҳи назоратӣ ба 14,3 % дараҷаи сифрӣ ба 85,7 % баробар аст.

Баъ аз гузаронидани семинарҳо, чорабиниҳо, саволу ҷавобҳо сатҳи азхудкунии донишҳои назариявии хонандагон доир ба донишҳои худшиносӣ тағйир ёфтанд яъне тавассути ин усул бо тарбияи худшиносии хонандагон баланд бардошта шуд.

Рақамҳои дар ҷадвали №7-ро ки оид ба нишондиҳандаҳои ташаккули дониш ва малакаи хонандагон дар тарбияи худшиносӣ буд, баъди гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ дар ҷадвали мазкур нишон медиҳем

Ҷадвали 8.

Нишондиҳандаи ташаккули дониш ва малакаи хонандагон дар тарбияи худшиносӣ баъди гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ

Дараҷа	**Шумораи хонандагон 27 нафар 100 (%)**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 13-нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 14-нафар**
Дараҷаи 4– баланд	30,6%	22%
Дараҷаи 3 – кифоя	37,7%	32,4%
Дараҷаи 2 – суст	31,7%	45,6%
Дараҷаи 1 – сифрӣ	0%	0%

Тавре, ки аз ҷадвал №8 бармеояд, пас аз гузаронидани таҷриба дараҷаи 4 баланд дар гурӯҳи назоратӣ 22 % ва дар гурӯҳи таҷрибавӣ 30,6% баланд бардошта шуд.

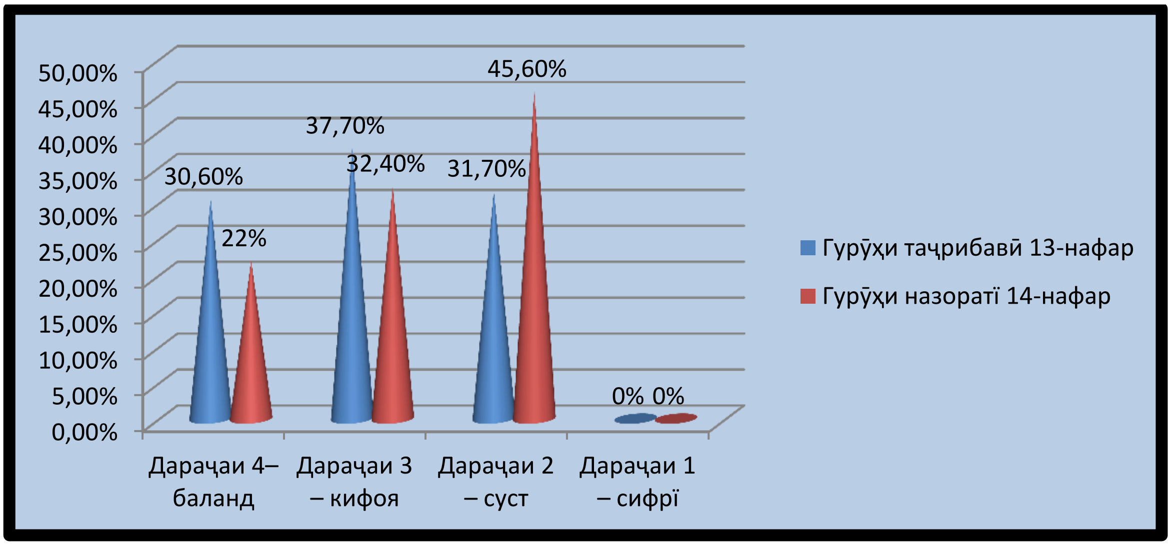

Расми №5. Нишондиҳондаи дараҷаи худшиносии хонандагон баъди гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ

Расми мазкур нишондиҳандаи дараҷаи баланд бардоштани донишҳо оид ба худшиносии хонандагон мебошад, ки дар шакли зерин нишон дода шудааст.

Тавассути гузаронидани суҳбат, пурсиши анкетавӣ ва саволу ҷавобҳо дар (муассисаҳои пойгоҳӣ) муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№16 ва 26, ноҳияи Ховалинг сатҳи донишҳои хонандагон

вобаста ба худшиносӣ маълум гардид. Дониши замимавии хонандагон вобаста ба худшиносию худогоҳӣ чандон қаноаткунанда набуданд ва ин донишҳо дар ҷадвали №9 бо чунин шакл нишон дода шудаанд.

Ҷадвали №9 *Нишондиҳандаи дараҷаи омодагӣ ва донишандӯзии хонандагон вобаста ба истифодаи дониш, маҳорат ва малакаи худшиносӣ дар раванди омӯзиш то таҷриба МТМУ №№16 ва 26, н. Ховалинг*

Дараҷа	Шумораи хонандагон 68 нафар 100 (%)	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 40 – нафар	Гурӯҳи назоратӣ 28 – нафар
Дараҷаи 4 – баланд	0%	0%
Дараҷаи 3 – кифоя	8,6%	14,4%
Дараҷаи 2 – суст	47,3%	22,4%
Дараҷаи 1– сифрӣ	44,3%	63,2%

Тавре, ки аз ҷадвали №9 бармеояд, сатҳи донишандӯзии хонандагон вобаста ба истифодаи дониш, маҳорат ва малакаи худшиносӣ дар раванди омӯзиш хело паст буда, ҳатто дараҷаи 4 – баланд бо 0 (сифр) баробар буда, дараҷаи 1 – сифрӣ бошад, то ба 63,2 % - ро ташкил медиҳад. Инро дар расми №6 бо % нишон медиҳем

Вазъи донишандӯзии хонандагон дар руҳияи худшиносӣ дар раванди омӯзиш, махсусан, санҷиши назоратӣ собит намуд, ки онҳо дараҷаҳои даркориро на дар гурӯҳи таҷрибавӣ ва на дар гурӯҳи назоратӣ соҳиб буданд.

Баъди гузаронидани маҷлисҳо, ҷаласаҳо, мизҳои муддавар, симинар-машваратҳо, саволу ҷавобҳо, омода ва хондани маърузаҳо оид ба худшиносӣ бо хонандагони муассисаҳои таълимии №№16 ва 26, н. Ховалинг сатҳ ва дараҷаи донишҳои худшиносии хонандагон баланд бардошта шуд, ки дар ҷадвали №10 бо чунин шакл нишон додем.

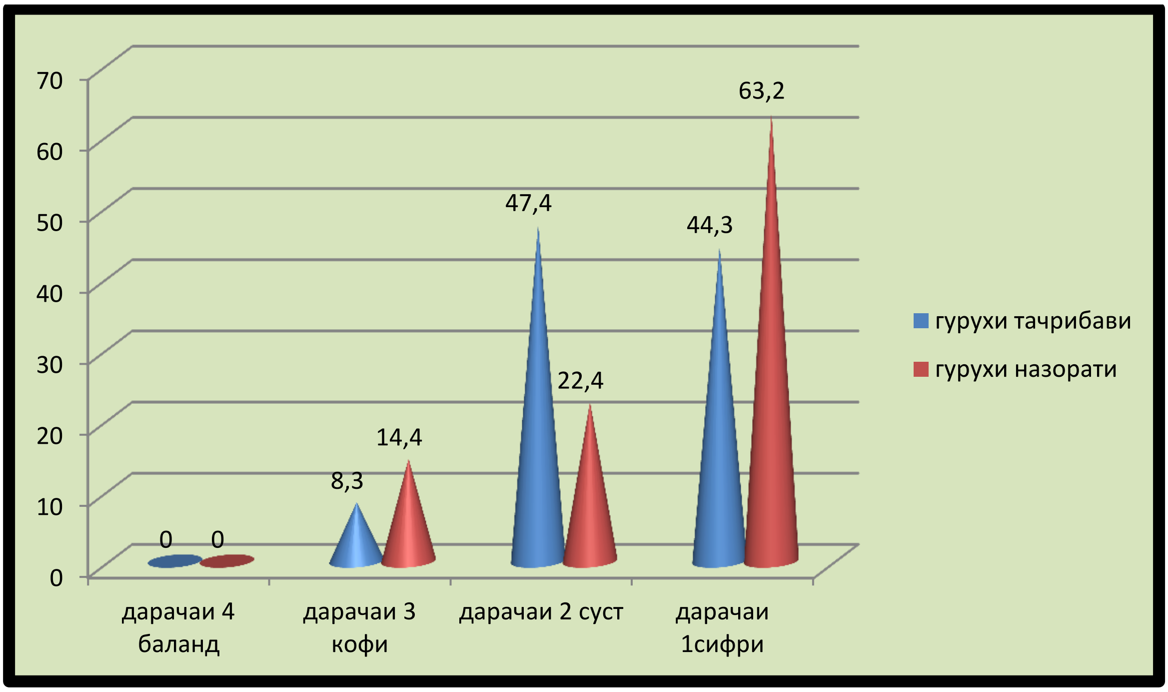

Расми №6 *Нишондиҳандаи дараҷаи омодагӣ ва донишандӯзии хонандагон вобаста ба истифодаи дониш, маҳорат ва малакаи худшиносӣ дар раванди омӯзиш то таҷриба*

Ҷадвали№10

Нишондиҳандаи дараҷаи омодагии хонандагон вобаста ба истифодаи дониш ва малака оид ба корбандии худшиносӣ дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ баъди таҷриба дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии (МТМУ) № №16 ва 26, н. Ховалинг

Дараҷа	**Шумораи хонандагон 68 нафар 100 (%)**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 40 – нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 28 - нафар**
Дараҷаи 4 – баланд	32, 25 %	14,4 %
Дараҷаи 3 – кифоя	48,25 %	43,8 %
Дараҷаи 2 – суст	18, 5%	41, 8 %
Дараҷаи 1 – сифрӣ	0 %	0 %

Ҷадвали мазкур ифодакунандаи он аст, ки баъди гузаронидани таҷриба – озмоиш аз қабили гузаронидани ҷашнҳо, мизҳои мудаввар, саволу ҷавоб, гирифтани саволномаи анкетавӣ ва монанди онҳо

донишҳои хонандагон оид ба худшиносӣ баланд бардошта шуд. Ин нишондиҳандаро дар расми №7 бо % нишон медиҳем.

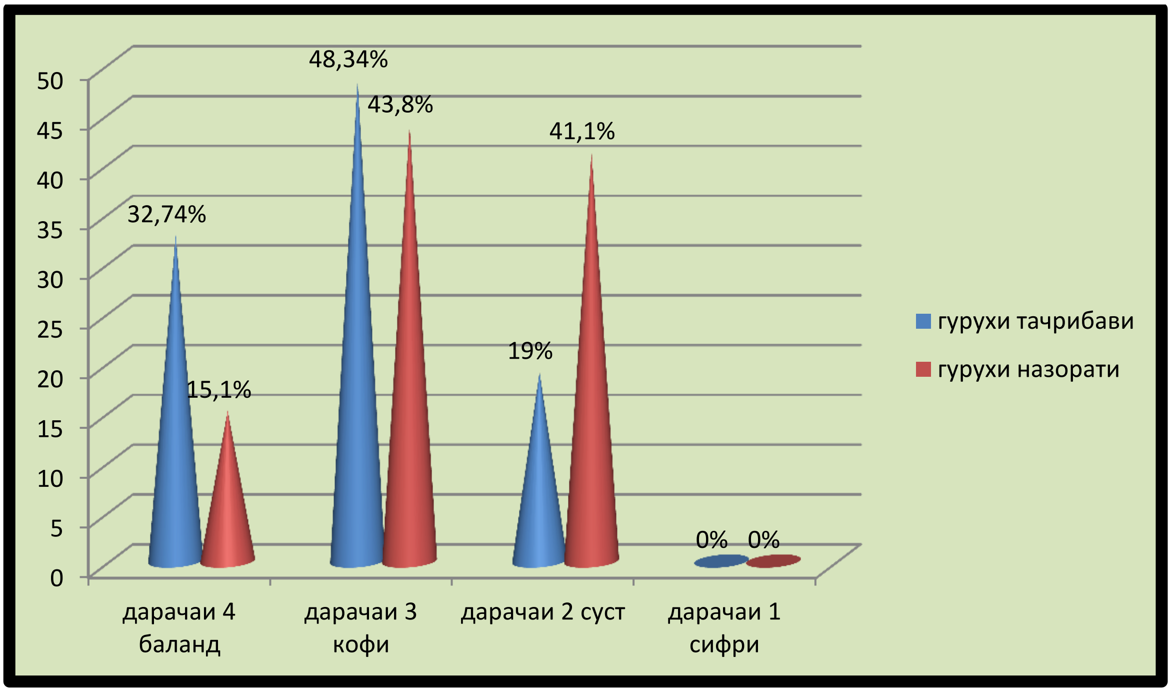

Расми №7 Нишондиҳандаи дараҷаи омодагии хонандагон оид ба истифодаи дониш ва малакаҳои худшиносӣ дар раванди таълиму тарбия (гурӯҳи санҷишӣ) баъд аз гузаронидани таҷриба

Расми мазкур нишондиҳандаи болоравӣ сатҳи донишҳои худшиносӣ дар хонандагон баъди гузаронидани озмоиш – таҷриба мебошад, ки дараҷаи азхудкунии хонандагон то 32,25 % боло бардошта шуд.

Ҷадвали №11 *Натиҷаҳои ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷрибаи озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № № 15, 55 н. Восеъ*

Дараҷа	Шумораи умумии хонандагон 70 нафар 100 (%)	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 42 нафар	Гурӯҳи назоратӣ 38 нафар
Дараҷаи 4 – баланд	0%	0%
Дараҷаи 3 – кифоя	13,3%	14,4%
Дараҷаи 2 – суст	44,3%	22,3%
Дараҷаи 1 – сифрӣ	42,2%	63,3%

Тавре, ки аз ҷадвали №11 бармеояд, дараҷаи ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷрибаи озмоишӣ дар муассисаи мазкур дараҷаи 4 баланд на дар гурӯҳи таҷрибавӣ ва на дар гурӯҳи назоратӣ дида намешавад. Ин нишондиҳандаҳои дараҷаи пасти худшиносиро тавассути як қатор технологияҳои педагогӣ аз қабили мушоҳида, озмоиш, пурсиши анкетавӣ, саволу ҷавоб ва ғайра муайян намудем. Ҳамчунин, мо ин натиҷаро дар расми №7 бо таври зерин тасвир намудем.

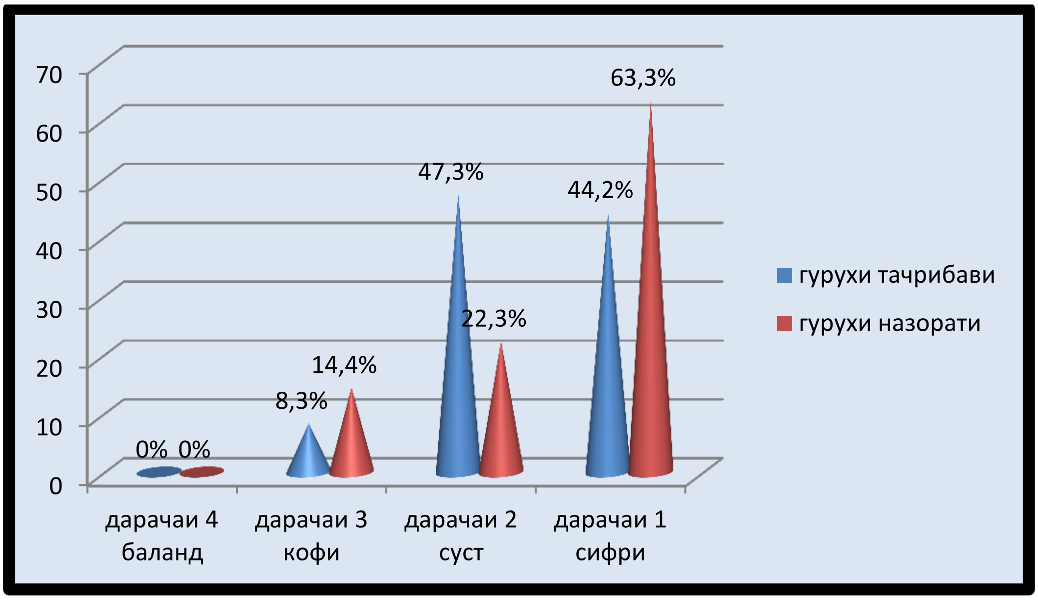

Расми №7 Натиҷаҳои ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷриба – озмоиш дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № № 15, 55 н. Восеъ

Расми мазкур нишондиҳандаи натиҷаҳои ташаккули дониш ва малакаи хонандагони синфҳои 5 – 9 – и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № № 15, 55 н. Восеъ оид ба тарбияи худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо то гузаронидани таҷрибаи озмоишӣ аз фанни забон ва адабиёти тоҷик

Бояд қайд намуд, ки баъди гузаронидани семинарҳо, мизҳои мудаввар, саволу ҷавоб, тайёр намудан ва хондани маъруза аз тарафи хонандагон вобаста ба худшиносӣ, мисолу далелҳо овардан дар доираи мавзуи мазкур, гузаронидани суҳбату машваратҳо дар доираи

худшиносӣ, сатҳу сифати худшиносии хонандагон боло бардошта шуд, ки онро мо дар ҷадвали №12 ва расми №8 бо чунин тарзҳо нишон додем.

Ҷадвали №12 *Натиҷаҳои ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо баъди гузаронидани таҷрибаи озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 15, 55 н. Восеъ*

Дараҷа	Шумораи умумии хонандагон 70 нафар 100 (%)	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 42 нафар	Гурӯҳи назоратӣ 38 нафар
Дараҷаи 4 –баланд	32,8 %	14,44%
Дараҷаи 3 –кифоя	48,3%	43,7%
Дараҷаи 2 –суст	18,9%	41,86%
Дараҷаи 1 –сифрӣ	0%	0%

Тавре, ки аз ҷадвали №12 бармеояд, сатҳи ташаккули донишҳои худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо баъди гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ, гузаронидани суҳбату вохӯриҳо ва ташкили чорабиниҳо дар мавзуи мазкур дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № № 15, 55 н. Восеъ дараҷаи 4 – баланд то 32,8 % тағйир ёфт. Ҳамчунин, натиҷаи мазкурро дар расми №8 бо тариқи зерин нишон додем.

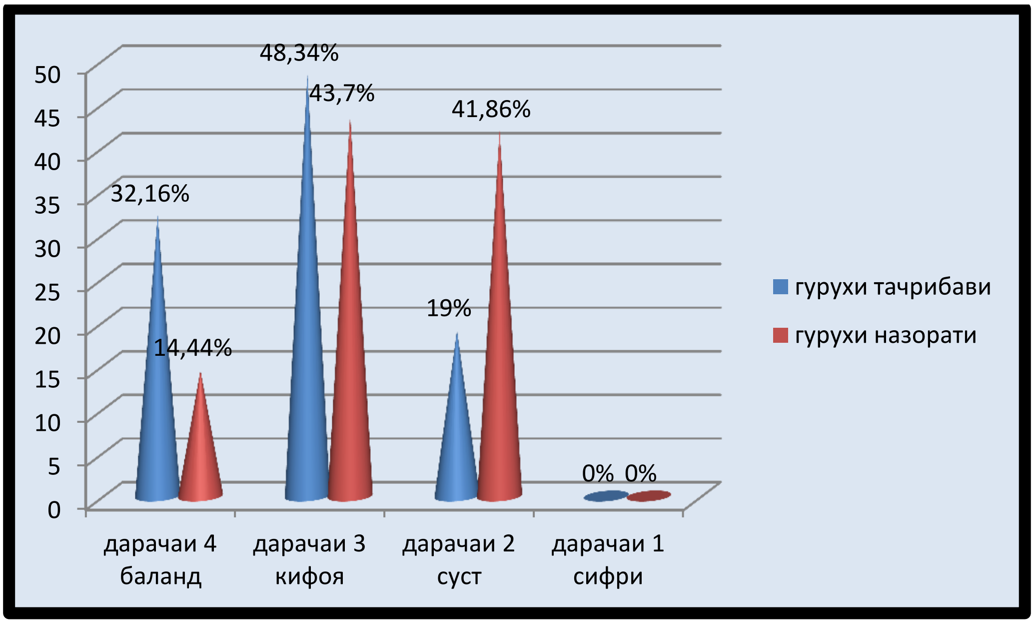

Расми №8 Натиҷаи ташаккули дониш ва малакаи хонандагон оид ба худшиносӣ ва зуҳуроти онҳо баъди гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № № 15, 55 н. Восеъ

Расми мазкур бозгӯкунандаи болоравии сатҳи худшиносии хонандагон бо истифода аз гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ, гузаронидани суҳбату вохӯриҳо ва ташкили чорабиниҳои беруназдарсӣ мебошад. Ба боварӣ гуфта метавонем, ки сатҳи азхудкунии дониши хонандагон дар тарбияи худшиносӣ дар гурӯҳи таҷрибавӣ то 32, 8 % ва дар гурӯҳи назоратӣ 14,44 % баланд бардошта шуд.

Ҷадвали №13 *Дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагони синфҳои 7 – 9 дар руҳияи худшиносӣ то гузаронидани тоҷриба – озмоиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № № 10, 16 н. Муъминобод*

Дараҷа	**Шумораи умумии хонандагон 72 нафар 100 (%)**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 38 нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 34 нафар**
Дараҷаи 4 – баланд	0 %	0 %
Дараҷаи 3 – кифоя	12 %	15 %
Дараҷаи 2 – суст	44 %	35%
Дараҷаи 1 – сифрӣ	44%	49 %

Тавре, ки аз ҷадвали №13 бармеояд, нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагон дар доираи тарбияи худшиносии хонандагон хеле паст буда, ҳатто дар дараҷаи 3 кофӣ ба 12 % баробар мебошад. Ин нишондиҳандаҳоро дар шакли зерин дар расм нишон медиҳем.

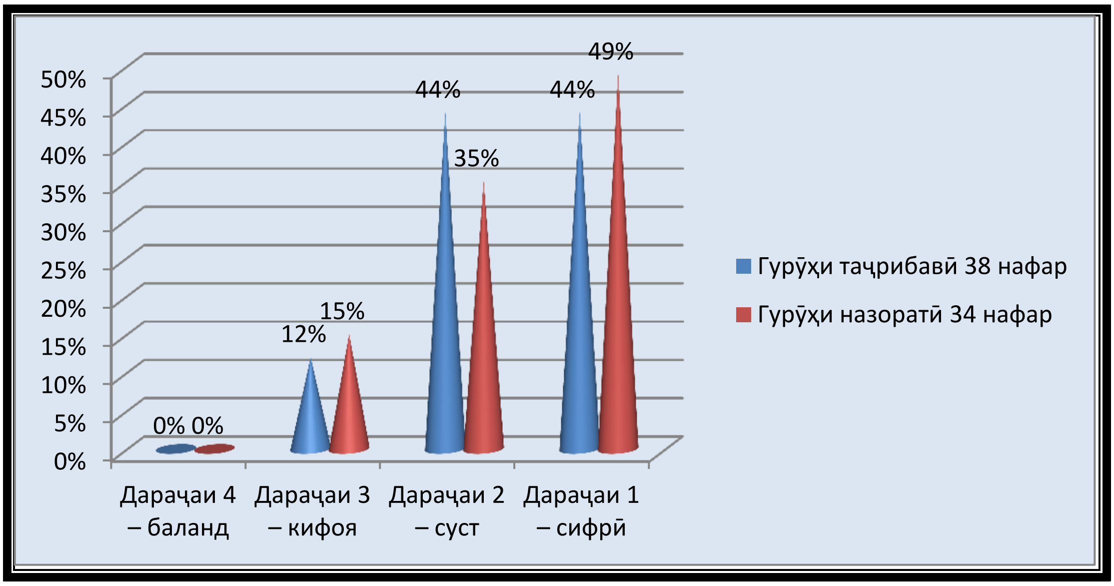

Расми №9

Нишондиҳандаи дараҷаи дониши назариявии хонандагони синфҳои 7 – 9 дар руҳияи худшиносӣ то гузаронидани корҳои тоҷрибавӣ – озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 10, 16 н. Муъминобод

Расми №9 нишондиҳандаи натичаи санчиши дарачаи пасти донишҳои назариявии хонандагони синфҳои 7 – 9 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 10, 16 – и н. Муъминобод аст, ки он 72 нафар хонандагонро дар бар мегирифт.

Баъди гузаронидани суҳбату вохӯриҳо, мизҳои муддавар, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои таълимию тарбиявӣ доир ба худшиносӣ, ташкил ва гузаронидани семинарҳо дар мавзуъҳои мутааллиқ ба худшиносию худогоҳӣ, омода намудан ва хондани маърузаҳо дар ин самт, гирифтани иншои хаттӣ аз фанни адабиёти тоҷик сатҳи азхудкунии дониши худшиносии хонандагон афзун гардид. Сатҳи баланд бардоштани худшиносии хонандагонро мо дар ҷадвали №14 ва расми №10 ба таври муфассал нишон медиҳем.

Ҷадвали №14 *Дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагони синфҳои 7 – 9 дар руҳияи худшиносӣ баъди гузаронидани таҷриба – озмоиш дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 10, 16 н. Муъминобод*

Дараҷа	**Шумораи умумии хонандагон 72 нафар 100 (%)**	
	Гурӯҳи таҷрибавӣ 38 нафар	**Гурӯҳи назоратӣ 34 нафар**
Дараҷаи 4 – баланд	44 %	35 %
Дараҷаи 3 – кифоя	35 %	27 %
Дараҷаи 2 – суст	21 %	38 %
Дараҷаи 1 – сифрӣ	0 %	0 %

Тавре, ки аз ҷадвали №14 бармеояд дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагон доир ба худшиносӣ баъди гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ хеле баланд бардошта шуд. Ба боварӣ гуфта метавонем, ки сатҳи азхудкунии дониши хонандагон оид ба худшиносӣ то 44 % баланд гардид, ки ин натиҷаҳоро дар расм ба таври зерин тасвир намудем.

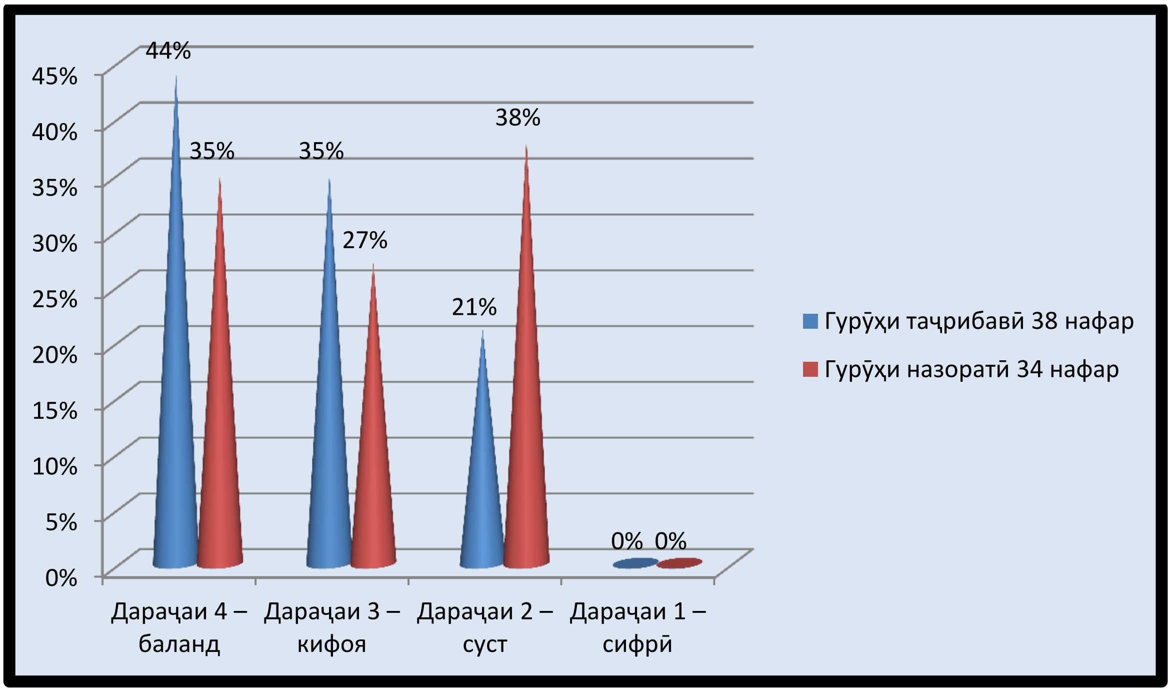

Расми №10 Дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагон оид ба худшиносӣ баъди гузаронидани кори таҷрибавӣ – озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 10, 16 н. Муъминобод

Натиҷаҳои санҷиши дараҷаи нишондиҳандаи дониши назариявии хонандагони синфҳои 7 – 9 доир ба худшиносӣ баъди гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № № 10, 16 н. Муъминобод, ки 72 нафар хонандагонро дар бар мегирифт дар соли таҳсили 2018 – 2019 аз фанни адабиёти тоҷик дар ҷадвали зерин инъикос ёфтааст.

Тавре, ки аз ҷадвалҳои №№1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14 ва расмҳои №1,2,3,4,5,6,7,8,9,10 бармеояд аз шумораи умумии омӯзгорону хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муассисаҳои пойгоҳӣ, ки ба кори илмӣ – таҳқиқотии мо ҷалб гардида буданд, 84 нафар омӯзгорони фанҳои мухталифи таълимӣ ва 453 нафар хонандагони синфҳои 5 – 9 –и муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва асосии шаҳру ноҳияҳои минтақаи гуногуни вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар гирифтанд, ки аз ин шумора 245 нафар гурӯҳи назоратӣ ва 208 нафар гурӯҳи таҷрибавиро ташкил доданд.

Натиҷагирӣ аз корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ ба мо имконият фароҳам овард, ки дар асоси таҷрибаи технологияи педагогии ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосии шаҳри Кӯлоб, ноҳияҳои Восеъ, Муъминобод, Темурмалик ва Ховалинги вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо падару модарони хонандагон такя намоем ва коркарди омории онҳоро дар ҷадвалу расмҳо ҷой диҳем:

Хулосаи боби дуюм

Ҳамин тавр, таҳлил, ҷамъбаст ва хулосаи боби дуюм, ки ба ташаккули баргузории корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ оид ба тарбияи хонандагон дар руҳияи худшиносӣ бахшида шудаанд, ба мо имконият дод, ки сатҳи донишу фаҳмиши омӯзгорону хонандагонро вобаста ба худшиносӣ дар се сатҳ: муқарраркунанда – ташхисӣ, ташаккулдиҳанда ва назоратӣ муайян намоем, ҳамчунин сатҳи маҳорат ва малакаҳои касбии омӯзгорон ва технологияи педагогии ҳамкории онҳоро бо падару

модари хонандагон мавриди баррасӣ қарор додем ва онро аз ҷиҳати илмӣ ва назариявӣ асоснок намоем.

Таҷриба ва озмоишҳои гузаронидаи мо собит намуд, ки муаллимон ба ин масъала кам диққат медиҳанд ва хонандагон низ дар ин росто чандон дониши қаноаткунанда надоранд, истисно аз панҷ-шаш ва аз ин камтару зиёдтар дар ҳар як синф. Аз ин нуқтаи назар, фаҳму дарки хонандагон дониши васею ҳаматарафа рушдёфта ва аз ҷониби омӯзгорон фаҳмондадиҳӣ ва корбарии давомнокро тақозо дорад.

Ҳангоми ташкилу гузаронидани корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ истифодаи технологияҳои зерини ҳамкории педагогии оила ва муассисаҳои таҳсилоти асосиро баҳри тарбияи худшиносии хонандагонро мавриди коркард ва баррасӣ қарор додем:

– гузаронидани маҷлису вохуриҳо бо падару модарони хонандагон. Ҳангоми суҳбат бо онҳо ошкор гардид, ки на ҳамаи падару модарони хонандагон бо муассисаҳои таълимӣ ҳамкорӣ доранд ва дорои донишҳо оид ба тарбияи худшиносӣ ҳастанд. Баъди гузаронидани суҳбату вохуриҳо онҳо дорои донишу фаҳмишҳо дар самтҳои зерин гардиданд;

– гузаронидани конференсияҳо ва семинари илмӣ – методӣ дар мавзуъҳои **«Оила–сарчашмаи асосии худшиносӣ»** ва **«Манбаъҳои самарабахши худшиносӣ»** марбут ба тарбия худшиносию худогоҳии муаллимон сатҳи донишҳои онҳоро оид ба тарбияи худшиносӣ баланд бардошта тавонистанд, ки он дар раванди корҳои таҷрибавӣ – озмоишӣ аён гардидаанд;

– ҳамчунин таҳқиқоти гузаронидашуда дар муассисаҳои пойгоҳӣ нишон дод, ки хонандагон оид ба худшиносӣ донишу фаҳмишҳои заруриро надоранд ва баъди гузаронидани суҳбату чорабиниҳо ва дар рафти ингуна машғулиятҳо муаррифии анъанаҳо, урфу одатҳо, тасаввуроту донишҳо, ахлоқ ва ғайра барои рушди худшиносию худогоҳии хонандагон мусоидат намуданд;

– дар рафти кори таҷрибавӣ – озмоишӣ мо фароҳамории шароитро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди омӯзиш қарор додем ва вохурӣ бо намояндагони аҳли зиёи мамлакат, шахсиятҳои маъруф ва бонуфӯзи ҷомеаро таъмин намудем, ки барои суҳбат бо омӯзгорону хонандагон дар доираи тарбияи худшиносӣ имконияти баланд бардоштани чорабиниҳоро исбот намуд;

– ташаккули тарбияи худшиносӣ дар оила тавассути васоити ахбори омма (ВАО) яъне (аз қабили радио, матбуот, телевизион рӯзномаю маҷаллаҳо ва ғайра) имконпазир аст, ки масъала ба таҳқиқоти илми психологӣ – педагогӣ ниёз дорад;

– ташкили баҳсу мунозира – мубодилаи назарҳо доир ба масъалаи худшиносию худогоҳӣ бо омӯзгорону хонандагон натиҷабахшии махсус дорад.

Ҳамаи он чорабиниҳое, ки бо омӯзгорону хонандагон ва падару модарони хонандагон гузаронида шудаанд натиҷаҳои қаноатбахш доданд, ки натиҷаҳои дар боло дар ҷадвалу расмҳо овардашуда гувоҳи он мебошад.

Тибқи шароитҳои ошкоршудаи иҷтимоию педагогӣ, фаъолияти таълимию тарбиявӣ ва самаранокии технологияи ҳамкории педагогии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон бо иҷрои мақсаду вазифаҳои зерин равона карда мешаванд:

– баланд бардоштани фарҳанги педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва падару модарони хонандагон;

– ёрии методӣ расонидан ба омӯзгорони ҷавони ба фаъолияти омӯзгорӣ шуруъ намуда ва падару модарони хонандагон дар доираи тарбияи худшиносӣ;

– такмилдиҳии технологияи педагогии ҳамкории оила бо муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар самти тарбияи худшиносии хонандагон;

– роҳнамунсозии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба худтарбиякунӣ, ки ин яке аз самтҳои муайяни ҳамкории

педагогии муассисаҳои таҳсилотӣ бо оилаи хонандагон ба шумор меравад;

– ташхиси педагогию психологии хусусиятҳои тарбияи худшиносии хонандагон аз омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва падару модарон хеле муҳим буда, имрӯз робитаи ин ду ниҳоди иҷтимоӣ талаботи ҷомеаи муоссир мебошад;

– интихобу истифодаи технологияи педагогикаи ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон дар шароити ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба шароиту имкониятҳои характери эҷодидошта, ки он доимо вобаста ба шароит, имкониятҳо ва талаботи ҷамеа тағйиру такмил меёбад.

Татбиқи натиҷаҳои ҳосилшуда дар амалияи таълими мавзуъ нишон дода шуданд.

Инчунин, аз таҳиқоти гузаронидашуда чунин бармеояд, ки технологияи педагогии ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон барои ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти омӯзгорону хонандагон ва падару модарони онҳо ёрии амалӣ мерасонанд.

ХУЛОСАҲО

1. Натиҷаи асосии илмии диссертатсия

Омодасозӣ ва дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (МТМУ) мутобиқ бо талаботи замони муосир, татбиқи Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корбандӣ намудани муроҷиатҳои хирадмандонаи доимии сарвари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон асоснок мешавад ва омӯзиши таърихи гузашта, тамаддун, адабиёт, санъат, расму оинҳои миллии ниёгон ва муосири мо барои боз ҳам аз наздик бештару васеътар ошно гардидан ба боигарии маънавӣ-ахлоқии ҳамидаи инсонӣ, бахусус, худшиносию худогоҳии миллӣ имконияти фаровон меорад. Ҳамчунин, нақш ва мавқеи худшиносӣ дар ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон арзёбӣ мегардад.

Ташкил ва гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ нишон дод, ки дар ҷомеаи имрӯза наврасону ҷавононеро вохурдан мумкин аст, ки аз надонистани ҳувияти миллии худ, ноогоҳ будан аз худшиносӣ, аз таърихи миллати гузаштаи худ, нашинохтани қавму миллати худ ва монанд ба инҳо гумроҳ гашта, дасисабозии дасти одамони номатлуб бо равияҳои террористию экстремистӣ ва дигар равияҳои номатлуб мегарданд.

Дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагони МТМУ тавассути шароит ва имконияти зарурӣ барои омодасозии босифати хонандагон ҳамчун шахсиятҳои ҳақиқатан ҳам ташаккулёфта ва дорои боигарии ғании ба мерос гирифтаи таърихию адабӣ ва ахлоқӣ имконпазир мегардад.

Омӯзгорони фанҳои таълимӣ дар ҳамкорӣ бо оила барои дар руҳияи худшиносӣ ба воя расонидани хонандагони МТМУ бо истифода аз роҳу усулҳои гуногуни таълимӣ тавассути мероси гаронбаҳои адибон, шоирону мутафаккирон ва шахсиятҳои шинохтаи кишвар кӯшишу ғайрат ба харҷ медиҳанд.

Ҳалли вазифаҳои гузошташуда ва натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда фарзияи таҳқиқотиро исбот менамояд ва хулосаҳои зеринро дар асоси натиҷагирӣ аз кори таҳқиқотӣ пайдо ва чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Худшиносӣ ҳамчун арзиши миллӣ ва як ҷузъи таркибии ташаккули шахсият буда, он хислатҳои ҳамидаи инсониро дар бар мегирад, барои омода кардану ба воя расонидани ворисони сазовори ҷомеа зарур аст. Корбандии аз ҷиҳати психологӣ, педагогӣ, методӣ ва илман асоснок намудани мафҳуми худшиносӣ аз ҷониби муҳаққиқону омӯзгорон ва волидони хонандагон иҷрои маҷмуӣ муайяни вазифаҳои тарбияи худшиносиро дар МТМУ талаб менамояд [9–М; 13–М];

2. Таҳлили вазъияти кунунии марбут ба руҳияи худшиносӣ дар хонандагони МТМУ дар раванди кори таълиму тарбия собит менамояд, ки дар барнома ва нақшаҳои таълимӣ имконияти ҷой додани соатҳои таълимӣ дар раванди таълим ҷой дорад. Қайд кардан мумкин аст, ки дар МТМУ тарбияи худшиносӣ ба таври зарурӣ аҳаммияти даркорӣ дода намешавад. Бо назардошти чунин норасоӣ дар нақша ва барномаҳои таълимӣ роҳ, усул, восита ва методҳои тарбияи худшиносӣ дар МТМУ яке аз масъалаҳои мубрами дар низому таҳсилоти кишвар ба ҳисоб меравад. [9–М].

3. Дар кори илмӣ – таҳқиқотии диссертатсионӣ масъалаи тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълим ва корҳои беруназсинфӣ дар асоси имкониятҳои педагогӣ таъмин карда мешаванд. Ин раванд имконият медиҳад дар хонандагон сифатҳои маънавӣ ташаккул дода шаванд. Ба монанди дӯстию рафоқат, устодону бузургсолон, пос доштани эҳтироми якдигар, арзандагӣ, ифтихормандӣ, худшиносӣ, худогоҳӣ, хештаншиносӣ, ва илмомӯзию миллатдӯстӣ, нигоҳ доштани шаъну шараф ва монанд ба инҳо [6–М].

4. Аз ҷиҳати назариявию амалӣ асоснок намудани мафҳуми худшиносии хонандагон. Дар диссертатсия паҳлуҳои гуногуни мафҳуми

худшиносии миллии хонандагон дар ҷараёни таълими фанни тадрисшаванда, семинару маҳфилҳо ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ таҳлилу баррасӣ гардид. Масъалаи тарбияи худшиносии хонандагон дар як қатор санадҳои амалкунандаи меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф инъикоси худро ёфтааст. Яъне мафҳуми худшиносӣ ифодакунандаи маҷмуи ақидаю эътиқодҳо ва идеяҳои бадаст омадаи низоми донишҳои мукаммали илмию таърихӣ буда, инъикоскунандаи сифатҳою хусусиятҳои этникии миллати тоҷик ва дигар миллатҳо мебошад. [10–М].

5. Дар диссертатсия масъалаи ташаккули худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълим ва берун аз он дар асоси имконият ва шароитҳои педагогӣ таҳлилу тарғиб гардидааст. Яъне дар раванди кори диссертатсионӣ чунин имконият ва шароитҳои педагогӣ – психологӣ аз қабилӣ майлу рағбат, дӯстдорӣ, пос доштан, эҳтиром ба аҳли илму адабу фарҳанг, арзандагӣ, ифтихормандӣ аз ҳувияти худ, худшиносӣ, худогоҳӣ, ватандӯстӣ, меҳандӯстӣ, миллатдӯстӣ, ҷонфидоӣ, таҳаммулпазирӣ, худбаҳодиҳӣ, қобилиятнокӣ, шаъну шараф, адолатнокӣ ва ғайра ба инобат гирифта шуд.

6. Дар масъалаи баланд бардоштани ташаккули худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълим ва корҳои беруназсинфию беруназмактабӣ барои натиҷагирӣ ва хулосабарории корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, роҳҳо, методҳо ва усулҳои гуногуни зеринро истифода намудем, аз ҷумла ташкил ва гузаронидани семинару маҳфилҳо, чорабиниҳои таълимию тарбиявӣ, суҳбатҳои проблемавӣ, саволномаҳои (санҷишӣ) анкетавӣ, мусоҳиба, иншоҳои санҷишӣ аз фанни адабиёти тоҷик, мубоҳиса, мизҳои мудаввар ва монанд ба инҳо иҷро карда шуд, ки сатҳ ва самтҳои методологӣ, назария, амалия тарбияи худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шуд

7. Дар раванди кори диссертатсионӣ кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ (муассисаҳои

пойгоҳӣ) синфи озмоишӣ ба чунин низоми донишҳои мукаммал оид ба тарбияи худшиносӣ асоси устувор гузошташаванда мусаллаҳ гарданд:

– мафҳуми худшиносӣ ва маълумот дар бораи он;

– нақш ва мавқеи худшиносӣ дар баландбардории маърифати хонандагон;

– моҳияти дар руҳияи худшиносӣ ба камол расидани хонандагон;

– худшиносӣ асил, ватанпарвари содиқу бовафо ва монанд ба инҳо

8. Корбаст намудани технологияҳои пешбарандаи фаъолияти инфиродӣ дар омода намудани хонандагон ба худшиносӣ дар заминаи моддию техникӣ аз тарафи омӯзгорон ва падару модарони онҳо [3 – М;].

9. Дар кори таҳқиқотӣ бори аввал дар мисоли технологияи ҳамкории муассисаҳои таълимӣ бо оила дар тарбияи худшиносии хонандагон худшиносӣ ва омӯзиши проблемавии он аз нуқтаи назари таърихӣ, адабӣ, психологӣ ва педагогӣ кушода дода шуд. Аз ин бармеояд, ки дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон имконият фароҳам меоварад, ки худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ ташаккул дода шавад, то дар ин замина хонандагон ҳамчун шахсияти намоён ба воя расанд; [9–М; 13–М].

Таҳқиқот дуруст будани фарзияро тасдиқ намуда, имконият дод, ки ба хусусиятҳои ташаккули тарбияи худшиносии хонандагон дар ҷараёни таълимӣ ва корҳои беруназсинфӣ, пеш аз ҳама ба истифодаи бомавқеъ ва самараноки методҳои таҳқиқотӣ ва корҳои озмоишӣ диққати ҷиддӣ дода шавад.

Аз рӯйи таҳлили ҷавобҳои пурсишномаи анкетавӣ, мусоҳиба, суҳбату вохӯриҳо бо намояндагони аҳли зиёи мамлакат ва далелҳои бадастомадаи таҳқиқот маълум гардид, ки тарбияи худшиносии хонандагон тавассути як қатор технологияҳои педагогӣ баланд бардошта шуд. Хулосаҳои аз кори диссертатсионӣ баровардаи мо маънои онро надорад, ки ҳамаи масъалаҳои ба мазмуни ҳамкории

муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила дар тарбияи худшиносии хонандагон дахлдошта ҳал гардиданд.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ

Имрӯзҳо насли наврасу ҷавонро месазад, ки дар ҳар куҷое, ки набошанд, бояд ҳисси баланди миллӣ дошта бошанд, бо Ватан, миллат, давлати соҳибистиқлоли худ ва бо забону фарҳанги миллии хеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва ҳушёру зирак бошанд.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда чунин тавсияҳои илми-методиро ба омӯзгорон, хонандагон ва падару модарони онҳо дар муассисаҳои таълим ва оила пешниҳод намудем:

– шароит ва имконияти мусоид марбут ба таълиму тарбия дар руҳияи худшиносии хонандагон дар муассисаҳои таълимӣ ва оила фароҳам оварда шаванд;

– дониши қаноаткунанда доир ба таърих, анъана ва тамаддуни гузаштаву муосири тоҷик дар раванди таълим аз тарафи омӯзгорон ба хонандагон мунтазам такмил дода шавад;

– хонандагон бояд дар чорабиниҳои таълимию тарбиявӣ фаъолона иштирок намуда, руҳияи худшиносӣ, сифатҳои иродавӣ ва ахлоқии худро такмил диҳанд

– маводҳои таълимии дарсӣ ва иштирок дар чорабиниҳои беруназсинфӣ барои шаклгирии сифатҳои мустақилиятнокӣ, худталқинкунӣ, худомӯзӣ ва худбаҳодиҳии хонандагон мусоидат намоянд;

– барои дар руҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон моро зарур аст, ки саравввал он донишҳоро дар замири омӯзгорон ва падару модарони хонандагон ташаккул диҳем;

– ба дарки моҳияти худшиносӣ ҳамкории ассосиатсияи падару модарони хонандагон, омӯзгорон ва аҳли ҷомеа мустаҳкам карда шаванд ва ба ин раванд шаклҳои нави инноватсионӣ дохил гардад;

– омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи асосиро зарур аст, ки тавассути анъанаҳо ва арзишҳои миллии халқи тоҷик тарбия намудани хонандагон дар руҳияи худшиносию худогоҳии миллиро ҷоннок карда, меҳру муҳаббати хонандагонро нисбат ба маводи таълимие, ки ба фарогирии муоширати байни хонандагон боис мегарданд, афзуда, диққати онҳоро ба худшиносӣ равона созанд;

– тарбияи худшиносӣ дар заминаи дониш андӯхтан, ки бо ҳамбастагии самарабахши дониш ва малака дар намудҳои гуногуни тарбия имконпазир аст дар мадди аввал гузошта шаванд;

– ташкил ва бароҳмонии шабҳои саволу ҷавоб, конфронсҳо, семинару вохӯриҳо бо мақсади ташаккул додани худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаронидан ба мақсад мувофиқ мебошад;

– барои баланд бардоштани ҳиссӣ худшиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзгоронро зарур аст, ки ҳамкории якҷояи коллективҳои педагогӣ оила ва аҳли ҷомеаро ҷалб кардан ба мақсад мувофиқ мебошад;

– барои ёрии методӣ ва амалӣ расонидан ба корҳои таълимию тарбиявии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва падару модарони хонандагон барнома ва ё дастури ёрирасон дар ташаккули тарбияи худшиносии хонандагон таҳия, нашр ва дастрас гардонида шаванд;

Тазаккур бояд дод, ки таҳқиқоти илмии мазкур кафолатдиҳандаи ҳалли пурраву ҳаматарафаи масъала нест. Бо боварӣ метавон гуфт, ки таҳқиқоти минбаъда оид ба масъалаи худшиносии хонандагон дар зерхати талаботи ҷомеаи муосир дар зинаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва миёнаю олии касбӣ дар доираи нисбатан фарохтар сурат мегирад.

Итминони комил дорем, ки таҳқиқоти анҷомдодаи мо андаке ҳам бошад дар ҳалли маъалаи тарбияи хонандагони МТМУ дар руҳияи худшиносӣ ҳиссаи муайян мегузорад.

НОМГӮИ АДАБИЁТ

1. Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда

1. *Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ,* Ашъор (Таҳияи Расул Худоизода ва Али Муҳаммадии Хуросонӣ) [Матн] / Р. Абуабдуллоҳи . – Душанбе: Ирфон, 2007. – 413с.

2. *Абулқосим Лоҳутӣ.* Маҷмуаи ашъор (Таҳияи Расул Худои Шарипов ва Абдушукур Абдусаттор) [Матн] / Л. Абулқосим. – Душанбе: Адиб, 1987. – 446с.

3. *Абулқосим Фирдавсӣ* Шоҳнома (таҳияи Камол Айнӣ ва Зоҳир Аҳрорӣ) Душанбе: Адиб, 2009. – 470с.

4. *Абӯшакури Балхӣ.* Маҷмуаи ашъор [Матн] /Душанбе «Адиб» 1980 – 430с.

5. *Алимӣ Ҷ.* Мушкилоти педагогӣ [Матн] / Ҷ. Алимӣ, А. Даминзод–Душанбе: Эр-Граф, 2014. – 232 с.

6. *Алямовская В.Г.* Как воспитать здорового ребенка [Текст] / В.Г. Алямовская. – М.: – 1993. –430 с.

7. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания [Текст] / Б.Г. Ананьев. – СПБ: Питер, – 2001. – 288 с.

8. *Аронов А.А.* Воспитать патриотов: Кн. Для учителя [Текст] / А.А. Аронов. – М.: Просвещение, 1989. – 175с.

9. *Атахонов Т.* Очеркҳои афкори педагогӣ. [Матн] / Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов. –Душанбе: 2005. – 224саҳ.

10. *Афзалов Х.* Таърихи педагогикаи тоҷик [Матн] / Х. Афзалов. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 243 с.

11. *Афзалов Х.* Таърихи педагогикаи халқи тоҷик [Матн] / Х. Афзалов, Б.Раҳимов. – Душанбе. Маориф, 1994. – 185с.

12. *Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ* (Таҳияи Худои Шарипов ва Абдушукур Абдусатторов). [Матн] – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.

13. *Бабанский Ю.К.* Избрание педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – Моква. Педагогика, 1989. – 558 с.

14. *Бабанский Ю.К.* Педагогика [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещения, 1983. – 545с.

15. *Бандаев И.С.* Худшиносии миллӣ шарти зарурии ҳастии миллат [Матн] / И.С. Бандаев, М.Ҷ. Ёдгорова –Душанбе-2019 – 140

16. *Баранов С.П.* Педагогика [Текст] / С.П. Баранов, В.А. Сластёнин В.А. Сластёнин. – М.: Просвещение, 1976. – 325 с.

17. *Баранов С.П.* Педагогика [Текст] / С.П. Баранов, В.А. Сластёнин. – М.: Просвещение, 1986. – 315 с.

18. *Бердяев М.А.* Самопазнание [Текст] / М.А. Бердяев. – Масква:1991.–316с.

19. *Богданова О.С.* Методика воспитательной работы в начальных классах [Текст] / О.С. Богданова, В.И. Петрова. – М.: Просвещение, 1980. –282с.

20. *Богданова О.С.* Некоторые проблемы нравственного воспитания и равития младщих школьников [Текст] / О.С. Богданова, В.И. Петрова. – М: 1972. – 320с.

21. *Богданова О.С.* Петрова В.И. Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидои. [Текст] / О.С. Богданова, В.И. Петрова. – Душанбе: 1977. – 210с.

22. *Божович Л.И.* Личность и её формирование в дестком возрасте (Психолочическое исследование) [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.

23. *Бозор Собир.* Маҷмуъаи ашор [Матн] / С. Бозор. – Душанбе: Адиб, 1987 – 2005 с.

24. *Болдырев Н. И.* Методика работы классного руководителя [Матн] / М.С. Болдырев. – М: Просвешение, 1984. – 256с.

25. *Болдырев Н.И.* Методикаи корҳои тарбияви дар мактаб [Матн] / Н.И. Болдырев. – Душанбе: 1979. – 235с.

26. *Болдырева Н.И.* Педагогика [Текст] / Н.И. Болдырева. – М: 1988. – 308.

27. *Болтина Л.Р.* Методика внеклассной воспитательной работы в начальных классах [Текст] / Л.Р. Болтина, Д.И. Латышина. – М: Просвещение, 1978. – 328с.

28. *Буйдоқов Х.* Асосҳои дидактика [Матн] / Х. Буйдоқов. – Душанбе:1995. – 320с.

29. *Буйдоқов Х.* Хусусиятҳои омӯзиши шахсияти хонандагон ва таълими онҳо дар раванди ягонаи педагогӣ [Матн] / Х. Буйдоқов. – Душанбе: 2010. – 250с.

30. *Бурупова М.М.* Гуманизацяи образование: проблема и преспективы [Текст] / М.М. Бурупова. – М: Бийск, 1995. – 190с.

31. В.Т. Лихачёв Педагогика [Текст] / Лихачёв В.Т. Москва Ппрометей, 1993. -264с.

32. *Васильева З.И.* Нравственной воспитания учащихсия в учебной деятелности [Текст] / З.И. Васильева. Л: 1973. – 276с.

33. *Васильцова З.П.* Мудрые заповеди народной педагогики: (Заметки журналиста). -2-е изд., доп. [Текст]: / З.П. Васильцова - М.: Педагогика, 1988. - 157с.

34. *Вежевич Т.Е.* Моделиротвание региональных систем патриотичесчкого воспитания школьников [Эл. Рес.]: [Текст]: дис. докт. пед. наук 13.00.01/ Т.Е. Вежевич Улан – Удэ, 2005. 471с.

35. *Волков Г. Н.* Психологи о педагогических проблемах[Текст] / Г.Н. Волков. – Издательство: Просвещение, 1981. – 320с.

36. *Волков Г.Н.* Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. [Текст]: / Г.Н. Волков - М.: Академия, 1999. - 168с.

37. *Вульфов Б.З.* Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы [Текст] / Б. З. Вульфов, М. М. Потышкин. – М: 1981. – 245с.

38. Г.Н. Волков, В.А. Николаев Теория и методика формирования этнопедагогической культуры будущего учителя [Текст] / Волков Г.Н., Николаев В.А. – Москва, 1998. – 178 с.

39. *Гончаров Н.К.* Основы педагогки [Текст] / Н.К. Гончаров. – М: 1986. – 170с.

40. *Горелик В.Ф.* Воспитывая гражданина, формируя мировоззрение: Кн. Для учителя. Из опыта работы [Текст] / В. Ф. Горелик.– М.: Просвещение, 1986. – 208 с.

41. *Городинский В.И.* Патриотическое сознание российских пограничников в усивиях глобализации: Социально – философский анализм [Эл.рес]: [Текст]: дис. канд. филос. наук 09.00.11/ В.И. Городинский- Масква, 2005 – 160с.

42. *Гулмадов Ф. ва Шарипов А.* Ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар муҳити мактаб ва оила[Матн] / Ф. Гулмадов // А. Шарипов, Душанбе 2020, 159с.

43. *Гулмадов Ф.* Ҳамгироии ташаккули ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол [Матн] / Ф. Гулмадов. – Душанбе : Маориф, 2004. – 260с.

44. *Далатмурод Р.* Педагогика (назарияи тарбия) [Матн] / Р. Далатмурод, С. Лақай, Ғ. Абдусаттор. – Душанбе: 2009. – 268 с.

45. *Иброҳимов Г.* Асосҳои педагогии карҳои таълимию тарбиявӣ дар фаъолияти амалии омӯзгорони ҷавон [Матн] / Г. Иброҳимов, М. Иззатова. – Душанбе: 2015. – 230с.

46. *Ипполитова Н.В.* Теория и практика подготвки будуших учителей к патриотичесткому воспитанию. [Эл.рес]: [Текст]: дис. докт. пед. наук: 13.00.08/ Н.В. Ипполитова Челябинск, 2000, 383с.

47. *Кайковус Унсурулмаолӣ* Қобуснома. [Матн] / Унсурулмаолӣ Кайковус. – Душанбе: Маориф, 1979. – 191 с.

48. *Караковский В.А.* Школьное воспитание как управляемая система[Текст] / В.А. Караковский // –Мир образавония. 1997. – №1. 79 с.

49. *Конаржевский Ю.А.* Педагогичесткий анализ учебно–воспитательного процесса и управление школой [Текст] / Ю.А. Конаржевский. – М.: педагогика, 1986. – 167с.

50. Консепсияи мактаби милли тоҷик. Душанбе: 22.04.1995.№125

51. Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 03.05.200. №200

52. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе:, аз 3.03.2006, №94.

53. *Константинов Н.А.* Таърихи педагогика [Матн] / Н.А. Константинов, Е.Н. Медынский, М.Ф. Шабаева. – Душанбе: 1982. – 190с.

54. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 06.11.1994.

55. *Коротов В. М.* Общая методика учебно–воспитательного процесса [Текст] / В. М. Коротов. – М.: 1983. – 167с.

56. *Кочетков А.Н.* Самовоспитание подростка. *А.Н. Кочетков* [Текст] / А.Н. Кочетков. – М:. 1967. –157с.

57. *Кружская Н.К.* О воспитании в семье. Избранные статьи и речи [Текст] / Н.К. Кружская. – М.: 1962. – 213с.

58. *Крупская Н. К.* Пед. Соч. В 11т [Текст] / Н. К. Крупская. – Москва: 1958. т. 1. – 253с.

59. *Кукушин В.С.* Этнопедагогика: учебное пособие [Текст] /В.С. Кукушин (Библиотека педагога практика). М.: МПСИ; - Воронеж: НПО «МОДЭК», 2002. - 304с

60. *Қодиров Б.* Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. [Матн] / Б. Қодиров, М. Давлатов, С. Расулов. – Душанбе: 2008. – 230с.

61. *Қодиров Қ.* Ақидаҳои педагогӣ ва гуманистии Фирдавӣ [Матн] / Қ. Қодиров, А. Ҳалимов. – Кӯлоб: 1991. – 62с.

62. *Қодиров Қ.Б.* Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик [Матн] / Қ.Б. Қодиров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 233 с.

63. *Қосимов М.* Корҳои тарбияви дар мактаб [Матн] / М.Қосимов, Р. Ҳамидов. – Душанбе: 1997. – 63с.

64. *Қосимов М.* Самтҳои асосии тарбия ва банақшагирии он [Матн] / М. Косимов, А. Солиев Б. Эшонов. – Душанбе: 2001. – 150с.

65. *Қосимов М.* Фаъолияти ҷонишини директори мактаб оид ба корҳои тарбияви (Дастури методи) [Матн] / М. Қосимов. – Душанбе: 1992. – 140с.

66. *Қурбонов Ш.Р.* Муносибатҳои мактаб, оила ва ҷомеа [Матн] / Ш.Р. Қурбонов, В.Б. Исмоилов. Душанбе: 2006. – 63 с.

67. *Лаврова Т.В.* Развитие патриотического самосознания студентов колледжа [Эл. рес.] [Текст]: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. / Т.В. Лаврова. - Ульяновск, 2011. - 200с.

68. *Лоиқ Шералӣ* Қулиёт (мураттибон Баҳриддин Аловӣ ва Ромиш Лоиқшода) [Матн] / Лоиқ Шералӣ Душанбе «Адиб» С.-2008 560с.

69. *Локк Джон* Мысли. О воспитании. Педагогическое наследие. [Текст] / Джон Локк . – М: Педагогика, 1988. – 411 с.

70. *Лутфуллоев М.* Дидактикаи муосир [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2010. – 430с.

71. *Лутфуллоев М.* Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2006. – 340с.

72. *Лутфуллоев М.* Назарияи тарбия (курси лексияҳо) [Матн] / М. Лутфуллоев, Қ. С. Абдураҳмонов. – Қурғонтеппа: 2017. – 360с.

73. *Лутфуллоев М.* Педагогикаи башар [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2008. – 143 с.

74. *Лутфуллоев М.* Педагогикаи миллии халқи тоҷик [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Сифат, 2015. – 703 с.

75. *Лутфуллоев М.* Педагогикаи шафқат [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душнбе: 1994. – 480 с.

76. *Лутфуллоев М.* Тоҷикистон–ватонам ифтихорам [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 1999. – 240

77. *Лутфуллоев М.* Тоҷикистони соҳибистиқлол ва масъалаҳои тарбия [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе: 2001. – 360

78. *Лутфуллоев М.* Шарафномаи миллат[Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе. 2003. – 400с.

79. *Лутфуллоев М.* Эҳёи педагогикаи Аҷам [Матн] / М. Лутфуллоев. –Душанбе: Дониш, 1997. – 150 с.

80. *Макаренко А. С.* Дисциплина режим, наказания и пооширения [Текст] / А. С. Макаренко. – М.: 1958. – 234с.

81. *Макаренко А. С.* Семья и воспитание детей – Избр. Пед. Соч. т.2. [Текст] / А. С. Макаренко. – Москва: 1977. – 270с.

82. *Макаренко А.С.* Воспитание гражданина [Текст] / Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М.: Просвешение, 1988. – 301 с.

83. *Макаренко А.С.* Маърӯзаҳои оид ба тарбияи бачагон [Матн] / А.С. Макаренко. – Душанбе: 1980. – 85с.

84. *Марьенко И.С.* Примерное содержание воспитания школьников [Текст] / И.С. Марьенко – М: Просвещение, 1984. – 180с.

85. *Матвесва С.В.* Воспитания патриотизма у старшиклассников в усулвиях целостного педагогического процесса в савременной обшеобразавателной школе [Эл.рес]: [Текст]: дис. канд. пед. наук. 13.00.01/ С.В. Матвее ва Нижний Новгород, 2006. -205.

86. *Маҷидова Б.* Роҳнамои волидон барои тарбияи кӯдакони хурдсол [Матн] / Б. Маҷидова. – Душанбе: Эр-Граф, 2014. – 232 с.

87. *Маҷидова Б., Иззатова М.* Педагогикаи томактабӣ [Матн] / Б. Маҷидова, М. Иззатова (қисми 2). – Душанбе: Ирфон, 2012. – 222 с.

88. Методика воспитателной работы (Под. Ред. Л.И. Рувинского). [Текст] – М.: 1989. – 213с.

89. *Мешков А.Е.* Гражданско – патриотическое воспитание учащихся на традиционных ценностях отечественной культуры [Электронный ресурс]: Авт. дис. канд. пед. наук. 13.00.01[Текст] /А.Е. Мешков. – Масква, 2011. – 13 с.

90. *Миралиев А.М.* Педагогика ва психология [Матн] / А.М. Миралиев. – Душанбе: 2007. – 370с.

91. *Миралиев А.М.* Системаи роҳнамоии касбӣ ва тарбияи меҳнатии хонандагон [Матн] / А.М. Миралиев. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 273 с.

92. *Муллоева М.* Таълиму тарбияи ҳуқуқии мактабиён [Матн] / М. Муллоева – Душанбе: Маориф, 1992. – 170с.

93. *Муродова Г.* Гуманизми Носири хусрав [Матн] / Г. Муродова // Мактаби советӣ. – 1980. – №1247 – 40 с.

94. *Муъмин Қаноат.* Аз Бойсун то кунун [Матн] / Қ. Муъмин. – Душанбе: Адиб, 1993. – 180 с.

95. *Муъмин Қаноат.* Осори мунтахаб ҷилди дуввум достонҳо [Матн] / Қ. Муъмин. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 150 с.

96. *Муъминов Т.* Ҳамеша некхоҳи мардумон бош. Назаре ба афкори тарбиявии Носири Хусрав [Матн] / Т. Муъминов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 25 с.

97. *Николаев В.А.* Теория и методика формирования этнопедагогической культуры будущего учителя [Текст]: Дис докт. пед. наук: 13.00.01./ В.А. Николаев. - Москва, 1998. - 277

98. *Нуриддинов Ғ.* Ақидаҳои педагогии Саъдии Шерозӣ [Матн] / Ғ. Нуриддинов, – Душанбе: 1974. – 53 с.

99. *Нуров А.* Аризишҳои миллию умумибашари, заминаҳои пайдоиши инкишоф ва нақши онҳо дар тарбияи инсон [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Ирфон, 2003. –170с.

100. *Нуров А.* Кори якҷояи оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: 1989. – 225с.

101. *Нуров А.* Методикаи корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: 2005. – 190с.

102. *Нуров А.* Нақши арзишҳои маънави дар тарбияи мактабиёни хурдсол [Матн] / А. Нуров. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 165с.

103. *Одинаев Ё.* Бунёди маданияти шахс [Матн] / Ё. Одинаев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 80 с.

104. *Орифӣ М.* Аз таъри афкори педагогии халқи тоҷик [Матн] / М. Орифӣ. – Душанбе: 1962. – 143с.

105. *Ортиқов Р.* Эҳсоси дӯстӣ [Матн] / Р. Ортиқов. – Душанбе: 1979. – 130с.

106. *Паҳлавонов А.* Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII [Матн]: / А.Паҳлавонов. - Душанбе: «Дониш», 1994, 241с.

107. *Паҳлавонов А.* Педагогческая мысль Таджикского народа в XVI [Текст] / А. Паҳлавонов. – Москва: 1995. – 213с.

108. Педагогика (Под ред. С.П. Баранова и В. А. Сластенина) [Матн] / Под ред. С.П. Баранова и В. А. Сластенина). – М. 1986. – 211с.

109. Педагогика [Матн] / Под ред. А.П. Кандратюка. – Киев: Просвещение, 1976. 375 с.

110. *Песталоцци И.Г.* Избранные педагогические сочинения. Т.1. [Матн]/ И.Г. – М.: Песталоцци Педагогика, 1981. – 331 с.

111. *Пионтковский В.В.* Патриотическое воспитание учащейся молодежи в условиях регионального образования [Электронный ресурс]: Дис. док. пед наук: 13.00.01[Текст]./ В.В. Пионтковский. – Якетск, 2006. – 326 с.

112. *Раҳимов Х., Нуров А.*Педагогика [Матн] / *Раҳимов Х., Нуров А.* – Душанбе: 2007. – 360

113. *Расулов Д.* Инъикоси масъалаҳои таълиму тарбия дар «Қобуснома»-и Кайковус [Матн] / Д. Расулов. – Кӯлоб: 1996.

114. *Рахимов Х.* Педагогика [Матн] / Х. Рахимов. – Душанбе: 1997. – 248с.

115. *Раҳимзода Х.* Оила ва ҷомеа [Матн] / Х. Раҳимзода. – Душанбе: 1999. –190с.

116. *Раҳимов Б. Р.* Мазмуни тарбияи ҷавонон [Матн] / Б. Р. Раҳимов, А. Нуров – Душанбе: 2000. –180с.

117. *Раҳимов Б. Р.* Макаренко дар бораи таълим ва тарбия [Матн] / Б. Р. Раҳимов. – Душанбе: 1991. – 210с.

118. *Раҳимов Х.* Педагогика [Матн] /Х. Раҳимов., А.Нуров. – Душанбе: 2007. – 360

119. *Раҳмонов* Э. Молодёжь-будущенации [Текст] / Э. Раҳмонов. – Душанбе. Ирфон, 1993. – 92с.

120. *Рубинштейн Н.Л.* Праблемы общей психологие [Текст] / Н.Л. Рубинштейн. – М.: 1973. – 220с.

121. *Рувинский А.Н.* Воспитание и самоваспитание школьников [Текст] / А.Н. Рувинский. – М.: 1969. –187с.

122. Русско – таджикскоий словарм [Текст] /Москва «Русский язык». 1965. – 987 с.

123. Руссо Ж.Ж. Педагогическое сочинения [Текст] / Ж.Ж. Руссо. – М.: Педагогика, 1981. – 682 с.

124. *Сайдуллоева Г.Р.* Андешаҳои ахлоқии Кайковус. Автореферат. Рис.номзади фан. Фалсафа [Матн] / Г.Р. Сайдуллоева. – Душанбе. 2001. – 21с.

125. *Самоукина Н.В.* Психология и педагогика профессиональной деятельности [Текст] / Н.В.Самоукина. – М.: – 1999. – 280с.

126. *Сангинова Э.* Ақидаҳои педагогии Абдураҳмони ҷомӣ [Матн] / Э. Сангинова / – Мактаби сав.1980. №2. – 28– 32 с.

127. *Сативальдыев Р.Ш.* Политические и правовые идеи [Текст] / Р.Ш. Сативальдыев. Кабуснаме. – Душанбе: 1997. – 125 с.

128. *Саъдии Шерозӣ.* Ғазалиёт (муратиб Расул Ходизода) [Матн] / Ш.Саъдии. – Душанбе: Адиб, 2014 – 179 с.

129. *Селиванов В.С.* Основы общей педагогики: теория и методика воспитания: Учебное пособие [Текст] / Под ред А.В. Сластина. Изд. 2–е., испр. – М.: Академия, 2002. – 336 с.

130. *Сластинин В.А.* Общая педагогика. В дувх частях. Ч.1. [Электронный ресурс] [Текст] / В.А. Сластинин, Ф.И. Исаев, Е.Н.Шиянов. – М.: Владос, 2002. http //mnoogoknig/ru/.

131. Словарь поэтике. [Текст] / – Москва: 1989. –300с.

132. *Смирнов В.И.* Общая педагогика: Учебное пособие для вузов / Содержание трудового воспитания школьников [Текст] (Под. Ред. Я. Н. Журкиной и И. И. Зарецкого). – М.: 1989. – 270

133. *Снапко Н.М.* Психологичесткие механизмы и педагогичесткие основы патриатического воспитания в система профессионального образования [Эл.рес]: [Текст]: Дис. канд. пед. наук. 13.00.01/
Снопко Н.М. Масква 2001 – 190

134. *Содиқов А.* Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ [Матн] / А.Содиқов. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 144 с.

135. *Содиқов А.* Гуманизми Ибни Сино [Матн] / А. Содиқов // Мак. Сов. – 1985. №2. – 23 – 26 с.

136. *Соловёв, А.И.* Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов/ *А.И. Соловёв,* Москва Аспект Пресс, 2006.-559с.

137. *Станчинский Г.А.* Теоретические основы этнической педагогики [Электронный ресурс]: [Текст]: Дис. докт. пед. наук: 13.00.01./ Г.А. Станчинский. - СПб, 1998. - 443с.

138. *Стоюнин В.Я.* Избранные педагогические сочинения. [Текст] / Сост. Г.Г. Савенок. - М.: Педагогика, 1991. – 368

139. *Султонов А.* Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ [Матн] / А.Султонов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 210

140. *Сухомлиниский В.А.* Асарҳои мунтахаби педагогӣ [Матн] / В.А. Сухомлиниский. – Душанбе: Маориф, 1982. – 248 с.

141. *Сухомлинский В. А.* О воспитании [Текст] / В. А. Сухомлинский. – М: Политиздат, 1973. – 272 с.

142. *Сухомлинский В.А.* Как воспитать натоящего человека / В.А. Сухомлинский. – Киев: 1975. – 210с.

143. *Сухомлинский В.А.* Павлышская средная школа: Обобщение опытаучебно – воспитательной работы в сльской средней школе [Текст] / В.А. Сухомленский. – М: Псорсвещение, 1979. – 393 с.

144. *Сухомлинский В.А.* Сердце отдаю детям [Текст] /В. А. Сухомлинский. – Киев: 1974. – 160с.

145. *Турсунов А.* Эҳёи Аҷам [Матн] /А. Турсунов. – Душанбе: 1984. – 325с.

146. *Унсурулмаолии Кайковус.* Қобуснома (зери таҳрири Мирзо Муллоаҳмадов) [Текст] / Кайковус Унсурулмаолӣ –Душанбе «Маориф» 1979, – 192с.

147. *Ушинский К.Д.* О народности в общественном воспитания[Текст] / К. Д. Ушинский пед. Сочинения: В. 2. Т. – Москва: Педагогика, 1974. – 265

148. *Ушинский К.Д.* Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии: В2т. СПб [Текст] / К.Д. Ушинский. – М.: педагогика, 1964. – 170

149. Фарҳанги забони тоҷикӣ (зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис) Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон) [Матн] ҷилди ll Душанбе 2010. – 996

150. *Филипова В.А.* Эстетичиские интересы как фактор общения старшеклассников [Текст] /В.А. Филипова. – Сов: Педагогика, 1973. №12.-165

151. *Холиқ Шерзода.* Адабиёти ватан [Матн] / Х. Шерзода. – Душанбе: Маориф, 1979. – 229 с.

152. *Хоҷаев Қ.Т.* Суханварӣ [Матн] / Қ.Т. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф, 1997. – 110 с.

153. *Ҳалимов С.* Ақидаҳои пандуахлоқӣ дар эҷодиёти Носири хурав [Матн] / С. Ҳалимов. – Самарқанд: 1977. –170

154. *Ҳусайн Воизи Кошифӣ.* Футувотномаи Султонӣ. Ахлоқӣ Муҳсинӣ. (Муратиб) – Душанбе: Адиб, 1991. –

155. *Ҷӯраев Б.* Ростию росткорӣ яке аз омилҳои худшиносӣ . [Матн]: / Б. Ҷӯраев, А. Сафаралӣ . Паёми ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ . 2019, № 6 (23) – 182

156. *Шамолов А.А.* Сравнительный анализ этики Абу Хамида Газали и Насирддина Туси [Текст] / А.А. Шамолов. – Душвнбе: 1994. – 180 с.

157. *Шарифзода Ф.* Актуальные проблемы современной педагогики / [Матн] Ф. Шарифзода. – Д.: 2010. –430

158. *Шарифзода Ф.* Педагогика [Матн] /Ф. Шарифзода, И. Каримова. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 263 с.

159. *Шарифзода Ф.* Педагогикаи умумӣ ва касбӣ [Матн] / Ф. Шарифзода, А. Миралиев – Душанбе: Ирфон, 2012. – 625 с.

160. *Шарифзода Ф.* Педагогикаи ҳамгиро /[Матн] Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 411 с.

161. *Шарифзода Ф.* Педагоигка назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ [Матн] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 544 с.

162. *Шарифзода Ф.* Таҳқиқи асрори таҳсилот ва таълим [Матн] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 463 с.

163. *Шарифзода Ф.* Ҳикмати афкори педагогии ниёгон [Матн] / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев – Душанбе: Ирфон, 2020. – 400 с.

164. *Шерзамонов Фирӯз* Фалсафаи ахлоқии Носири Хусрав ва решаҳои он. [Матн] / Шерзамонов Фирӯз – Исломобод:1992. – 360

165. *Шоев Н.Н.* Педагогикаи муваффақият ва идораи эҷодкорони вақт [Матн] / Н.Н. Шоев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 280

166. *Шукурӣ М.* Истиқлолият ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ [Матн] / М. Шукурӣ. – Душанбе: 1999. – 160 с.

167. *Щабаева М.Ф.* История педагогики [Текст] / М.Ф. Щабаева. – М.: учпедчиз, 1955. – 360 с.

168. *Щукина Г.И.* Педагогика [Текст] / Г.И. Щукина. – Душанбе: Маориф, 1968. –214 с.

169. *Щукина Г.И.* Педагогикаи мактаб [Текст] / Г.И. Щукина. – Душабе: 1988. – 340

170. *Щукина Г.И.* Проблема познавательного интереса в педагогике [Текст] / Г.И. Шукина. – М.: 1971. – 280

171. *Эмомалӣ Раҳмон.* Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ [Матн] / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 180

172. *Эмомалӣ Раҳмон.* Рушди маориф-асоси таҳкими аркони давлат [Матн] / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: Шарора, 2009. –

173. *Эмомалӣ Раҳмон.* Тоҷикон дар оинаи таърих [Матн] / Р. Эмомалӣ. –Душанбе: Ирфон, 2009. – 682 с.

174. *Эмомалӣ Раҳмон.* Фарҳанг ҳастии миллат аст [Матн] / Р. Эмомалӣ -Душанбе; Матбуот- 2001.-320 с.

175. *Юнусов И.* Педагогика [Матн] / И. Юнусов. – Душанбе: 2005. – 320с.

2. Руйхати маъхазҳо (сарчашма)

176. «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 3030». – Душанбе: соли 2020.

177. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе: 03.05.2010. №200

178. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консепсияи миллии тарбия» – Душанбе: 03.03.2006. №94

179. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе: соли 22.06.2013.№1004

180. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». – Душанбе: 02.08.2011. №762

181. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ватандустии шаҳрвандон» 24.12.22 №1920

182. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар. [Матн] – ш. Душанбе: 26 декабри соли 2018.

183. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар. [Матн] – ш. Душанбе: 28 декабри соли 2023.

184. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони аҳли ҷомеаи мамлакат. [Матн] – ш. Душанбе: 4 июли соли 2013.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТИ ДИССЕРТАТСИОНӢ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

а) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чоп шудаанд:

[1-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Таъсиррасонии дастаҷамъона дар тарбияи хештаншиносии наврасону ҷавонон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №3/7 қисми 1. – Душанбе, 2017. – С. 279 – 281.

[2-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақши коллективҳои педагогӣ, оила ва аҳли ҷомеа дар раванди тарбияи хештаншиносии хонандагон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №1.– Душанбе, 2018. – С. 291 – 294.

[3-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Таъсиррасонии тарбиявии коллективҳои педагогии мактаб, оила ва ҷомеа дар ташаккули хештаншиносии хонандагон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №9.– Душанбе, 2018. – С. 207 – 212.

[4-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақши коллективҳои педагогӣ, оила ва аҳли ҷомеа дар тарбияи хештаншиносии хонандагон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №1.– Душанбе, 2019. – С. 274 – 280.

[5-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақши афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик дар тарбияи худшиносӣ, худогоҳӣ ва хештаншиносии наврасону ҷавонон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №8.– Душанбе, 2019. – С. 247 – 252.

[6-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Содействие самосазнания и самопознания молодого поколения [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2578–618X) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №11(39).– Душанбе, 2020. – С. 59 – 67.

[7-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Заминаҳои асосии омода намудани мактаббачагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ дар рӯҳияи хештаншиносӣ тавассутиомӯзиши осори мутафаккирон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов, Мирзоев А.Р. // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №8.– Душанбе, 2021. – С. 287 – 294.

[8-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Тавсифи асосии мафҳуми хештаншиносӣ ҳамчун падидаи адабӣ, фарҳангӣ ва педагогӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов, Г. Иброҳимов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №10.– Душанбе, 2021. – С. 284 – 289.

[9-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақши омӯзгорон ва хонандагон дар муҳайё намудани шароити асосии тарбияи худшиносии мактабиён [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №1.– Душанбе, 2022. – С. 278 – 285.

[10-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Ташаккулёбии муносибати байнишахсии хонандагон дар коллектив тавассути тарбияи иҷтимоӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов, Қ.С. Оқилова // (ISSN 2074–1847) Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (илмҳои педагогӣ) №3.– Душанбе, 2022. – С. 255 – 261.

[11-M]. *Ёрматов А.Ҷ.* Андеша ва хулосаҳо дар бораи худшиносии хонандагон [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, №1, 2024. - С. 265-273. ISSN 2074-1847.

[12-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Омилҳои ташаккули худшиносии миллии хонандагон дар ҷараѐни таълим ва корҳои беруназсинфӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2616-5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб баноми Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (илмҳои педагогӣ) №1 (34), 2024. – С. 265 – 270.

[13-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Масъалаи худшиносии миллӣ аз нигоҳи мутафаккирону олимони шинохтаи таоҷик [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // (ISSN 2616-5260) Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб баноми Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (илмҳои педагогӣ) №1 (34), 2024. – С. 278 – 285.

б) Дастурҳои таълимӣ:

[14-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Асосҳои педагогӣ – психологии омода намудани кӯдакони имконияташон маҳдуд ба муҳити таҳсилоти махсус» [Матн] / Б. Шарипов, З. Табарова, А. Ёрматов, С. Сайдалиева, Душанбе «Матбаа», 2021. – 80 с.

[15-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* « Асосҳои педагогикаи ҳамкории муассисаҳои таълимӣ бо оила дар ташаккули тарбияи ахлоқӣ ва худшиносии миллӣ» [Матн] / *А.Ҷ. Ёрматов* Душанбе «Матбаа», 2022. – 222 с.

[16-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Асосҳои педагогогии фаъолияти якҷояи мактаб ва оила дар тарбияи худшиносии хонанадагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ» [Матн] / *А.Ҷ Ёрматов Душанде «Матбаа» 2022 – 100с.*

[17-М]. *Ёрматзода А.Ҷ.* «Асосҳои тараққиёт ва ташаккулёбии моликияти зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ»» [Матн] / *А.Ҷ Ёрматов Душанде «Матбаа» 2024 – 213с.*

в) Мақолаҳое, ки дар дигар нашрияҳо ба табъ расидаанд:

[18-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Таъсири дастаҷамъона дар тарбияи хештаншиносии наврасону ҷавонон [Матн] А.Ҷ. Ёрматов // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Душанбе. 2016 №2/15. – С. 180 – 182.

[19-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақши коллективҳои педагогӣ, оила ва аҳли ҷомеа дар раванди тарбияи хештан шиносии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ [Матн] А.Ҷ. Ёрматов // Маводи конференсия бахшида ба солҳои 2019 – 2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳи ва ҳунарҳои мардумӣ» Кӯлоб «Промэкспо» 2019. С.186 – 189.

[20-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Бархе аз ҷашнҳои миллии тоҷикон дар тарбияи хештаншиносӣ ва худогоҳии миллӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов // Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ бахшида ба солҳои 2020 – 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ» (23-25 апрели) Кӯлоб, 2019 С.322 – 325.

[21-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Таъсиррасонии тарбиявии колективҳои педагогии мактаб, оила ва ҷомеа дар ташаккули тарбияи хештаншиносии хонандагон [Матн] А.Ҷ. Ёрматов // Маводи конференсия бахшида ба солҳои 2019 – 2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳи ва ҳунарҳои мардумӣ» Кӯлоб «Промэкспо» 2019 С. 233-236.

[22-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Омоданамудани мактаббачагони муассисаҳои таҳсилоти асосӣ дар рӯҳияи хештаншиносӣ [Матн] / А.Ҷ. Ёрматов, Ҷӯраев Б. // Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Аӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва 30 –солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Кӯлоб, 2020 С.354 – 358.

[23-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақшу мақоми фарҳанг–ҷашнҳои миллӣ дар тарбияи худшиносӣ, худогоҳӣ ва хештаншиносии наврасону ҷавонон [Матн] А.Ҷ. Ёрматов [Матн] // ПаёмиДонишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Душанбе. 2020. №1(24),С.247-253.

[24-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Таъсиррасонии тарбияи оилавӣ дар тарбияи хештаншиносии хонандагон [Матн] А.Ҷ. Ёрматов, М.М. Алиева // ПаёмиДонишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Душанбе. 2020. №1(24),С.240-246.

[25-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Масъалаи инкишофи ҳаматарафаи шахсият ва омилҳои асосии тараққиёти он [Матн] А.Ҷ. Ёрматов, С.А. Сайдалиева // Маводи конференсияи илмӣ – назариявӣ бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Аӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва 30 –солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Кӯлоб, 2020. С.365 – 367.

[26-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* Нақш, мақом ва уҳдадориҳои омӯзгор дар таълиму тарбияи шогирдон дар замони муосир [Матн] //А.Ҷ. Ёрматов Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ дар мавзуи "Рисолати касбӣ ва миллии омӯзгор дар замони муосир" бахшида ба 80 солагии н.и.п., дотсент Иброҳимов Гурез. Кӯлоб "Нушбод" 2022, С. 182 – 186.

[27-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Ташаккули омодагии омӯзгорони навкори синфҳои ибтидоӣ ба муоширати педагогӣ» [Матн] //А.Ҷ. Ёрматов маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ дар мавзуи «Талаботи замони муосир ба қобилиятҳои педагогӣ-психологии омӯзгор»-ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, Кӯлоб -29.04. 2023,саҳ.87-89,2023

[28-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Нақш, мақом ва уҳдадориҳои омӯзгор дар таълиму тарбияи шогирдон дар замони муосир» [Матн] //А.Ҷ. Ёрматов маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ дар мавзуи «Талаботи замони муосир ба қобилиятҳои педагогӣ-психологии омӯзгор»-ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, Кӯлоб -29.04. 2023, саҳ.167-169 , 2023

[29-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Моҳият ва муҳтавои инкишоф, ташаккул ва тафаккури фаъолияти зеҳнии хонандагони синфҳои ибтидоӣ» [Матн] //А.Ҷ. Ёрматов маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2022 ва вазифаҳо барои соли 2023.(11-14 апрели соли 2023), саҳ.310-312,2023

[30-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Нақши Пешвои миллат дар рушду нумуи соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон» маводи конференсияи

Ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Саҳми Пешвои миллат дар рушду нумуи илмҳои табиию-риёзӣ». (15.12.2023). ДДК.2023

[31-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Хусусияти технологияи муосири педагогӣ бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ» //А.Ҷ. Ёрматов Маводи конференсияи байналмилаллии илмӣ – амалӣ дар мавзуи Асосҳои назарявӣ–методологии омодагии касбӣ – методии омӯзгорони оянда дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ Душанбе 2024, С. – 509-515

[32-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Ташаккул ва рушди худшиносии миллии хонандагон дар раванди худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ»//А.Ҷ. Ёрматов Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 ДДК 13.04.2024.

[33-М]. *Ёрматов А.Ҷ.* «Ташаккули зеҳнӣ дар мувофиқат ба қонуниятҳои давраҳои синусолии хонандагон»//А.Ҷ. Ёрматов Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорон ва донишҷӯён оид ба натиҷагирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар соли 2023 ва вазифаҳо барои соли 2024 ДДК 13.04.2024

Замимаи 1.

САВОЛНОМА

Муҳтарам ҳамкасб!

Мо дар кадом сатҳ қарор доштани вазъи худшиносии хонандагонро дар раванди имрӯзаи таҳсилу тарбия меомӯзем. Аз Шумо эҳтиромона мепурсем, ки ба саволномаи мо посухи мушаххас гардонед. Ҷавобҳои Шумо бахри дар оянда беҳтар намудани дар рӯҳияи худшиносӣ тарбия намудани хонандагон кумак мерасонад.

Сипосгузорем аз ҷавобҳоятон!

Ному насаб:____

Шумо дар кадом мактаб кор мекунед? ________________________________

Шумо кадом сол ва кадом факултаро хатм кардед?_________________

____

Оё шумо тарбияи худшиносиро зарур мешуморед? ____________________

Шумо оид ба тарбияи худшиносӣ аз ҷиҳати илмӣ -методӣ маълумоти пурра доред? ____

Доир ба тарбияи худшиносӣ байни синфҳои мувозӣ шабнишинӣ баргузор кардаед?____

Марбути масъалаи мазкур конфронси умумимактабиро тибқи нақшаи тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба роҳ мондаед?________________

Аз ягон адабиёти илмӣ - методӣ оид ба тарбияи худшиносӣ дар ҷараёни таълим истифода бурдаед? ____

Омӯзонидани тарбияи худшиносиро дар мактабҳои ҷумҳурӣ ҷоиз мешуморед? «Ҳа» ё «Не» Чаро?_______________________________________

Худшиносӣ дар тарбияи ватандӯстию худогоҳии миллӣ кумак мерасонад? «Ҳа» ё «не» читавр _______________________________________

Бо кадом тарзу усулҳо ҳамкории падару модарони хонандагонро ба мактаб шумо ҷалб мекунед? ____

____

Нақши падару модар дар таълиму тарбияи хонандагон дар кадом сатҳ қрор дорад? ____

____

Иштироки падару модарон дар таълим ва тарбияи худшиносии хонандагонро чигуна арзёби мекунед?________________________________

____

Хоҳиши Шумо: ____

____

____

Замимаи 2.

САВОЛНОМА

Барои муайян намудани муносибат ба тарбияи худшиносӣ

Хонандаи азиз, хоҳишмандем ба саволҳои зерин ҷавобҳои мушаххас диҳед. Барои кумакатон миннатдорем.

1.Шумо дар синфи чандум мехонед?

2.Оё Шумо зарур мешуморед, ки ахлоқҳои наҷиби инсонӣ, аз ҷумла, худшиносӣ дар муассиса таълим дода шавад?

а) ҳа

б) не

3. Мафҳуми худшиносиро дар чӣ мефаҳмед?

4. Дар ягон чорабинии ба тарбияи худшиносӣ бахшидашуда иштирок доштед?

5. Дар муассиса доир ба худшиносӣ шабнишинӣ, саволу ҷавоб ва ё конфронс гузаронида мешавад?

а) ҳа;

б) не;

6. Онҳоеро, ки бо шумо дар хусуси худшиносӣ суҳбат ва ё вохӯрӣ гузаронидааст, номбар карда метавонед?

а) ҳа;

б) не;

7. Ба ташкил ва гузаронидани шабҳои саволу ҷавоб, вохӯрӣ бо симоҳои шинохта ва конфронсҳо оид ба худшиносӣ рағбат доред?

а) ҳа;

б) не;

8. Дар рафти таълими кадом фанни таълимӣ ба масъалаи худшиносӣ бештар диққат дода мешавад?

9. Мехоҳед, ки дар оянда дар ростои худшиносӣ бештар маълумот гиред?

а) ҳа;

б) не;

10. Ба роҳ мондани тарбияи худшиносиро зарур медонед?

а) ҳа;

б) не.